

TÜRKİYE'DE HANEHALKI:

İşgücü, Gelir, Harcama ve
Yoksulluk Açısından Analizi

Zafer YÜKSELER
Ercan TÜRKAN

Mart 2008

(Yayın No: TÜSİAD-T/2008-03/455)

Meşrutiyet Caddesi, No.46 34420 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: (0212) 249 07 23 • Telefax: (0212) 249 13 50

© 2008, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK uyarınca, kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. Maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN : 978-9944-405-28-7

Graphis Matbaa

Yüzyıl Mahallesi Matbaacılar Sitesi 1. Cadde No: 139 Bağcılar / İSTANBUL
Tel: 0212 629 06 07 Pbx Faks: 0212 629 03 85
www.graphis.com.tr

ÖNSÖZ

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup, gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelere bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün artırılarak, uluslararası sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını; verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜSİAD Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi kapsamında TÜSİAD – TCMB - EAF ortak yayını olarak Zafer Yükseler ve Ercan Türkan tarafından hazırlanan bu çalışma, 2007 yılında Türk Ekonomi Kurumu internet sayfasında tartışma tebliği olarak yayımlanan “Türkiye’de Hanehalkı: İşgücü, gelir, harcama ve yoksulluk açısından analizi” başlıklı çalışmanın güncellenmiş şeklidir.

Mart 2008

ÖZGEÇMİŞLER

Zafer YÜKSELER

1954 yılında Çorum-Mecitözü'nde doğan Zafer Yükseler, 1975 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuştur.

1976 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) uzman yardımcısı olarak göreve başlamış, 1982 yılında ise "Türk Ekonomisinde Sektörel Ücret, Ücret Dışı Gelir ve İthalat Ödemeleri" konulu tezi ile uzman olmuştur.

1987-89 döneminde, ABD'de ekonomi alanında master derecesi almıştır.

Zafer Yükseler, 1990 yılında DPT'de Daire Başkanlığı'na, 1994 yılında ise Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu görevini 1999 yılı Ekim ayına kadar sürdürmüş, bu tarihte DPT'den ayrılarak T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü görevine atanmış ve bu görevini 2003 yılı Ekim ayına kadar sürdürmüştür.

Halen Merkez Bankası'nda danışman olarak görev yapmaktadır.

Ercan TÜRKAN

1964 İstanbul doğumlu olup, 1985 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı bölümde yüksek lisans programını tamamlamıştır.

1986 yılında Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) uzman yardımcısı olarak göreve başlamış, 1993 yılında ise "Türkiye'de Kurumlar Vergisi Uygulamasının Firma Davranışları Üzerine Etkileri" konulu tezi ile uzman olmuştur.

1992 yılında, ABD'de uygulamalı ekonomi alanında master derecesi almıştır.

Ercan Türkan, 1998-99 döneminde DPT'de Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü'nde Finansman Daire Başkanlığı görevini yürütmüştür. 2000-2004 döneminde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nda Mali Sektör Politikaları Daire Başkanlığı ve Kurum Başkan Yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur.

Halen Merkez Bankası'nda danışman olarak görev yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti13

Giriş21

Bölüm 1

Hanehalkı Durum Analizi.....23

1.1. Hanehalkı sayısı.....25

1.2. İşgücü açısından hanehalkı27

1.3. Gelir türü ve dağılımı açısından hanehalkı39

1.4. Harcama yapısı açısından hanehalkı44

1.5. Yoksulluk açısından hanehalkı48

1.6. Hanehalkının yaşam memnuniyeti52

Bölüm 2

Gelir Dilimlerine göre Hanehalkı Geliri, Tüketim Harcamaları,

Tasarruf Eğilimi ve Yoksulluk Sınırı.....55

2.1. Hanehalkı ve fert gelirlerindeki gelişmeler57

2.2. Hanehalkı ve fertlerin tüketim harcamalarındaki gelişmeler61

2.2.1. Harcama gruplarına göre fert başına reel tüketim harcamaları65

2.2.2. Gelir dilimlerine göre hesaplanan enflasyon ve TÜFE67

2.2.3. Tüketim kalıplarındaki değişim ve AB ile karşılaştırma68

2.3. Hanehalkı tasarruf eğilimi70

2.4. Yoksulluk sınırı ve hanelerin gelir ve tüketim harcamaları73

Bölüm 3

Anketlerin Analizi ve İçsel Uyum Sorunu	77
3.1. Tarım istihdamındaki çözülme: Ücretsiz aile işçileri	79
3.2. Tarımsal istihdamdaki çözülme: İşgücü verimliliği	85
3.3. İşgücü ve yoksulluk anketleri açısından istihdam	88
3.4. İşsizlik oranı: İşgücü piyasasındaki sorunu açıklama yeterliliği	90
3.5. Gelir eşitsizliğindeki düzelmelerin kaynakları	99
3.6. Yoksulluk oranındaki düşüş ve hane geliri ilişkisi	105

Bölüm 4

Anket Sonuçları ve Milli Muhasebe Uyumu.....	109
4.1. Anket ve milli muhasebe farklılaşmasında uluslararası uygulamalar	111
4.2. Türkiye’de hanehalkı bütçe anketleri ve milli muhasebe arasında uyum sorunu.....	114
4.2.1. Milli muhasebe ve hanehalkı bütçe anketinde gelir tanımları	115
4.2.2. Tüketim harcamaları anketi ve özel nihai tüketim harcamaları	121

Bölüm 5

Hanehalkı ve Maliye Politikası Etkisi.....	125
5.1. Maliye politikasının gelir dağılımına etkisi	127
5.2. Tüketim vergilerinin etkisi	132
5.3. Kamu sosyal harcamaları	133
Genel Bulgu ve Değerlendirmeler	137
Kaynakça	153

Tablo Listesi

Tablo.1 – Hane sayısı	25
Tablo.2 – Hanehalkı fertlerinin işgücü durumu.....	28
Tablo.3 – İstihdamın sektörel dağılımı	29
Tablo.4 – İşgücünü oluşturan hane fertlerinin eğitim durumu	30
Tablo.5 – İşyeri durumuna göre istihdam edilenler	31
Tablo.6 – İstihdam edilenlerin meslek grupları.....	32
Tablo.7 – İşgücü durumunda bölgesel farklılaşma	35
Tablo.8 – İller itibarıyla hanehalkı fertlerinin işgücü durumu	36
Tablo.9 – Hanehalkı ve fertlerin gelir durumu	39
Tablo.10 – Hanehalkının dilimlere göre gelir payları	41
Tablo.11 – Hanehalkı fert gelirlerinin türlerine göre dağılımı	42
Tablo.12 – Hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımı	46
Tablo.13 – Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk sınırları	49
Tablo.14 – Yoksul hanehalkı ve fert sayıları	50
Tablo.15 – İşgücü piyasasına ilişkin yoksulluk oranları	51
Tablo.16 – Sektörel yoksulluk oranları	52
Tablo.17 – Hanehalkının gelir ve harcaması ile ilgili yaşam memnuniyeti	54
Tablo.18 – Hane ve fert başına gelir seviyesi ve reel artışlar	58
Tablo.19 – Hanehalkı ve fert başına gelir dağılımı	60
Tablo.20 – Hane ve fert başına tüketim harcaması ve reel artışlar	62
Tablo.21 – Hanehalkı gelir ve tüketim harcamalarının dağılımı	63
Tablo.22 – Fert başına reel tüketim harcama artışları	66
Tablo.23 – Tüketim harcamalarının dağılımı ve ana gruplara göre enflasyon oranı....	67
Tablo.24 – Tüketim kalıbındaki farklılıklar (AB25-Türkiye).....	69
Tablo.25 – Hanehalkı tasarrufu ve ortalama tasarruf eğilimi	71
Tablo.26 – Aylık yoksulluk sınırına ilişkin karşılaştırma	74

Tablo.27 – Tarım istihdamı ve ücretsiz aile işçileri	79
Tablo.28 – Tarım sektöründe istihdam çözülmesi ve işsizlik gelişmeleri	81
Tablo.29 – İstihdam ve ücretsiz aile işçilerinde bölgesel gelişim	82
Tablo.30 – Anket soru kağıtları arasındaki farklılaşma	84
Tablo.31 – Hanehalkının yoksulluk ve işgücü anketlerine göre işgücü durumu	90
Tablo.32 – İşgücü piyasası durumu (15-64 yaş)	94
Tablo.33 – ABD’de alternatif işsizlik oranları	96
Tablo.34 – Türkiye’de işsiz sayısı ve alternatif işsizlik oranları	97
Tablo.35 – Temel gelir kaynağına göre Türkiye’de hanehalkı sayısı ve dağılımı.....	101
Tablo.36 – Birikimli gelir payları (%5’lik dilim)	103
Tablo.37 – Seçilmiş ülkelerde gini katsayısı ve gelir farklılıkları	104
Tablo.38 – Hane ve fertlerin gelir, tüketim harcamaları ve Türkiye’de yoksulluk	106
Tablo.39 – İtalya’da eşdeğer gelir ve tüketime göre göreceli yoksulluk oranları	107
Tablo.40 – Anketlerin milli muhasebe büyüklüklerine oranı	114
Tablo.41 – Harcanabilir gelir ve hanehalkı kullanılabilir geliri karşılaştırması	117
Tablo.42 – Toplam kullanılabilir fert geliri ve bileşenlerinin GSYİH’ya oranı	119
Tablo.43 – Seçilmiş menkul kıymet stokları ve hanehalkının menkul kıymet geliri..	120
Tablo.44 – Hanehalkı tüketim harcaması ile özel nihai tüketim harcaması	123
Tablo.45 – Kamu kesiminin harcanabilir gelir ve hanehalkı gelirine etkileri	129
Tablo.46 – AB ülkeleri ve Türkiye’de maliye politikasının gelir dağılımına etkisi	131
Tablo.47 – Tüketim vergilerinin gelire ve harcamalara oranı	132
Tablo.48 - Vergi, sosyal güvenlik primleri ve kamu sosyal harcamalarının gelişimi.	133

Grafik Listesi

Grafik.1-	Hanehalkı gelir türleri	44
Grafik.2-	Hane başına gelirin asgari ücrete oranı	60
Grafik.3-	Hane başına gelirin fert başına GSYİH'ya oranı	60
Grafik.4-	Fert başına gelirin asgari ücrete oranı	61
Grafik.5-	Fert başına gelirin fert başına GSYİH'ya oranı	61
Grafik.6-	Hane başına tüketim harcamasının asgari ücrete oranı	65
Grafik.7-	Fert başına tüketim harcamasının fert başına özel nihai tüketim harcamasına oranı	65
Grafik.8-	Gelir dilimlerine göre ortalama tasarruf oranı	72
Grafik.9-	Kesimler itibarıyla ortalama tasarruf oranı	72
Grafik.10-	Birinci %20'lik dilimde aylık hane geliri ve tüketimin yoksulluk sınırı ve asgari ücret karşılaştırması	75
Grafik.11-	Çalışan başına GSYİH (2001 IV=100).....	86
Grafik.12-	Çalışan başına verimlilik (2001 IV=100).....	87
Grafik.13-	Ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama oranı	92
Grafik.14-	Türkiye: Ücretsiz aile işçisi / Toplam istihdam	92
Grafik.15-	Türkiye: 15+ yaş nüfusa oranlar	95
Grafik.16-	Türkiye İş Kurumu'na başvurular ve işe yerleştirilenler	95
Grafik.17-	İş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanlar ve ümidini kaybedenler	95
Grafik.18-	ABD: Alternatif işsizlik oranları	98
Grafik.19-	Türkiye: Alternatif işsizlik oranları	98
Grafik.20-	Türkiye: Alternatif işsizlik oranları (Erkek)	99
Grafik.21-	Türkiye: Alternatif işsizlik oranları (Kadın)	99
Grafik.22-	Lorenz eğrisi	103
Grafik.23-	Sosyal koruma harcamaları / GSYİH	135

Kutular

Kutu.1 –	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS).....	26
Kutu.2 –	ADNKS'nin işgücü istatistiklerine etkileri.....	38
Kutu.3 –	TÜİK hanehalkı işgücü anketinde kullanılan tanımlar	94
Kutu.4 –	Gini katsayısı	102

Yönetici Özeti

Türkiye ekonomisinde 2000'li yıllarda yaşanan süreç, gerek mikro gerek makro ölçekte önemli bir değişim yaratmış ve hanehalkının gelir, tüketim, işgücü ve refah seviyesi üzerinde belirleyici olmuştur. Bu çalışma, temel ekonomik birimlerden biri olan hanehalkının daha yakından incelenmesi yanısıra, sözkonusu değişim sürecinden ne yönde ve hangi miktarda etkilendiğini de ortaya koymayı amaçlamıştır.

Çalışmada, genel olarak 2002-2006 dönemine ilişkin TÜİK'in hanehalkı işgücü, bütçe, yoksulluk ve yaşam memnuniyeti anket sonuçları ile kamuoyuna açık veri tabanı kullanılmıştır. Hanehalkının işgücü piyasasında üstlendiği rol, elde ettiği gelir, gelirin haneler arasında dağılımı, tüketim harcamalarının yapısı, tüketim harcamalarının hanelere göre dağılımı, tüketim kalıplarındaki değişim, yoksulluk ve yaşam memnuniyeti analiz edilmiştir. Anketlerden elde edilen veri setinin hanehalkının gerçek durumunu yansıtıp-yansıtmadığı, anketler arası uyum, anket sonuçlarının diğer ekonomik ve sosyal göstergelerle uyumu yanısıra, bu konularda uluslararası uygulamalar da değerlendirilmiştir.

İşgücü açısından hanehalkı

Hanehalkının işgücü piyasasında üstlendiği rol, hanehalkının genel refah ve yaşam standardını belirleyen temel bir unsur olmaktadır. 2006 yılında kurumsal olmayan nüfusun yüzde 28.8'ini 15 yaşın altındaki nüfus, yüzde 30.8'ini çalışanlar ve geriye kalan yüzde 40.4'lük bölümünü ise işsizler ve işgücü piyasası dışında kalan nüfus oluşturmaktadır. AB-15 ülkelerinde 15 yaş altındaki nüfus payının yüzde 16 civarında olduğu gözönüne alınırsa, Türkiye'nin oldukça genç bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir.

İşgücüne dahil olmayan nüfus düzenli bir artış eğilimi göstermektedir. 2002 yılında çalışma çağındaki 15+ yaş nüfusunun yüzde 50.4'ü işgücüne dahil olmayan nüfustan oluşurken, bu pay 2006 yılında yüzde 52'ye yükselmiştir. Bu eğilim, işgücüne katılım ve istihdam oranını olumsuz etkilerken, işsizlik oranının yükselmesini engellemiştir. Türkiye'de istihdam oranı, özellikle kadın istihdamındaki düşüklük nedeniyle, diğer ülkelere göre oldukça düşüktür. 2002 yılında yüzde 44.4 olan istihdam oranı, ekonomideki hızlı büyümeye rağmen 2006 yılında yüzde 43.2'ye gerilemiştir. İşsizlik

oranı 2002-2005 döneminde ortalama yüzde 10.3 seviyesinde kalmış, 2006 yılında ise sınırlı bir iyileşme göstererek yüzde 9.9'a gerilemiştir. Son yıllarda işgücüne dahil olmayan nüfus içinde yer alan iş aramayıp çalışmaya hazır olan kişi sayısındaki hızlı artış ve istihdam oranındaki düşüş, alternatif işsizlik tanımlarının tartışılması gereğini gündeme getirmiştir. İş aramayıp çalışmaya hazır olan kişilerin işsiz sayısına ilave edilmesi durumunda, 2002-2006 döneminde işsizlik oranında yükselme görülmektedir.

İncelenen dönemde istihdamın sektörel dağılımında ciddi bir değişim gözlenmiştir. Tarım sektörünün istihdam içindeki payı 2002-2004 döneminde ortalama yüzde 34.3 iken, 2005 ve 2006 yıllarında keskin bir çözüme yaşandığı ve tarım istihdamı payının yüzde 27.3'e gerilediği görülmektedir. Son iki yılda yaşanan bu çözümlenin nedenleri ve etkilerinin ayrıntılı incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Tarımsal istihdamda yaşanan bu çözüme nedeniyle, 2002-2006 döneminde ortalama genel istihdam artışı 244 bin kişi iken, tarım-dışı sektörlerde her yıl ortalama 587 bin civarında istihdam yaratılabilmektedir. Tarım-dışı sektörlerin istihdam artışına katkılarını bakıldığında, en önemli katkıyı başta toptan ve perakende ticaret olmak üzere hizmetler sektörünün yaptığı görülmektedir. Hizmetler sektörünü sırasıyla inşaat ve sanayi sektörleri takip etmiş ve toplam tarım-dışı istihdam artışı 2,347 bin kişi olmuştur. Hizmetler sektöründe incelenen dönemde 1,585 bin kişilik yeni istihdam yaratılmıştır. Söz konusu ilave istihdamın yaklaşık yüzde 67'si ticaret ve mali kurumlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İncelenen dönemde, kamu kesimi istihdamı azalırken, tarımsal istihdamdaki düşüşe karşın özel kesimde istihdam edilenler artmıştır. Bu dönemde, özel kesimde düzenli işyerlerinde çalışan sayısı 2.629 bin kişi artış göstermiştir.

Tarımdaki çözüme ve tarım-dışı istihdam artışına paralel olarak, kayıtdışı istihdam oranı da düzenli olarak gerilemektedir. 2002 yılında çalışanların yüzde 52,1'i sosyal güvenlik kapsamı dışında çalışırken, 2006 yılında bu oran tarım sektörü istihdamındaki gerilemeye paralel olarak yüzde 48,5'e gerilemiştir. İşgücü ve istihdamı oluşturan kişilerin eğitim durumu incelendiğinde, lise altı eğitime sahip olanların çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. 2006 yılında, işgücünün yüzde 66'sını, istihdam edilenlerin ise yüzde 66.7'sini lise altı eğitime sahip veya okur-yazar olmayan kişiler oluşturmaktadır.

Kentsel istihdam artış eğilimini sürdürmüş, kentlerde çalışanların payı son dört yılda 6,6 puan artarak 2006 yılında yüzde 58.6'ya yükselmiştir. Kırsal kesimde istihdam oranı gerilemesine karşın, kurumsallaşma eğilimi güçlenmiş, ücretli-yevmiyeli olarak çalışanların toplam kırsal istihdam içindeki payı 7.7 puan artarak 2006 yılında yüzde 32.4'e çıkmıştır. İşgücüne dahil olmama eğilimi kırsal kesimde çok belirgin olup, son dört yılda işgücüne dahil olmayan nüfusun payı 5,4 puan artmıştır.

Üç büyük ilde, 15 yaşın altındaki nüfus diğer illere göre 5,5 puan daha düşük olup, bu nedenle işgücü arzı göreceli olarak daha yüksektir. Üç büyük ilimizde, işgücüne dahil olmayan nüfus ve bunun içinde ev kadınları sayısının diğer illere göre daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı üç büyük ilde diğer illere göre 2,1 puan daha yüksektir. Kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama katkısı diğer illerde çok belirgin iken, üç büyük ilde ücretli istihdamın payı yüzde 75'i aşmaktadır. Üç büyük il ve diğer iller arasındaki bir diğer belirgin farklılık, istihdamın sektörel dağılımı ile ilgilidir. Üç büyük ilde hizmetler sektörü, diğer illerde ise tarım sektörü istihdama katkısı belirgin olan sektörlerdir.

Bölgeler itibarıyla işgücü durumuna bakıldığında ise ilk göze çarpan husus, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin diğer bölgelerden önemli ölçüde farklılaşmasıdır. Karadeniz bölgesi, işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu, işsizlik oranının en düşük olduğu, tarım sektörü istihdamının en yüksek olduğu, hizmetler sektörü istihdamının ise en düşük olduğu bölgedir. Güneydoğu Anadolu bölgesi doğurganlığın fazla olması nedeniyle 15 yaşın altındaki nüfusun en yüksek olduğu bölgemizdir. İşgücü arzının en düşük olduğu bölge olmasına karşın, işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesi ile ilgili olarak ön plana çıkan bir diğer husus, Karadeniz bölgesinin aksine ücretsiz aile işçisinin en düşük olduğu bölge olmasıdır. Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde tarım sektörü istihdam açısından belirgin önemini sürdürmektedir. Tarımın istihdama katkısı Türkiye genelinde yüzde 27 iken, bu bölgelerde yüzde 50 civarında bulunmaktadır. Bu payın tek haneli rakamlara düşürülerek AB ülkeleriyle uyumlaştırılması gereği sıkça vurgulanırken, tarım sektörünün bu bölgelerde yaşayan hanehalkı açısından temel geçim kaynağı olma özelliğini daha uzun süre koruyacağı anlaşılmaktadır.

Gelir türü ve dağılımı açısından hanehalkı

Kullanılabilir hane gelirinin hanelere dağılımına bakıldığında, anket sonuçlarına göre gelir dağılımı düzenli bir iyileşme eğilimi göstermektedir. Nitekim, 2002 yılında 0,44 olan Gini katsayısı, 2005 yılında 0,38'e gerilemiştir. 2005 yılında, hane gelirinin yüzde 6'sı birinci yüzde 20'lik gelir grubundaki haneler tarafından paylaşılırken, beşinci yüzde 20'lik gelir grubundaki haneler toplam gelirin yüzde 44,4'ünü elde etmektedirler. Beşinci ve birinci yüzde 20'lik gruplar arasındaki gelir farkı, 2002 yılında 9,46 kat iken, 2005 yılında 7,35 kata gerilemiştir. Hangi gelir dilimi gruplandırmasına bakılırsa bakılsın (%20, %10 ve %5), en üst gelir dilimindeki hanehalklarının gelir paylarındaki kayıplar, gelir dağılımındaki iyileşmede belirgin rol oynamıştır.

Anket sonuçlarına yansıyan hanehalkı gelirlerinin türlerine bakıldığında, ücret ve karşılıksız transfer (emekli maaşı, yaşlılık maaşı, işsizlik maaşı, burslar, yardımlar vb.) gelirlerinin ağırlığının arttığı, buna karşılık müteşebbis, gayrimenkul ve menkul kıymet gelirlerinin payının gerilediği görülmektedir. 2002 yılında, ücret ve karşılıksız transferlerin payı yüzde 56.3 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 65.6'ya yükselmiş, bu dönemde sermaye gelirlerinin payı ise 9.3 puan azalarak yüzde 34.4'e gerilemiştir. Anket sonuçlarına tam olarak yansıtılmadığı düşünülen faiz gelirlerinin, son yıllarda nominal faiz oranındaki gerileme nedeniyle, toplam gelir içindeki nispi payının azaldığı, bunun da üst gelir dilimleri aleyhine sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası uygulamalar incelendiğinde, hanehalkı gelir anketlerinin temel sorunu, hanelerin gelirlerini gizlemeleri ve yüksek gelirli hanelerin cevap vermekten kaçınmalarıdır. Buna ilave olarak, mali piyasalarda araçların çeşitlenmesi ve bu araçlara hanehalkının daha kolay erişilebilmesine karşın, menkul kıymet gelirlerinin anketlerde tam olarak kapsanamaması da anketlerin açıklama gücünü zayıflatmaktadır. Nitekim, Türkiye'de de menkul kıymet gelirlerinin anketlerde tam olarak kapsanamadığı görülmektedir. Sadece hanehalkının sahip olduğu mevduat ve DİBS stoku dikkate alınarak bunların tahmini getirileri hesaplandığında, gelir dağılımı anketlerindeki menkul kıymet gelirleri ile, seviye ve eğilim olarak çok belirgin farklılıklar gözlenmektedir.

2002-2005 döneminde, gelir dilimleri itibarıyla hane ve fert başına kullanılabilir gelir ile fert başına GSYİH ve yıllık net asgari ücret karşılaştırılması yapılmıştır. Hane ve fert

başına gelirin, fert başına GSYİH'ya oranları incelendiğinde, 2002-2005 döneminde, en üst gelir grubu hariç, genel olarak bir iyileşme gözlenmektedir. Ancak, hane ve fert başına gelirin, net asgari ücrete oranları incelendiğinde ise göreceli olarak bir kötüleşme ortaya çıkmaktadır.

Harcama yapısı açısından hanehalkı

Hanehalkı tüketim harcamalarının yapısı, zaman içinde tüketim kalıplarının, hanehalkı harcama ve tercihlerinin gelir dilimleri itibarıyla farklılaşmasının etkisiyle değişim göstermektedir. 2002-2006 döneminde hanehalkının mal ağırlıklı tüketimlerini azaltırken, hizmet ağırlıklı harcamalara yöneldiği görülmektedir. Mal ağırlıklı harcamalar içinde payı azalan en önemli harcama kalemi gıda ve içecek tüketimi iken, hizmet ağırlıklı harcamalar içinde ulaştırma giderlerinin payı önemli ölçüde artmıştır. Motorlu taşıt satın alımı ile ilgili harcamaların da yer aldığı ulaştırma grubunun toplam tüketim içindeki payı 2002 yılında yüzde 8.7 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 13.1'e çıkmıştır.

Hanehalkının gelir düzeyi arttıkça, başta gıda olmak üzere zorunlu harcamaların (gıda+giyim+konut) payı düzenli bir şekilde azalmaktadır. 2006 yılında, en düşük gelir diliminde zorunlu harcamaların payı yüzde 70.1 iken, bu pay en üst gelir diliminde yüzde 49.2'dir. AB-25 ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de zorunlu tüketim harcamalarının payının yüksek, hizmet ağırlıklı harcama gruplarının payının ise önemli ölçüde düşük olduğu görülmektedir. Bu yapısal farklılık, Türkiye'de en düşük gelir grubunda çok daha belirginleşirken, en yüksek gelir grubunda azalmakta, ancak önemini korumaktadır.

Gelir dilimleri itibarıyla tüketim harcamalarının dağılımına bakıldığında, tüketimin gelire göre daha adil dağıldığı görülmektedir. Bu, özellikle düşük gelir gruplarındaki hanelerin gelirleri olmasa da borçlanarak tüketimlerini finanse etmelerinden kaynaklanmaktadır. Gelir dilimleri itibarıyla hane başına tüketim harcaması net asgari ücretle karşılaştırıldığında, hanelerin nispi pozisyonunda bir bozulma görülmektedir. Ancak, fert başına tüketim harcaması ile fert başına özel nihai tüketim harcaması karşılaştırıldığında, en düşük gelir dilimi hariç, genelde bir iyileşme gözlenmektedir.

Hanehalkının tasarruf eğilimi

Hanehalkı kullanılabilir gelir ve tüketim harcamalarından yararlanılarak, hanehalkının tasarruf eğilimi incelendiğinde, 2002-2004 döneminde ortalama tasarruf eğiliminin yüzde 16.8 olduğu görülmektedir. Ancak, 2005 yılında tüketim harcamalarındaki hızlı artışın etkisiyle, bu oran yüzde 10 seviyesine gerilemiştir.

Gelir dilimleri itibarıyla bakıldığında, birinci ve ikinci yüzde 20'lik gelir dilimlerindeki hanelerde "negatif tasarruf" eğiliminin olduğu ve bu eğilimin 2005 yılında güçlendiği görülmektedir. Hanehalkı tasarruflarının belirleyicisi olan en üst gelir grubunda da ortalama tasarruf oranı yüzde 33'lerden 2005 yılında yüzde 24 civarına gerilemiştir.

Yoksulluk açısından hanehalkı

2002-2006 döneminde, Türkiye'de gıda ve gıda+gıda dışı yoksulluk oranları düzenli olarak gerilemiştir. 2006 yılı itibarıyla, açlık sınırı (gıda yoksulu) kapsamında olan fert ve hane sayısı kısıtlı olmasına karşın, fertlerin yüzde 17.8'i, hanelerin yüzde 14'ü yoksulluk sınırında (gıda+gıda dışı) bulunmaktadır. Göreli yoksul fert oranı ise yüzde 14.5'dir. En düşük yoksulluk oranı, ücretli ve işveren olarak çalışanlarda gözükürken, en yüksek yoksulluk oranı ücretsiz aile işçilerinde, işsizlerde ve çalışma çağında olmayan nüfusta görülmektedir. Çalışmakta olan kişilerde yoksulluk oranı, tarım sektöründe yüzde 34, sanayi sektöründe yüzde 10 ve hizmetler sektöründe ise yüzde 7 civarındadır. İktisaden faal olmayan nüfusta yoksulluk oranının yüzde 14 civarında olması, Türkiye'de sosyal sorunların yönetilebilir kalmasını sağladığı anlaşılmaktadır.

Yoksulluk hesaplamaları, hanehalkı tüketim harcamaları esas alınarak, standart bir tüketim kalıbı ve günlük kalori ihtiyacına göre yapılmaktadır. Düşük gelir gruplarındaki negatif tasarruf oranları, yoksulluk oranının tüketimin yanısıra, gelir seviyesini de dikkate alarak hesaplanması gerektiğine işaret etmektedir. Türkiye'de en düşük gelir dilimindeki hanelerin tüketim harcamalarını finanse edecek bir gelir seviyesine sahip olmadıkları görülmektedir.

Yaşam memnuniyeti açısından hanehalkı

Hanehalkının yukarıda özetlenen işgücü, gelir, tüketim ve yoksulluk yapısı, hanehalkının refah ve mutluluk düzeyi hakkında büyük resmin görülebilmesini kolaylaştırmaktadır. Hanehalkının, içinde bulunduğu mevcut yapı ve bu yapıdaki değişim hakkında kendi öz değerlendirmesinin ne olduğu, yine TÜİK tarafından 2003 yılından beri yapılmakta olan “Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları”ndan elde edilebilmektedir.

Yaşam memnuniyeti araştırma sonuçlarına göre, 2003-2006 döneminde, hanehalkının sahip olduğu gelir seviyesinden ve gelirleri ile ihtiyaçlarını karşılama gücünden duyduğu memnuniyet seviyesinde sınırlı bir iyileşme gözlenmiştir. Buna karşılık, işsizlik ve yoksulluğun etkisiyle, düzenli ayni-nakdi yardım alan ve yardım yapan hane oranlarında çok belirgin artışlar gözlenmektedir. Hanehalkının aldığı yardımların temel kaynağının akraba-komşu dayanışması olduğu görülmekle birlikte, belediyeler ve valilikler kanalıyla yapılan yakacak, kira ve yiyecek yardımları belirgin bir ivme kazanmıştır.

Anket sonuçlarının milli muhasebe ile uyum derecesi

Hanehalkı bütçe anketleri, sadece hanehalkının gelir ve harcama yapısı hakkında bilgi verme amaçlı değil, aynı zamanda milli muhasebe hesap sistemi için de önemli bir girdi sağlamak için yapılmaktadır. Kapsam ve yöntem farklılıklarının yanısıra veri kaynaklarının da farklı olması, milli muhasebe verileri ile anket sonuçları arasında bire bir uyumu mümkün kılmamaktadır. Ancak, istatistiki bilgiyi üreten ve kullananlar açısından önemli olan, uyumsuzlukların gelir ve harcama türleri itibarıyla boyutlarının bilinmesi ve olası nedenlerinin düzenli olarak analiz edilmesidir.

Anketlerden elde edilen hanehalkı kullanılabilir gelirinin, 2002-2005 döneminde GSYİH'ya oranı ortalama yüzde 51,3, harcanabilir gelire oranı ise ortalama yüzde 76,8 olarak hesaplanmaktadır. Anketlerde kullanılabilir fert gelirleri içinde yer alan net maaş ve ücret gelirleri, milli muhasebe verilerinden elde edilen net işgücü ödemelerinden daha yüksektir. Bu uyumsuzluğun yanısıra, sermaye gelirlerinde de bir ölçme sorunu olduğu görülmektedir. Ankette yer alan menkul kıymet gelirlerinin seviyesi ile menkul kıymet stoklarından hareket edilerek tahmin edilen menkul kıymet gelirleri arasında 3,5 kat fark bulunmaktadır.

Anketlerden elde edilen hanehalkı tüketim harcamalarının, milli muhasebe sisteminde elde edilen özel nihai tüketim harcamalarına oranı, mal gruplarına göre değişmekle birlikte, 2002-2006 döneminde ortalama yüzde 65,9 olarak hesaplanmaktadır. Yıllar itibarıyla, hanehalkı tüketim harcamalarındaki artış oranı ile özel nihai tüketim harcamaları artışı arasında ciddi uyumsuzluklar gözlenmektedir.

Maliye politikası etkisi

Ekonomide kamu kesiminin temel fonksiyonlarından birisi, toplumun tüm kesimlerinin yararlandığı ortak hizmetleri yürütmek ve gelirin ikincil dağılımını etkilemektir. Piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı gelir ve bu gelirin dağılımı, maliye politikası araçlarıyla yeniden dağıtıma tabi tutulmaktadır. Gelir vergisi ve transferler aracılığıyla gelir dağılımı doğrudan etkilenirken, eğitim, sağlık ve alt yapının geliştirilmesine yönelik kamu harcamaları ile bunların finansmanı için toplanan kamu gelirleri aracılığıyla da gelir dağılımı dolaylı yoldan etkilenmektedir.

Kamu kesimi vergi gelirleri ve sosyal harcamalarının GSYİH'ya oranları incelendiğinde, 2003-2006 döneminde vergi ve sosyal güvenlik primlerinin payı artmakla birlikte, kamu sosyal harcamalarında da belirgin artışlar olduğu görülmektedir. Vergi ve primlerin GSYİH'ya oranı 3.4 puan artarken, kamu sosyal harcamalarından eğitim harcamalarının payı 0,3 puan gerilemiş, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının payı ise 2,1 puan artış göstermiştir. Gelir dağılımının düzeltilmesi ve yoksullukla mücadele edilmesinde en etkin yöntemlerin başında, sosyal koruma programları gelmektedir.

Sonuç olarak, hanehalkının ekonomik ve sosyal hayattaki konumunun belirlenmesi için TÜİK tarafından yapılan düzenli anketlerin, Türkiye'de önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Önümüzdeki dönemde, TÜİK tarafından bu çalışmaların geliştirilerek, anketler arasındaki uyumun güçlendirilmesi, milli muhasebe verileri ile farklılıkların değerlendirilmesi, zaman içinde anketlerde yapılan yöntem değişikliklerinin sonuçlar üzerine etkilerinin raporlanması ve anketlerden daha kapsamlı ve ayrıntılı veri elde edilmesi yönündeki çabaların artırılması ihtiyacı bulunmaktadır.

Giriş¹

Türkiye ekonomisi, gerek yerel ve gerekse global faktörlerin etkisiyle kriz sonrası dönemde önemli bir değişim sürecinden geçmektedir. Yüksek enflasyonist dönemde uzunca bir süredir yaşanan ekonomik ajanların edindiği bazı davranış kalıpları değişime uğramakta, başta üretim, dış ticaret yapısı ve kurumsallaşma olmak üzere ekonomik altyapı bu süreçte önemli bir değişim yaşamaktadır. Bu değişimin, gerek mikro ve gerekse makro ölçekte etki ve dışsallıkları ortaya çıkmaktadır.

Yaşanan bu değişimin ekonomik birimlerin gelir, tüketim, istihdam ve refah seviyesi üzerine doğrudan etkileri olmaktadır. Bu çalışma, herşeyden önce hanehalkını daha yakından tanıma amacıyla yapılmıştır. Önemli ekonomik birimlerden biri olan hanehalkının, sözkonusu değişim sürecinden ne yönde ve hangi miktarda etkilendiğinin ortaya konulması çalışmanın ana amaçlarından birisidir. Ayrıca, ekonomik ve sosyal politikaların daha iyi değerlendirilebilmesi için, TÜİK tarafından açıklanan hanehalkına ilişkin bazı verilerin tanım ve kapsamlarının da iyileştirilmesine yönelik önerilerin gündeme getirilmesi, bu çalışmanın bir diğer ana amacıdır.

Türkiye’de değişimin hanehalkı üzerine etkilerini analiz etmek ve hanehalkına daha yakından bakabilmek için kullanılacak kaynak, TÜİK tarafından açıklanan Hanehalkı İşgücü Anketi ve gelir, harcama ve yoksulluk ile ilgili olarak Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarıdır. Ayrıca, hanehalkının yaşam memnuniyetinin ölçülmesine yönelik yapılan araştırmalar da incelenmiştir. Çalışma da, 2002-2006 dönemi anket ve verileri değerlendirilmiştir. Ancak, TÜİK tarafından 2006 yılı hanehalkı gelir dağılımı anketi henüz açıklanmadığından, gelir dağılımı ve buna bağlı diğer değerlendirmeler 2002-2005 dönemi ile sınırlı kalmıştır.

Çalışmanın birinci bölümü, hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına dayanılarak Türkiye’de nüfus ve işgücünün yapısının, Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarına dayanılarak gelir, harcama ve yoksulluk gelişmelerinin analizine ayrılmıştır. Bu gelişmelerin hanehalkının memnuniyetini nasıl etkilediği de bu bölümün konusu olacaktır. Anket-

1. Bu çalışmadaki görüşler yazarlarına ait olup, çalıştıkları kurumu bağlayıcı nitelik taşımaz.

lere dayalı olarak açıklanan sonuçların hanehalkının yapısını analiz etmeye yönelik bir toplulaştırması yapılarak, hanehalkının refah ve yaşam standartlarına genel bir bakış da bu bölümde ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, gelir dilimleri itibarıyla, hane ve fertlerin gelir, tüketim harcamaları ve tasarrufları incelenmiş ve bu büyüklüklerdeki eğilimler çeşitli ekonomik göstergelerle karşılaştırılmıştır. Bu bölümde, yoksulluk sınırı ve yoksulluktaki gelişmeler de incelenmiştir. Üçüncü bölümde, anketlerden elde edilen ve kamuoyunda sıkça tartışılan bazı konular ile anketler arasındaki uyumsuzluklar ele alınmıştır. Bu çerçevede, tarımsal istihdamdaki çözülme, gelir dağılımında ve yoksulluktaki iyileşmenin nedenleri incelenmiş, işgücü piyasasındaki gelişmeleri daha iyi gözleyebilmek için alternatif işsizlik oranları değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde, Hanehalkı Bütçe anketleri ile milli muhasebe hesapları arasındaki kapsam ve sınıflandırma farklılıkları incelenmiş ve her iki kaynaktan elde edilen veriler arasındaki uyum ele alınmıştır. Beşinci bölümde, maliye politikasının hanehalkı gelir dağılımı, tüketim harcamaları ve yoksulluk üzerindeki etkileri, bu konuda Türkiye ve AB ülkeleri için yapılmış çalışmalardan yararlanılarak değerlendirilmiştir. Son bölüm ise genel bulgu ve değerlendirmelere ayrılmıştır.

B Ö L Ü M
1

HANEHALKI
DURUM ANALİZİ

Türkiye’de hanehalkının genel refah ve yaşam standartını ortaya koyabilmek amacıyla; hanehalkının işgücü piyasasında üstlendiği rol, üstlenilen bu rolün karşılığında elde edilen gelir, elde edilen gelirin hanehalkları arasındaki paylaşımı, elde edilen gelire ve yaşam standartına bağlı olarak oluşan tüketim kalıpları, tüketici tercihlerine bağlı olarak tüketim kalıplarında zaman içinde ortaya çıkan farklılaşma, sahip olunan gelir ve tüketim yapısının toplumun diğer fertleri arasındaki göreceli konumu (yoksulluk-zenginlik), hanehalkının mevcut gelir, harcama ve işgücü yapısından memnuniyeti vb. hususların analizi bu bölümün ana konusunu oluşturacaktır.

Durum analizi, 2002 yılı ve sonrası için yapılmıştır. Bunun nedeni, Hanehalkı Bütçe Anketinin bu dönemde kapsam ve metodoloji uyumu sağlanarak yıllık ve düzenli bir şekilde sonuçlarının açıklanmaya başlanması, Yaşam Memnuniyeti Araştırması ve Yoksulluk Çalışması’nın ise bu dönemde yapılmasıdır.

1.1. Hanehalkı sayısı

Hanehalkı, aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın aynı konutta veya konutlarda, aynı konutun bir bölümünde yaşayan, kazanç ve masraflarını ayırmayan bir veya birden fazla kişiden oluşan topluluklar olarak tanımlanmaktadır. Türkiye’nin 72,6 milyonluk kurumsal olmayan nüfusu, ortalama büyüklüğü 4,1 kişi olan yaklaşık 17,7 milyon haneye dağılmaktadır. Hane sayısı yıllık ortalama yüzde 1,8 oranında artmakta, ortalama hanehalkı büyüklüğü ise mutedil bir şekilde azalmaktadır. Hanehalkı Bütçe Anketinin yapıldığı ilk yıl olan 2002 yılında, ortalama hanehalkı büyüklüğü 4,16 iken, bu büyüklüğün 2006 yılında 4,10 kişiye gerilediği görülmektedir.

Tablo.1 – Hane sayısı

	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam kurumsal olmayan nüfus (Bin kişi) (1)	68,393	69,479	70,556	71,611	72,606
Hane sayısı (Bin adet)	16,447	16,744	17,097	17,549	17,690
1-2 kişilik hane sayısı	3,269	3,286	3,400	3,630	3,326
3-4 kişilik hane sayısı	7,507	7,731	8,012	8,205	8,502
5-6 kişilik hane sayısı	4,026	4,060	4,059	4,047	4,309
7 + kişilik hane sayısı	1,645	1,668	1,625	1,667	1,554
Ortalama hane halkı büyüklüğü (Kişi)	4,16	4,15	4,13	4,08	4,10

Kaynak: TÜİK, 2006 yılı Yoksulluk Çalışması.

(1) TÜİK nüfus projeksiyonlarıdır.

Hanehalkı özellikleri kırsal-kent arasında önemli bir farklılaşma göstermektedir. 2002 yılında toplam hanelerin yüzde 61,4'ü kentlerde iken, 2006 yılında bu oranın yüzde 64,4'e yükselmesi hızlı bir kentleşmeye işaret etmektedir. Kentleşme hanehalkı yapısında da belirleyici olmaktadır. Ortalama hane büyüklüğü gerek kentlerde ve gerekse kırsal alanda küçülmektedir. Ancak bu küçülme kentlerde çok daha belirgindir. 2006 yılı itibarıyla ortalama hane büyüklüğü kentlerde 3,98 kişi iken, kırsal bölgelerde bu büyüklük 4,33 kişi olarak hesaplanmaktadır.

Kutu: 1 – Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Ülkemizde en son nüfus sayımı 2000 yılında yapılmıştır. TÜİK, günümüze kadar bu nüfus sayımından elde ettiği teknik parametreleri kullanarak ileriye yönelik olarak nüfus tahminlerinde bulunmuştur. Yaş, cinsiyet ve yerleşim yerleri itibarıyla yapılan nüfus tahminleri, TÜİK tarafından yapılan işgücü, tüketim harcamaları, gelir dağılımı ve yoksulluk anketleri açısından temel veri kaynağını oluşturmuştur.

2006 yılında çıkartılan 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ülkemizdeki nüfus sayımlarının veri kaynağını oluşturacak yeni bir sistem kurulmuştur. Tüm adres bilgilerinin kaydedildiği Ulusal Adres Veri Tabanı ve buna dayalı olarak da Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) oluşturulmuştur. Böylece, nüfus sayımlarında yaşanan mükerrer kayıt ya da kayıt olmama gibi sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminin (ADKNS) ilk sonuçları, TÜİK tarafından 21 Ocak 2008 tarihinde kamuoyuna açıklanmıştır.

TÜİK nüfus tahminlerine göre 73.875 bin kişi olan 2007 yıl ortası nüfusu, ADNKS sonuçlarına göre 31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla 70.586 bin kişi olarak açıklanmıştır. ADNKS verilerine göre, erkek ve köy nüfusunun payı azalırken, kadın ve şehir nüfusunun payında artış gözlenmiştir. 15-64 yaş grubunun payı yüzde 66.2'den yüzde 66.5'e yükselirken, 0-14 yaş grubunun payı yüzde 27.7'den yüzde 26.4'e gerilemiştir.

2007 Yılı Nüfusunun Yaş, Cinsiyet ve Yerleşim Yeri Dağılımı

Nüfus (Bin Kişi)	2007 Yıl Ortası Nüfus Tahmini (1)			ADNKS-31 Aralık 2007		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
	73.875	37.250	36.625	70.586	35.377	35.210
	Dikey Yüzde Dağılım					
0 – 14	27.70	28.00	27.40	26.41	27.05	25.76
15 – 24	17.24	17.47	17.01	17.56	17.93	17.20
25 – 64	48.97	49.07	48.88	48.94	48.94	48.94
65 +	6.08	5.47	6.71	7.08	6.08	8.09
Toplam	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Şehir	68.41			70.48		
Köy	31.59			29.52		
	Yatay Yüzde Dağılım					
0 – 14	100.00	50.86	49.04	100.00	51.34	48.66
15 – 24	100.00	51.09	48.91	100.00	51.15	48.85
25 – 64	100.00	50.52	49.48	100.00	50.12	49.88
65 +	100.00	45.29	54.71	100.00	43.00	57.00
Toplam	100.00	50.42	49.58	100.00	50.12	49.88

Kaynak: TÜİK.

(1) 2007 yıl ortası nüfusun yaş, cinsiyet ve yerleşim yeri dağılımı, TÜİK'in 2004-2006 dağılımlarından yararlanarak tarafımızca hesaplanmıştır.

1.2. İşgücü açısından hanehalkı

Hanehalkının genel refah ve yaşam standartını belirleyen temel unsur, ekonomik faaliyetler içerisinde üstlendiği roldür. Bu rol, işgücü piyasasına girmek suretiyle ücretli ya da işveren olarak çalışmak şeklinde olabildiği gibi, çeşitli nedenlerle işgücü piyasasının dışında kalarak ekonomik faaliyete doğrudan ve/veya dolaylı bir şekilde katılarak da yerine getirebilmektedir.

Türkiye'de kurumsal olmayan sivil nüfusun² 2006 yılı itibarıyla 72,6 milyon civarında olduğu, bu nüfusun yaklaşık yüzde 28,8'inin okul çağındaki çocuklardan, yüzde 30,8'inin çalışanlardan, yüzde 3,4'ünün işsizlerden, geriye kalan yüzde 37'lik bölümün ise işgücü piyasasının dışında kalan nüfustan oluştuğu görülmektedir.

² Kurumsal olmayan sivil nüfus, okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, hastahane, hapisane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışında kalan nüfusu ifade etmektedir.

Tablo.2 – Hanehalkı fertlerinin işgücü durumu

(Bin Kişi)	2002	2003	2004	2005	2006	Fark*
Kurumsal olmayan sivil nüfus (1+2)	68,393	69,479	70,556	71,611	72,606	4,213
1. 15 yaşın altındaki nüfus	20,352	20,567	20,650	20,785	20,938	586
2. Çalışma yaşındaki (15+) nüfus	48,041	48,912	49,906	50,826	51,668	3,627
a. İstihdam edilenler	21,354	21,147	21,791	22,046	22,330	976
aa. Ücretli	8,979	9,042	9,279	10,358	11,017	2,038
ab. Yevmiyeli	1,646	1,665	1,800	1,590	1,600	-46
ac. İşveren	1,186	1,052	1,020	1,132	1,201	15
ad. Kendi hesabına çalışan	5,089	5,250	5,388	5,438	5,246	157
ae. Ücretsiz aile işçisi	4,455	4,138	4,303	3,527	3,266	-1,189
b. İşsizler	2,464	2,493	2,498	2,520	2,446	-18
c. İşgücüne dahil olmayan nüfus	24,223	25,271	25,614	26,260	26,891	2,668
ba. İş aramayan, çalışmaya hazır	1,021	946	1,223	1,714	2,087	1,066
bb. Mevsimlik çalışanlar	813	894	464	481	411	-402
bc. Ev kadını	12,211	12,578	13,301	13,025	12,780	569
bd. Öğrenciler	3,191	3,458	3,283	3,393	3,590	399
be. Emekliler	2,713	2,982	2,886	2,908	3,031	318
bf. Özürlüler	2,448	2,471	2,840	3,098	3,292	844
bg. Diğer	1,826	1,942	1,617	1,641	1,700	-126
Bilgi için;						
Kayıtlı istihdam	10,221	10,204	10,242	10,996	11,503	1,282
Kayıtdışı istihdam	11,133	10,943	11,549	11,050	10,827	-306
Tarım-dışı istihdam	13,896	13,982	14,391	15,553	16,242	2,346

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi ve kendi hesaplamalarımız.

* 2002-2006 dönemindeki değişimi ifade etmektedir.

Türkiye'deki hanehalkının işgücü durumuna bakıldığında anket sonuçlarından yansıyan tespitler aşağıdaki gibidir;

- Türkiye'de 15 yaşın altındaki okul çağındaki fertlerin toplam nüfus içindeki payı giderek azalmaktadır. Bu azalmaya rağmen, çalışma çağına gelmemiş çocukların toplam nüfusun yaklaşık yüzde 28,8'ini oluşturması, Türkiye'nin çok genç bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. AB-15 ülkelerinde bu oranın yüzde 16 civarında olduğu düşünüldüğünde, genç nüfus yapımız daha belirginleşmektedir.
- Çalışma çağına gelmiş fertlerin yüzde 43'ü işgücü piyasasında istihdam edilmek suretiyle bir rol üstlenirken (22,3 milyon kişi), yüzde 57'si çeşitli nedenlerle işgücü piyasasına girememektedir (29.4 milyon kişi).
- İşgücü piyasasında istihdam edilen 22.3 milyon kişinin yüzde 57'si bir işyerinde ücretli ya da yevmiyeli olarak çalışırken, yüzde 29'u kendi işinde veya işveren olarak

çalışmakta, kalan yüzde 14'ü ise ailesinin yanında ücretsiz çalışma durumunda kalmaktadır.

- İşgücü piyasasında üstlendiği rolü kayıtlı bir şekilde yerine getiren fertlerin payı yüzde 51 civarında olup, istihdam edilenlerin yüzde 49'u kayıtdışı faaliyet göstermektedir. Bir diğer deyişle, çalışma ayrıcalığı taşıyanların yarısı, sosyal güvenlik açısından güvenceye sahip olmadan çalışma durumunda kalmaktadır.
- Çeşitli nedenlerle işgücü piyasasına dahil ol(a)mayan 29.3 milyon kişinin yüzde 43,6'sı ev hanımı, yüzde 12,2'si öğrenci, yüzde 10,3'ü ise emeklilidir. Fertlerin yüzde 5,8'si gayrimenkul ve menkul gelirine sahip olması veya ailevi nedenlerle çalışmamayı tercih ederken, yüzde 11,2'si özrü ya da yaşlılığı nedeniyle istese de çalışma imkanı bulamamaktadır. Kalan yüzde 16,9'luk fert (yaklaşık 4,9 milyon kişi) ise iş bulamamakta, mevsimlik çalışmakta ya da çalışmaya hazır olmasına rağmen iş aramamaktadır.
- İşsizlik oranı 2002-2005 döneminde yüzde 10,3 seviyesinde kalmıştır. 2006 yılında ise işsizlik oranında kısmi bir iyileşme eğilimi (yüzde 9,9'a gerilediği) görülmektedir. Bu eğilime karşılık, işgücüne katılım oranlarında belirgin bir düşüş eğilimi hakimdir. 2002 yılında yüzde 49,6 olan işgücüne katılım oranı, 2006 yılında yüzde 48'e kadar gerilemiştir. Diğer bir deyişle, 2002-2006 döneminde 2,668 bin kişi işgücü piyasasına dahil olmamayı tercih etmiştir.

Tablo.3 – İstihdamın sektörel dağılımı

	2002	2003	2004	2005	2006	Fark*
	Bin Kişi					
Tarım	7,458	7,165	7,400	6,493	6,088	-1,370
Sanayi	3,954	3,847	3,988	4,281	4,407	453
İnşaat	958	965	1,029	1,171	1,267	309
Hizmetler	8,984	9,170	9,374	10,101	10,569	1,585
Toptan ve perakende ticaret, otel-lokanta	3,980	4,052	4,179	4,547	4,730	750
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	1,004	1,022	1,100	1,131	1,163	159
Mali kurumlar	697	738	786	872	1,011	314
Diğer hizmetler	3,303	3,359	3,309	3,552	3,665	362
Toplam	21,354	21,147	21,791	22,046	22,330	976

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi ve kendi hesaplamalarımız.

* 2002-2006 dönemindeki değişimi ifade etmektedir.

- İstihdamın sektörel dağılımındaki dikkati çeken ilk gelişme, tarımsal istihdamdaki çözülmüdür. Tarım sektörünün istihdama katkısı 2002-2004 döneminde yüzde 34,3 civarında iken, 2005 ve 2006 yıllarında keskin bir çözülmeye yaşandığı ve payının yüzde 27.3'e gerilediği anlaşılmaktadır. Son iki yılda yaşanan bu çözülmelerin nedenleri araştırılmaya muhtaç görülmektedir. Olası çözülmeye nedenleri üçüncü bölümde tartışılacaktır.

- Tarım-dışı sektörlerin istihdam artışına katkılarına bakıldığında, en önemli katkıyı başta toptan ve perakende ticaret olmak üzere hizmetler sektörünün yaptığı görülmektedir. Hizmetler sektörünü sırasıyla inşaat ve sanayi sektörleri takip etmiştir. Hizmetler sektöründe incelenen dönemde 1,585 bin kişilik yeni istihdam yaratılmıştır. Sözkonusu artışın yaklaşık yüzde 67'si ticaret ve mali kurumlar tarafından gerçekleştirilmiştir.
- Tarımdaki çözülme ve tarım-dışı istihdam artışına paralel olarak, kayıtdışı istihdam oranı da düzenli olarak gerilemektedir. 2002 yılında çalışanların yüzde 52,1'i sosyal güvenlik şemsiyesi dışında çalışma imkanı bulurken, 2006 yılında bu oran tarım sektörü istihdamındaki gerilemeye paralel olarak yüzde 48,5'e gerilemiştir.
- İşgücü piyasasındaki gelişmelere 2002-2006 döneminde stok değerler olarak değil de "akım değerler" şeklinde bakıldığında, sözkonusu dönemde 4.213 bin kişilik bir nüfus artışı yaşandığı, artan nüfusun 586 bin kişilik bölümünün çalışma çağında olmayan öğrencilerden oluştuğu, 976 bin kişinin iş bularak çalıştığı, kalan 2.651 bin kişinin ise çeşitli nedenlerle işgücü piyasasına dahil ol(a)madığı için çalışmadığı anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, son dört yıllık dönemde nüfusumuzdaki artışın yüzde 63'ü çalışma çağında olmasına rağmen çalışmamayı tercih etmiş ya da istese de çalışma fırsatı bulamamıştır.

Tablo.4 – İşgücünü oluşturan hane fertlerinin eğitim durumu, 2006

	Bin Kişi			Yüzde Dağılım		
	İstihdam	İşsiz	İşgücü	İstihdam	İşsiz	İşgücü
Okur-yazar olmayanlar	1,188	55	1,243	5,3	2,2	5,0
Lise altı eğitilmişler	13,703	1,411	15,114	61,4	57,7	61,0
Lise ve dengi meslek	4,665	687	5,352	20,9	28,1	21,6
Yükseköğretim	2,774	293	3,067	12,4	12,0	12,4
Toplam	22,330	2,446	24,776	100,0	100,0	100,0

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi ve kendi hesaplamalarımız.

- İşgücünü oluşturan hane fertlerinin eğitim durumuna bakıldığında, lise altı eğitime sahip olan fertlerin belirgin bir çoğunluk oluşturduğu görülmektedir. İşgücünün yaklaşık yüzde 61'i lise altı eğitime sahiptir. Okur-yazar olmayanlar da ilave edildiğinde bu oran yüzde 66'yı bulmaktadır.
- İşgücünün eğitim durumu ile ilgili olarak göze çarpan bir diğer gelişme işsizlerin, istihdam edilenlere göre daha iyi bir eğitim seviyesine sahip olmasıdır. Lise altı eğitime sahip olanların oranı istihdam edilenlerde yüzde 66,7 iken, bu oran işsizlerde

yüzde 59,9'a düşmektedir. Lise ve dengi meslek eğitimi almış fertler, işsizler arasında çalışanlara göre daha fazla paya sahiptir.

İstihdam edilenlerin işyeri durumu ve meslek grupları itibariyle dağılımı da işgücü piyasasının yapısı hakkında önemli ip uçları vermektedir. 2002-2006 döneminde, istihdam edilenlerin sayısı 976 bin kişi artarak 2006 yılında 22.330 bin kişiye yükselmiştir. Bu dönemde, kamu işyerlerinde istihdam edilenler 207 bin kişi azalırken, özel istihdam miktarı 1.182 bin kişi artış göstermiştir. Özelleştirme nedeniyle kamu kesiminin iktisadi faaliyetlerdeki rolünün azaltılması ve mali disiplinin sürdürülmesinin etkisiyle, toplam istihdam içinde kamu kesiminin payı 2002 yılında yüzde 15.1 iken, bu pay 2006 yılında yüzde 13.5'e gerilemiştir. Bu dönemde, tarım istihdamındaki azalışın etkisiyle özel kesim istihdamında da ciddi bir dönüşüm gözlenmiştir.

Tablo.5 – İşyeri durumuna göre istihdam edilenler (15+ yaş)

	2002		2006		2006-02 Fark
	Bin kişi	% Dağılım	Bin kişi	% Dağılım	Bin kişi
Toplam istihdam	21.354	100.00	22.330	100.00	976
1.Kamu istihdamı	3.226	15.10	3.019	13.52	-207
2.Özel istihdam	18.129	84.90	19.311	86.48	1.182
Tarla	7.414	34.72	5.987	26.81	-1.427
Düzenli işyeri	8.796	41.19	11.425	51.17	2.629
Sabit olmayan işyeri	1.676	7.75	1.627	7.29	-49
Evde	243	1.14	271	1.21	28

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi.

Özel istihdam içinde, tarla ve sabit olmayan işyerlerinde çalışanların sayısı azalırken, düzenli işyerinde çalışan sayısı 2002-2006 döneminde 2.629 bin kişi artmıştır. Böylece, toplam istihdam içinde tarlada çalışanların payı yüzde 34.7'den yüzde 26.8'e gerilerken, düzenli işyerlerinde çalışanların payı yüzde 41.2'den yüzde 51.2'ye yükselmiştir. Bu dönüşümün, gelir dağılımı, hanehalkı tüketim harcamaları ve çalışan kişilerin finansal piyasalara erişimi konusunda önemli olumlu etkilerinin olduğu düşünülmektedir.

2002-2006 döneminde tarım istihdamı azalırken, tarım-dışı istihdamdaki artış istihdam edilenlerin meslek grupları itibariyle dağılımını da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dö-

nemde, nitelikli tarım çalışanlarının sayısı 1.672 kişi azalırken, nitelik gerektirmeyen işte çalışanların sayısı 724 bin kişi, hizmet ve satış elemanları sayısı 366 bin kişi ve yardımcı profesyonel meslek mensuplarının sayısı da 286 bin kişi artmıştır. İnşaat ve sanayi sektöründeki büyüme, tesis-makine operatörleri ve montajcılarının istihdamını olumlu etkilemiş ve bu meslek grubunda çalışan sayısı 572 bin kişi artmıştır.

Tablo.6 – İstihdam edilenlerin meslek grupları (15+ yaş)

	2002		2006		2006-02
	Bin kişi	% Dağılım	Bin kişi	% Dağılım	Fark Bin kişi
Toplam istihdam	21.354	100.00	22.330	100.00	976
Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler	1.755	8.22	2.026	9.07	271
Profesyonel meslek mensupları	1.324	6.20	1.470	6.58	146
Yardımcı profesyonel meslek mensupları	1.037	4.86	1.323	5.92	286
Büro-müşteri hizmetlerinde çalışanlar	1.140	5.34	1.323	5.92	183
Hizmet ve satış elemanları	2.172	10.17	2.538	11.37	366
Nitelikli tarım çalışanları	6.784	31.76	5.112	22.89	-1.672
Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	3.079	14.42	3.179	14.24	100
Tesis-makine operatörleri-montajcılar	1.764	8.26	2.336	10.46	572
Nitelik gerektirmeyen işte çalışanlar	2.299	10.77	3.023	13.54	724

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı İşgücü Anketi.

Hanehalkının işgücü piyasasındaki rolü kır-kent ayırımında belirgin bir eğilim farklılığı taşımaktadır. İncelenen 2002-2006 döneminde, kurumsal olmayan sivil nüfus, 15 yaşın altındaki nüfus, çalışma çağındaki nüfus ve istihdam kırsal kesimde azalırken, kentlerde artış göstermektedir. İstihdam oranı kentlerde yükselirken, kırsal kesimde azalmaktadır. 2002 yılında kentlerin toplam istihdam içindeki payı yüzde 52 iken, 2006 yılında yüzde 58.6'ya yükselmiştir. Kent-kır ayırımında göze çarpan bir diğer gelişme, istihdam türünde yaşanan gelişmedir. Kentlerde ücretli ve yevmiyeli çalışanların toplam kentsel istihdam içindeki payı yüzde 73 civarında seyrederken, kırsal kesimde bu oran çok belirgin bir şekilde artarak yüzde 24,7'den yüzde 32.4 seviyesine yükselmiştir.

Kent-kır ayırımında işsiz sayısında belirgin bir değişim yaşanmazken, işgücüne dahil olmama eğilimi her iki yerleşim türünde de artmaktadır. 2002-2006 döneminde, işgücüne dahil olmayan nüfus kentlerde 1,599 bin kişi, kırsal kesimde ise 1,070 bin kişi artmıştır. İşgücüne dahil olmayanların çalışma çağındaki nüfusa oranı ise kentlerde yüzde 55.6'dan yüzde 54.5'e gerilemesine karşın, kırsal kesimde bu oran yüzde 42.4'den yüzde 47.8'e yükselmiştir. İşgücüne dahil olmayan nüfus içinde yer alan ve işsiz sayılmayan "İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar" sayısında özellikle kırsal kesimde hızlı bir artış gözlenmektedir. 2002 yılında kırsal kesimde iş aramayıp çalışmaya hazır olanların çalışma çağındaki nüfusa oranı yüzde 2 iken, 2005 yılında bu oran yüzde 3.8'e yükselmiştir. Kentlerde ise bu oran, sırasıyla, yüzde 2.2 ve yüzde 3.1 olarak gerçekleşmiştir.

Hanehalkını oluşturan fertlerin kent-kır ayırımında kriter olarak yerleşim yeri nüfusu esas alınmaktadır. 20 bin ve daha fazla nüfuslu yerler kent, daha az nüfuslu yerler ise kır olarak tanımlanmaktadır. Kent-kır ayırımında işgücü gelişmeleri yukarıda özetlendikten sonra, işgücü durumundaki gelişmelere hanehalkının büyükşehirlere ve bölgelere dağılımı açısından da bakmanın yararlı olacağı düşünülmektedir.

TÜİK, işgücü piyasası ile ilgili bilgileri değişik bölge birimleri itibarıyla raporlamakta, "Düzy 1" bölge birimleri sınıflandırmasında 12 ayrı bölge tanımı yapılarak, raporlama bu bölgeler itibarıyla yapılmaktadır. Aşağıda "Düzy 1" sınıflandırması esas alınarak alışageldiğimiz yedi coğrafi bölgeye indirgenmiş³ işgücü piyasası gelişmeleri özetlenmektedir.

- Bölgeler itibarıyla işgücü durum analizinde göze çarpan ilk husus, Karadeniz bölgesinin diğer bölgelerden önemli ölçüde farklılaşmasıdır. Karadeniz bölgesi, tarım sektörü istihdamın en yüksek olduğu, hizmetler sektörü istihdamının en düşük olduğu, işsizlik oranının en düşük olduğu, buna karşılık işgücüne katılım oranının en yüksek olduğu bölgemizdir. Bölgede işsizliğin düşük olması ve üstelik işgücüne katılım oranının yüksek olması şaşırtıcı bir tespittir. İstihdam edilen nüfusun en yüksek olduğu bölge olmasına rağmen, istihdam türleri itibarıyla bakıldığında kendi hesabına çalı-

3 TÜİK'in 12 bölgeden oluşan "Düzy 1" sınıflandırması, Kuzeydoğu Anadolu ve Ortadoğu Anadolu toplamı Doğu Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu ve Batı Anadolu toplamı İç Anadolu Bölgesi, Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz toplamı Karadeniz Bölgesi, İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Marmara toplamı Marmara Bölgesi olarak alınmıştır. Bunların dışındaki bölgeler ise aynen kullanılmıştır. Böylece bölge sayısı 12'den 7'ye indirilmiştir.

şanlar ile ücretsiz aile işçileri çok büyük bir paya sahiptir. Bölge nüfusunun yüzde 14,5'i kendi hesabına, yüzde 11,8'i ise ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilmektedir. Bu oranlar bölgeler arasında en yüksek oranlardır ve işsizlik tanımında yer almayan, hatta istihdam edildiği düşünülen kitlelerin yaşam ve iş koşullarındaki kalitenin de, sosyal politika parametresi olarak kullanılması gerektiğini göstermesi açısından önemli görülmektedir.

- Doğurganlığın yüksek olması nedeniyle 15 yaş altındaki nüfusun en yüksek olduğu bölgemiz, Güneydoğu Anadolu bölgesidir. Toplam kurumsal nüfusun yüzde 42,6'sı 15 yaşın altındaki nüfustan oluşmaktadır. Bu yükseklik nedeniyle işgücü arzının en düşük olduğu, bir diğer deyişle çalışma çağındaki nüfusun ve işgücüne katılım oranının en az olduğu bölge Güneydoğu Anadolu'dur. Bu bölgemizin bir diğer özelliği, girişimcilik göstererek kendi hesabına iş yapanların düşük olmasıdır. Altı çizilmesi gereken bir diğer tespit, Karadeniz bölgesinin aksine Güneydoğu Anadolu bölgesinde ücretsiz aile işçisinin düşüklüğüdür. Karadeniz bölgesinde toplam nüfusun yüzde 11,8'i ücretsiz aile işçisi iken, Güneydoğu Anadolu bölgesinde aynı oran yüzde 1,5 seviyesindedir.
- Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde tarım sektörünün istihdam açısından belirgin önemini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Tarımın istihdama katkısı Türkiye genelinde yüzde 27 civarında iken ve bu oranın tek haneli rakamlara gerileyerek dünya geneli ile uyumlaştırılması gereğinden bahsedilirken, Karadeniz'de yüzde 51, Doğu Anadolu bölgesinde ise yüzde 48'lik oranlar tarımın bu bölgelerde yaşayan hanehalkının refahında çok uzun süre daha temel belirleyiciliğini koruyacağını göstermektedir.
- İşsizlik oranının en yüksek olduğu bölge, G.Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerimizdir.
- Bölgelerin işgücü durum analizinden çıkarılabilecek bir diğer tespit, kadınların işgücüne katılmayarak evde kalmayı tercih ettiği ya da tercih etmek zorunda kaldığı bölgeler sırasıyla Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu ve Marmara bölgeleridir. Buna karşılık kadınların evleri yerine yoğun olarak tarla ve işyerlerinde olduğu bölgelerimiz sırasıyla Karadeniz ve Akdeniz bölgeleridir. Bu bölgelerde öne çıkan tarım ve turizm sektörlerinin, kadını evden çok tarla-bahçeye ve/veya işyerine daha fazla bağladığını göstermektedir.

Tablo.7 – İşgücü durumunda bölgesel farklılaşma, 2006

(Yüzde)	En düşük orana sahip bölge	En yüksek orana sahip bölge	En düşük oran	En yüksek oran	Ort. oran
15 yaşın altındaki nüfus oranı	Ege	Güney Doğu	23,4	42,6	28,8
Çalışma çağındaki nüfus oranı	Güney Doğu	Ege	57,4	76,6	71,2
İstihdam edilenler nüfus oranı	Güney Doğu	Karadeniz	17,0	39,9	30,8
-Ücretli & yevmiyeli çalışan oranı	Doğu	Marmara	9,6	23,6	17,4
-Kendi hesabına & işveren olarak çalışan oranı	Güney Doğu	Karadeniz	5,8	13,6	8,9
-Ücretsiz aile işçisi olarak çalışan oranı	Güney Doğu	Karadeniz	1,5	11,8	4,5
İşsizlik oranı	Karadeniz	Güney Doğu	6,0	14,0	9,9
İşgücüne katılım oranı	Güney Doğu	Karadeniz	34,5	57,5	48,0
İşgücüne dahil olmayan nüfus oranı	Karadeniz	İç	31,4	40,4	37,0
- Ev kadını oranı	Karadeniz	Güney Doğu	12,0	22,7	17,6
Tarım sektörü istihdam oranı	Marmara	Karadeniz	11,7	50,6	27,3
Sanayi+İnşaat sektörleri istihdam oranı	Doğu	Marmara	10,1	38,3	25,4
Hizmetler sektörü istihdam oranı	Karadeniz	İç	35,2	55,4	47,3

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

Bölgesel işgücü durum analizini bir miktar daha derinleştirmek açısından, yukarıda özetlenen bölgesel yapıya ilave olarak, işgücü durumuna üç büyük il ve diğer iller ayırımında da bakmanın yararlı olacağı düşünülmektedir. Bu amaçla, 2006 yılı itibarıyla üç büyük il ve bu illerin dışındaki iller ayırımında ortaya çıkan gelişmeler şu şekilde özetlenebilir. Üç büyük ilimizde istihdamın sektörel dağılımı hariç olmak üzere çok önemli bir farklılaşma sözkonusu değildir. 15 yaşın altındaki nüfus, çalışma çağındaki nüfus, istihdam edilen nüfus, işgücüne dahil olmayan nüfus, işgücüne katılım, işsizlik oranlarında üç il arasında çok belirgin bir farklılık gözlenmemektedir.

İzmir’de tarım, İstanbul’da sanayi, Ankara’da ise hizmetler sektörü istihdamda belirleyicidir. Kamu hizmetlerinin başkent odaklı olarak sunulması, Ankara’da hizmetler sektörünü belirleyici konuma getirmektedir. İşsizlik oranının üç büyük il arasında en yüksek olduğu il Ankara’dır. Türkiye genelinde işsizlik oranı yüzde 9,9 iken, Ankara’da bu oran 2006 itibarıyla yüzde 12,1, İstanbul ve İzmir’de ise yüzde 11,2 seviyesindedir.

Üç büyük il dışındaki illerde nüfus artış hızının ya da doğurganlığın daha yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu illerinin de etkisiyle, 15 yaşın altındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı üç büyük ile göre 5,5 puan daha fazladır. Bu nedenle çalışma çağındaki nüfus, diğer bir deyişle işgücü arzı üç büyük ilde daha yüksektir.

İşgücü arzındaki farklılığa rağmen, istihdam edilenlerin oranında ya da işgücüne katılım oranlarında büyük şehirlerimiz ile diğer illerimiz arasında belirgin bir farklılaşma sözkonusu değildir. Farklılaşma, işgücüne dahil olmayanlar ve işsizlik oranlarında belirginleşmektedir. Üç büyük ilimiz dışındaki illerde işsizlik oranı yüzde 9,3'lük seviyesi ile Türkiye ortalamasının altındadır. Buna karşılık işgücüne dahil olmayan nüfus oranı ülke ortalamalarına yakınsamaktadır. Üç büyük ilimizde ise özellikle ev kadınlığı tercihi nedeniyle, işgücü piyasasının dışında kalma olgusunun daha yaygın olduğu görülmektedir. Üç büyük ile göç eden aile fertleri içerisinde kadının yeni yerel işgücü piyasası ortamına uyum zorlukları çektiğini göstermesi açısından bu olgu önemsenmelidir.

Tablo.8 – İller itibarıyla hanehalkı fertlerinin işgücü durumu, 2006

(Bin Kişi)	İstanbul	Ankara	İzmir	Ara Toplam	Diğer İller	Genel Toplam
Kurumsal olmayan sivil nüfus (1+2)	11,630	4,350	3,696	19,676	52,930	72,606
1. 15 yaşın altındaki nüfus	2,995	1,051	827	4,873	16,064	20,937
2. Çalışma yaşındaki (15+) nüfus	8,635	3,299	2,869	14,803	36,865	51,668
a. İstihdam edilenler	3,677	1,354	1,201	6,232	16,099	22,330
aa. Ücretli ve yevmiyeli	2,920	1,021	780	4,721	7,896	12,617
ab. Kendi hesabına ve işveren	724	270	318	1,312	5,135	6,447
ac. Ücretsiz aile işçisi	33	63	103	199	3,068	3,267
b. İşsizler	466	186	152	804	1,642	2,446
c. İşgücüne dahil olmayan nüfus	4,492	1,759	1,516	7,767	19,124	26,891
ba. İş aramayan, çalışmaya hazır	115	65	43	223	1,864	2,087
bb. Mevsimlik çalışanlar	1	5	15	21	390	411
bc. Ev kadını	2,320	896	798	4,014	8,766	12,780
bd. Öğrenciler	711	323	222	1,256	2,334	3,590
be. Emekliler	661	304	273	1,238	1,793	3,031
bf. Özürlüler	370	117	121	608	2,684	3,292
bg. Diğer	314	49	44	407	1,293	1,700
Bilgi için:						
Sektörel istihdam	3,677	1,354	1,201	6,232	16,099	22,330
Tarım	19	101	210	330	5,758	6,088
Sanayi + İnşaat	1,539	342	375	2,256	3,418	5,674
Hizmetler	2,119	912	616	3,647	6,922	10,569

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketi, kendi hesaplamalarımız.

Üç büyük il ile diğer iller arasındaki en önemli farklılaşma alanlarından birisi de istihdamın sektörel dağılımı ile ilgilidir. Üç büyük ilde tarım istihdamı yüzde 5 civarında bir ağırlığa sahip iken, diğer illerde bu oran yüzde 36 civarındadır. Buna karşılık sanayi istihdamı üç büyük ilde yüzde 36 civarında bir paya sahip iken, diğer illerde sanayinin istihdama katkısı yüzde 21'dir. Hizmetler sektörü açısından da benzeri bir farklılaşma sözkonusudur. Sektörel istihdamda görülen farklılaşma, istihdam kaynakları açısından da gözlenmektedir. Tarım sektörünün taşıdığı ağırlığın da etkisiyle ücretli&yevmiyeli olarak çalışanların toplam istihdam içerisindeki payı üç büyük ilde yüzde 76 civarında iken, diğer illerde bu oran yüzde 49 civarındadır. Küçük esnaf, ticaret ve hizmet erbabı gibi kendi hesabına çalışarak, kendine iş yaratan nüfusun istihdam üzerinde üç büyük il dışındaki illerde oldukça hissedilebilir bir etkisinin olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, Türkiye'de bölgesel işgücü durumunda önemli farklılaşmalar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklar bölgeler arasında olabildiği gibi, metropol illerimiz ile diğer illerimiz arasında da görülebilmektedir. Bölgelerin coğrafik konumu, ekonomik ve sosyal özellikleri işgücü yapısını bire bir şekillendirmektedir. Bu şekillenmenin önemli tarihsel ve demografik uzantıları sözkonusudur. Bu nedenle, bölgesel analiz sonuçları, "Tarım sektöründen çıkılmalıdır", "Sanayi dallarından bazıları terk edilmeli, yıldız sektörlerle yönelinmelidir", "Hizmetler sektörü lokomotif olmalıdır" gibi çok uzun vadede geçerliliği olabilecek politika yaklaşımlarını önerenlerin, sadece dönüşümün zaman boyutunu ve altyapı gereksinimini dışlamakla kalmayıp, aynı zamanda bölgesel farklılaşma parametresini de dışladıklarını göstermesi açısından önemsenmektedir⁴. Öte yandan, bölgesel ve üç büyük il analizi, AB katılım sürecine üç büyük il penceresinden bakarak, bu sürecin tarım ve işgücü piyasası açısından gerektirdiği uyum ve maliyetleri göz ardı etmenin mümkün olmadığını da göstermektedir.

⁴ Türkiye'de işgücü piyasasındaki dönüşüm gereği ve zorluğu ile ilgili olarak detaylı bilgi için **Türkan E.** (Aralık 2005)'e bakılabilir.

Kutu :2 – Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nin İşgücü İstatistiklerine Etkileri

Hanehalkı işgücü anketi sonuçları, 1990 ve 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçları esas alınarak TÜİK tarafından hesaplanan nüfus projeksiyonlarına göre hesaplanmıştır. TÜİK'in mevcut nüfus projeksiyonları ile 2007 ADNKS nüfus sonuçları arasında yaklaşık 3.7 milyon kişi fark bulunduğu TÜİK tarafından açıklanmış bulunmaktadır. TÜİK, yeni nüfus projeksiyonları hazır oluncaya kadar, 2007 Kasım döneminden itibaren hanehalkı işgücü anketi sonuçlarının ADNKS verileri esas alınarak hesaplayacağını açıklamıştır. Bu çerçevede, sonuçların karşılaştırılabilirliğini sağlamak amacıyla, Kasım 2006-Ekim 2007 hanehalkı işgücü anketi sonuçlarının tümü, ADNKS nüfus sonuçları dikkate alınarak yeniden hesaplanmıştır. TÜİK, işgücü göstergelerindeki oransal dağılımda bir değişiklik yapmamış, sadece mutlak değerleri revize etmiştir. Ancak, hanehalkı işgücü anketlerinde yaş grubu, cinsiyet, kent-kır dağılımlarının dikkate alınacağı nihai revize çalışmalarının, TÜİK tarafından ileri bir tarihte yapılacağı açıklanmıştır.

2006 yılı için projeksiyon ve ADNKS sonuçlarına dayalı işgücü piyasası verileri karşılaştırıldığında, işgücüne katılım, istihdam ve işsizlik oranlarının aynen korunduğu görülmektedir. Türkiye genelinde, kurumsal olmayan sivil nüfusta 4.5 milyon, işgücünde 1.5 milyon ve işgücüne dahil olmayanlarda 1.7 milyon kişi civarında azalış meydana gelmektedir. İstihdam miktarı 1.4 milyon kişi azalırken, işsiz sayısı da 151 bin kişi düşüş göstermiştir.

2006 Yılı İşgücü Durumu

	Türkiye		Kent		Fark (ADNKS-Proj.)	
	Proj.	ADNKS	Proj.	ADNKS	Türkiye	Kent
Kurumsal olmayan sivil nüfus (000)	72.606	68.133	45.383	42.587	-4.473	-2.796
15 + yaştaki nüfus (000)	51.668	48.485	32.718	30.703	-3.183	-2.015
İşgücü (000)	24.776	23.250	14.882	13.965	-1.526	-917
İstihdam (000)	22.330	20.954	13.081	12.275	-1.376	-776
Tarım (000)	6.088	5.713	622	584	-375	-38
Tarım dışı (000)	16.242	15.241	12.459	11.692	-1.001	-767
İşsiz (000)	2.446	2.295	1.802	1.691	-151	-111
İşgücüne katılma oranı (%)	48.0	48.0	45.5	45.5		
İstihdam oranı (%)	43.2	43.2	40.0	40.0		
İşsizlik oranı (%)	9.9	9.9	12.1	12.1		
Tarım dışı işsizlik oranı (%)	12.6	12.6	12.5	12.5		
Eksik istihdam oranı (%)	3.6	3.6	3.2	3.2		
İşgücüne dahil olmayanlar (000)	26.892	25.235	17.835	16.736	-1.657	-1.099
Bilgi için						
Ücretli & yevmiyeli	12.617	11.839	9.619	9.027	-778	-592
Diğer	9.713	9.115	3.462	3.248	-598	-214

Kaynak: TÜİK.

1.3. Gelir türü ve dağılımı açısından hanehalkı

Hanehalkının işgücü piyasasındaki konumu, hanehalkının refah seviyesi üzerinde temel belirleyicidir. Önceki bölümde Türkiye'deki hanelerin ve bu hanelerde yaşayan fertlerin işgücü piyasasında üstlendikleri roller, bu rollerin bölgesel analizi ve değişim araştırılmıştır. Bu bölümde ise, gelir dağılımı araştırmalarından yararlanılarak, üstlenilen rollerin hanehalkının refah seviyesini nasıl etkilediği hususu inceleme konusu yapılacaktır. İşgücü piyasasının yapısı ile gelir dağılımı arasındaki karşılıklı etkileşim irdelenecektir.

TÜİK gelir dağılımı ile ilgili ilk çalışmasını 1987 yılında gerçekleştirmiş, daha sonra 1994 yılında Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi sonuçlarını kullanıcıların hizmetine sunmuştur⁵. Ancak, 2002 yılından itibaren Hanehalkı Bütçe Anketi TÜİK tarafından düzenli olarak her yıl uygulanmaya başlanmıştır.

Tablo.9 – Hanehalkı ve fertlerin gelir durumu

	2002	2003	2004	2005
Hanehalkı sayısı (Bin adet)	16,447	16,744	17,097	17,549
Fert sayısı (Bin kişi) ⁶	68,393	69,196	70,274	71,611
Toplam hane geliri (Milyon YTL)	143,777	180,305	218,752	255,640
Toplam hane geliri (Yüzde Dağılım)	100,00	100,00	100,00	100,00
Birinci %20'lik gelir grubu	5,29	6,00	6,04	6,05
İkinci %20'lik gelir grubu	9,81	10,28	10,69	11,08
Üçüncü %20'lik gelir grubu	14,02	14,47	15,22	15,83
Dördüncü %20'lik gelir grubu	20,83	20,93	21,88	22,60
Beşinci %20'lik gelir grubu	50,05	48,32	46,17	44,44
Ortalama hane geliri (YTL)	8,742	10,768	12,795	14,567
Ortalama fert geliri (YTL)	2,102	2,606	3,113	3,570
Gini Katsayısı	0.44	0.42	0.40	0.38
Kent	0.44	0.42	0.39	0.37
Kır	0.42	0.39	0.37	0.38

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi, Gelir Dağılımı Sonuçları.

5 Türkiye'de 1963, 1968, 1973 ve 1986 yıllarında TÜİK haricindeki çeşitli kişi ve kuruluşlarca gelir dağılımı çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalar ile ilgili olarak **Yükseler, Z.** (Aralık 2004)'e bakılabilir.

6 2003 ve 2004 yılları için kurumsal olmayan sivil nüfus rakamı Hanehalkı İşgücü Anketinde sırasıyla 69,479 ve 70,556 bin kişi olarak gözükmektedir. Bu açıdan iki veri kaynağı arasında bu yıllar için bir tutarsızlık söz konusudur.

Hanehalkı Bütçe Anketinden elde edilen gelir dağılımı bilgileri ile ülkemizde her yıl yaratılan kullanılabilir gelirin⁷ hanehalkı ve fertler arasındaki bölüşümü ortaya konulmakta, hanehalkları arasındaki gelir eşitsizlikleri analiz edilmektedir. Aşağıda 2002 ve sonrası dönemde açıklanan anket sonuçları özetlenmektedir.

- Hanehalkının elde ettiği gelir 2002-2005 döneminde yıllık ortalama yüzde 21 civarında nominal bir artış göstermiştir. Ortalama fert gelirlerindeki yıllık nominal artış oranı ise yüzde 19,3 olmuştur.
- Hanehalkı gelirinin yüzde 6'sı birinci yüzde yirmilik gelir grubunda sınıflandırılan hanehalkı tarafından paylaşılırken, yüzde 45'i son yüzde 20'lik gruptaki hanehalkı tarafından elde edilmektedir. Beşinci ve birinci yüzde 20'lik gruplar arasındaki gelir farkı, 2002 yılında 9,46 kat iken, 2005 yılında 7,35 kata gerilemiştir.
- Gelir dağılımında yaşanan iyileşmenin kaynağı en üst gelir dilimindeki hanehalklarının gelir paylarındaki kayıplardır. Gelir türleri gelir dilimleri itibarıyla açıklanmadığı için en üst gelir dilimindeki fertlerin neden gelir kaybına uğradığı hakkında kesin yargıya varmak mümkün olamamaktadır.
- Yüzde 5'lik gelir dilimi gruplandırmasında ilk ve son yüzde 5'lik gelir dilimindeki fertlerin gelir kayıplarına uğradığı, buna karşılık 2. ve 18. inci dilimler arasındaki fertlerin gelir paylarının tamamında son üç yılda bir iyileşme yaşandığı gözlemlenmektedir. 20. inci en üst gelir dilimindeki hanehalklarının gelir paylarında ise çok belirgin kayıplar yaşandığı anlaşılmaktadır. En üst gelir diliminde yaşanan bu gelir kayıplarının çok büyük ölçüde menkul kıymet gelirlerindeki gerilemeden kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

⁷ Kullanılabilir gelir, üretim faktörlerine yapılan ödemeler (ücret, faiz, kar, kira) ile kamu-özel teşebbüs ve dış alemden elde edilen transfer gelirlerinden, dolaysız vergiler ve sosyal güvenlik primleri vb. kesintiler düşüldükten sonra kalan net gelir olarak tanımlanmaktadır.

Tablo.10 – Hanehalkının dilimlere göre gelir payları (yüzde)

Gelir dilimi	% 5'lik gelir dilimleri				% 10'luk gelir dilimleri				% 20'lik gelir dilimleri			
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005
1	0,68	0,86	0,85	0,78	1,89	2,26	2,25	2,19	5,29	6,00	6,04	6,05
2	1,21	1,41	1,40	1,40	3,40	3,73	3,78	3,86	9,81	10,28	10,69	11,08
3	1,55	1,74	1,76	1,78	4,45	4,68	4,86	4,98	14,02	14,47	15,22	15,83
4	1,85	1,99	2,03	2,08	5,36	5,60	5,84	6,10	20,83	20,93	21,88	22,60
5	2,11	2,23	2,31	2,36	6,41	6,63	6,95	7,27	50,05	48,32	46,17	44,44
6	2,33	2,45	2,55	2,62	7,61	7,84	8,27	8,57				
7	2,56	2,68	2,79	2,91	9,32	9,40	9,90	10,21				
8	2,81	2,92	3,05	3,19	11,51	11,53	11,98	12,40				
9	3,07	3,18	3,32	3,49	15,48	15,15	15,28	15,78				
10	3,33	3,45	3,63	3,78	34,56	33,17	30,89	28,65				
11	3,63	3,75	3,95	4,10								
12	3,98	4,09	4,31	4,46								
13	4,41	4,48	4,73	4,85								
14	4,91	4,92	5,17	5,35								
15	5,42	5,43	5,68	5,86								
16	6,10	6,09	6,30	6,54								
17	7,06	6,97	7,10	7,34								
18	8,42	8,18	8,19	8,45								
19	10,51	10,39	9,97	10,28								
20	24,05	22,78	20,92	18,37								
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ort.	14,86	14,63	14,45	14,29	7,63	7,52	7,44	7,36	4,01	3,95	3,91	3,88

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi, Gelir Dağılımı Sonuçları ve kendi hesaplamalarımız.

- Yüzde 10'luk gelir dilimi gruplandırmasında da benzer bir eğilim sözkonusudur. İlk yüzde 10'luk gelir dilimindeki fertler çok kısıtlı bir gelir kaybına uğrarken, en üst gelir dilimini oluşturan fertler çok belirgin bir gelir kaybına uğramaktadır. 2 ile 9 uncu gelir grupları arasındaki hanelerin gelir paylarında ise iyileşme yaşandığı anlaşılmaktadır. Yüzde 20'lik gelir dilimi gruplandırmasında da aynı eğilim yaşanmaktadır.
- Gelir grupları ve dilimleri arasında yaşanan gelir payı kayıp ve kazançlarının net etkisini daha kolay görebilmek için “*ağırlıklı ortalama gelir dilimi*” nin ne olduğu hesaplanmıştır. Bu hesaplama da gelir dağılımındaki düzenli ama kısmi iyileşmeye işaret etmektedir. 2002 yılında yüzde 5'lik gelir dilimi gruplandırmasında ağırlıklı ortalama gelir dilimi 14,86 iken, bu oran 2005 yılında yüzde 14,29'a gerilemektedir. İncelenen dönemde, yüzde 20'lik gelir dilimi grubu sınıflandırmasında ise ağırlıklı ortalama gelir dilimi sırasıyla 4,01, 3,95, 3,91 ve 3,88 olarak gelişmekte ve iyileşmenin düzenli, ancak kısmi olduğunu göstermektedir.

8 Gelir dilimi ile o gelir dilimine düşen gelir payının çarpılması ve bu çarpımların toplanması ile elde edilmektedir. Bu toplam 1'e yakınsadıkça gelir dağılımı düşük gelirli lehine gelişiyor demektir.

Toplam fert gelirlerine gelir grupları olarak değil gelir türleri itibarıyla bakıldığında, ücret ödemeleri ile emekli maaşı, yaşlılık maaşı, işsizlik maaşı, burslar vb. karşılıksız transfer gelir türlerinin ön plana çıktığı görülmektedir. Buna karşılık, müteşebbis gelirleri ile menkul-gayrimenkul sermaye gelirlerinden elde edilen gelirlerin ağırlığı gittikçe azalmaktadır. İncelenen dönemde maaş ve ücret gelirleri yıllık ortalama olarak yüzde 23 civarında artarken, devletten yapılan transfer gelirleri başta olmak üzere karşılıksız transfer gelirlerindeki artış yüzde 31 civarında gerçekleşmiştir. Buna karşılık, müteşebbis gelirlerindeki yıllık ortalama artış oranı yüzde 12’ler, gayrimenkul ve menkul sermaye gelirlerindeki artış oranı ise yüzde 1’ler seviyesinde kalmıştır.

Tablo.11 – Hanehalkı fert gelirlerinin türlerine göre dağılımı (milyon YTL)

	2002		2003		2004		2005**	
Toplam fert gelirleri*	133,541	100,0	161,832	100,0	195,852	100,0	228,070	100,0
Maaş ve ücret gelirleri	47,837	35,8	62,561	38,7	75,749	38,7	89,328	39,2
Yevmiye gelirleri	3,916	2,9	5,042	3,1	6,824	3,5	7,639	3,3
Müteşebbis gelirleri	46,008	34,5	51,817	32,0	62,294	31,8	65,701	28,8
Tarım	17,570	13,2	15,932	9,8	18,377	9,4	21,690	9,5
İmalat	4,446	3,3	6,416	4,0	7,702	3,9	7,115	3,1
İnşaat	1,736	1,3	2,129	1,3	2,389	1,2	3,240	1,4
Ticaret	13,036	9,8	16,923	10,5	19,966	10,2	20,345	8,9
Hizmet	9,219	6,9	10,416	6,4	13,860	7,1	13,311	5,8
Gayrimenkul gelirleri	5,487	4,1	5,812	3,6	5,191	2,7	6,656	2,9
Menkul kıymet gelirleri	6,867	5,1	4,261	2,6	4,300	2,2	6,184	2,7
Karşılıksız transfer gelirleri	23,426	17,5	32,340	20,0	41,493	21,2	52,562	23,0
Devletten yapılan	19,050	14,3	28,238	17,4	35,895	18,3	45,660	20,0
Yurtdışından yapılan	1,192	0,9	975	0,6	1,662	0,8	1,847	0,8
Diğer kaynaklardan	3,184	2,4	3,127	1,9	3,936	2,0	5,055	2,2

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi, Gelir Dağılımı Sonuçları.

(*) İzafe kira gelirleri dahil değildir.

(**) TÜİK, 2005 yılı anket sonuçlarında müteşebbis gelirleri ve transfer gelirlerinin detayını açıklamamıştır. Bu veriler, TÜİK 2006 Türkiye İstatistik Yılığında yer alan oranlar kullanılarak hesaplanmıştır.

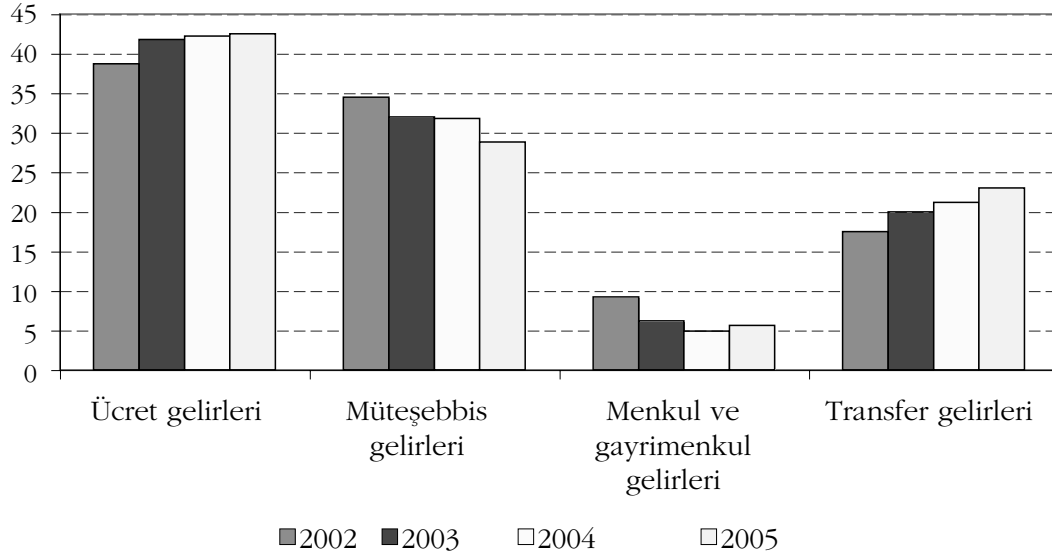
Fert gelirlerinin incelenen dönemde ortalama yüzde 41,3'ü hanehalkının emekleri karşılığı elde ettiği ücret vb. gelirlerden, yüzde 31,8' i müteşebbis gelirlerinden, yüzde 6,5'i faiz ve kira gelirlerinden, yüzde 20,4'ü ise transfer gelirlerinden oluşmaktadır.

Hanehalkı fertlerinin elde ettikleri gelirler, faaliyet (ücret ve müteşebbis gelirleri) ve faaliyet-dışı gelirler (menkul, gayrimenkul ve transfer gelirleri) olmak üzere iki gruba ayrıldığında, fert gelirlerinin yüzde 73.1 gibi çok önemli bölümünün hanehalkının göstermiş olduğu faaliyetin bir sonucu olarak elde edildiği, yüzde 26.9'luk bölümün ise hanehalkının sahip olduğu servet ve birikim sonucu elde ettiği faiz-kira gibi gelirler ile başta devlet tarafından verilenler olmak üzere transfer türündeki faaliyet dışı gelirlerdir.

Ortalama hane ve fert geliri ile bunların dağılımı, kent ve kırsal arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Kentleşmenin hızlanması ile birlikte toplam hane gelirinin büyük bir kısmı kentlerde yaratılmaya başlanmıştır. Bu durum, hem kent nüfusunun artmasından hem de kentlerde fert başına gelirlerin kira göre daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. 2002 yılında toplam hane gelirleri içinde kentlerin payı yüzde 68.5 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 71.9'a yükselmiştir. Bu dönemde, ortalama fert gelirindeki yıllık ortalama artış Türkiye genelinde yüzde 19.3 iken, bu oran kentlerde yüzde 20.0, kırsal kesimde ise yüzde 16.6 olarak gerçekleşmiştir.

Toplam hane gelirinin dağılımında, kentlerde daha belirgin bir iyileşme gözlenirken, kırsal kesimde bu iyileşme sınırlı kalmış ve kentlerde gelir dağılımı Türkiye geneli ve kırsal kesime göre daha adil hale gelmiştir. Nitekim, Gini katsayısı 2002 yılında kentlerde 0.44, kırsal kesimde 0.42 iken, bu katsayılar 2005 yılında, sırasıyla 0.37 ve 0.38'e gerilemiştir.

Grafik 1: Hanehalkı Gelir Türleri (Yüzde Pay)

Kentlerde, maaş ve ücret gelirleri başlıca gelir unsurunu oluşturmaktadır. 2002 yılında maaş ve ücret gelirlerinin toplam fert gelirleri içindeki payı yüzde 41.9 iken bu pay 2005 yılında yüzde 45.7'ye yükselmiştir. Benzer şekilde karşılıksız transfer gelirlerinin payı da yüzde 18.3'den yüzde 22.8'e çıkmıştır. Bu dönemde, mütешеbbis-gayrimenkul ve menkul kıymet gelirlerinin payı ise yüzde 37.2'den yüzde 28.8'e gerilemiştir. Fert gelirlerinin yapısındaki bu değişim, kentlerde gelir dağılımındaki düzelmede temel etken olmuştur. Kırsal kesimde ise fert gelirleri içinde maaş-ücret ve yevmiye gelirlerinin payında sınırlı artışa karşın, transfer gelirlerinin payında çok belirgin bir artış gözlenmiştir. Kırsal kesimde de mütешеbbis-gayrimenkul ve menkul kıymet gelirlerinin payı, bu dönemde 9 puanın üzerinde azalarak yüzde 48.2'ye gerilemiştir.

1.4. Harcama yapısı açısından hanehalkı

Hanehalkı gelir yapısı incelendikten sonra, bu bölümde anketten yararlanılarak hanehalkının gelirini nasıl harcamaya dönüştürdüğü ve harcama kalıplarındaki bu dönüşümün hanehalkının tercih ve refahında nasıl bir değişime yolaçtığıın ipuçları aranacaktır.

Hanehalkı Bütçe Anketleri, 2002 yılından beri TÜİK tarafından yıllık olarak yapılmakta, anketin tüketim harcamaları ile ilgili sonuçları, hanelerin tüketim kalıplarındaki deği-

şimlerin izlenmesi, tüketici fiyat endeksi kapsamındaki mal ve hizmetlerin seçimi ve ağırlık setinin oluşturulması, milli gelir hesabında özel nihai tüketim harcamaları tahmininin yapılması, yoksulluk sınırlarının belirlenmesi ve asgari ücret tespiti için gerekli verilerin derlenmesi amaçlarıyla kullanılmaktadır. Tüketim harcamaları anketi sonuçlarından elde edilen genel bulgularımız aşağıda özetlenmektedir;

- İncelenen dönemde, mal ve hizmet fiyatlarındaki göreceli değişim bir kenara bırakıldığında, hanehalkının mal ağırlıklı harcamalarında kısıntıya gittiği, buna karşılık hizmet ağırlıklı harcamalara yöneldiği görülmektedir. 2002-2006 döneminde mal ağırlıklı harcamalar 3,5 puan azalırken, hizmet ağırlıklı harcamalar 3,5 puan artarak yüzde 31,9'a çıkmıştır. 2005-2006 döneminde mal grubu lehine sınırlı bir değişim görülmektedir.
- Mal ağırlıklı harcamalar içinde payı azalan en önemli harcama kalemi gıda ve alkolsüz içkiler kalemidir. Bu kalemin yanında mobilya-ev aletleri harcamaları kalemi ile giyim ve ayakkabı kaleminin payında da bir gerileme söz konusudur. Konut ve kira harcamalarının payı 2004-2005 döneminde gerilemiştir. Bu gerilemede tüketici kredilerinin yaygınlaşması ve konut arzındaki artış nedeniyle artan ev sahipliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak, 2006 yılında nispi fiyat yapısının konut ve kira grubu lehine değişmesi, bu harcama grubu payının tekrar yükselmesine neden olmuştur.
- Hizmet ağırlıklı harcamaların bir kısmında da tasarrufa gidildiği sağlık, haberleşme ve lokanta ve otel harcamalarına ayrılan payların genelde gerilediği görülmektedir. Buna karşılık, motorlu taşıt satın alımı ile ilgili harcamalar da dahil olmak üzere ulaşım giderlerinde çok belirgin bir artış yaşanmıştır. 2002 yılında hanehalkı tüketiminin yüzde 8,7'sini ulaştırma harcamalarına yönlendirirken, bu pay 2006 yılında yüzde 13,1'e çıkmıştır.

Tablo.12 – Hanehalkı tüketim harcamalarının dağılımı (Yüzde)

	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam tüketim harcamaları (Yıllık, Milyon YTL.)	120,568	148,324	182,478	229,798	259,952
Toplam tüketim harcamaları dağılımı	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gıda ve alkolsüz içecekler	26,7	27,5	26,4	24,9	24,8
Alkollü içecekler ve tütün	4,1	4,1	4,3	4,1	4,1
Giyim ve ayakkabı	6,3	6,2	6,5	6,2	5,9
Konut ve kira	27,3	28,3	27,0	25,9	27,2
Mobilya, ev aletleri	7,3	5,7	6,6	6,8	6,2
Sağlık	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2
Ulaştırma	8,7	9,8	9,5	12,6	13,1
Haberleşme	4,5	4,3	4,5	4,3	4,2
Eğlence ve kültür	2,5	2,2	2,5	2,5	2,2
Eğitim hizmetleri	1,3	2,0	2,1	1,9	2,1
Lokanta ve oteller	4,4	4,1	4,5	4,4	4,2
Çeşitli mal ve hizmetler	4,6	3,5	3,9	4,1	4,0
Bilgi için;					
Zorunlu harcamalar	60,3	62,0	59,9	57,0	57,8
Mal ağırlıklı harcamalar	71,6	71,9	70,9	67,9	68,1
Hizmet ağırlıklı harcamalar	28,4	28,1	29,1	32,1	31,9

Kaynak: TÜİK, Hanehalkı Bütçe Anketi, Tüketim Harcaması Sonuçları, kendi hesaplamalarımız.

Not: Zorunlu Harcamalar: Gıda ve alkolsüz içecekler + giyim ve ayakkabı+konut ve kira harcamaları toplamıdır.

Mal Ağırlıklı Harcamalar: Zorunlu harcamalar + alkollü içecekler ve tütün + mobilya ve ev aletleri toplamıdır.

Hizmet Ağırlıklı Harcamalar: Sağlık + ulaştırma + haberleşme + eğlence ve kültür + eğitim hizmetleri + lokanta ve oteller + çeşitli mal ve hizmetler toplamıdır.

Hanehalkının tüketim harcamaları bileşiminde yıllar içinde önemli bir değişim yaşandığı gibi, farklı gelir grubundaki hanehalklarının tüketim kalıplarının da farklılaştığı göze çarpmaktadır. Bu farklılıkları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Hanehalkının gelir düzeyi arttıkça, başta gıda harcamaları olmak üzere zorunlu harcamalar düzenli bir şekilde azalmaktadır. Buna karşılık gelir seviyesi arttıkça hizmet ağırlıklı harcamalar artmaktadır. Birinci yüzde 20'lik gelir grubunda tüketim harcamalarının yüzde 36,5'i gıda ve alkolsüz içeceklere ayrılırken, beşinci yüzde 20'lik gelir grubunda bu oran yüzde 18,6'ya gerilemektedir. Buna karşılık birinci gelir grubu hizmet ağırlıklı harcamalara yüzde 19'luk pay ayırabilirken, bu pay beşinci gelir grubunda yüzde 42'leri bulmaktadır.

- Eğlence, kültür, eğitim, lokanta ve otel harcamaları gelir seviyeleri ile doğru orantılı olarak düzenli bir artış göstermektedir. Bu harcama kalemlerine birinci gelir grubundaki hanehalkları yüzde 5 civarında pay ayırabilirken, beşinci gelir grubunda bu tür harcamalar yüzde 11'lik bir paya ulaşmaktadır.
- Gelir grupları itibarıyla 2003-2006 döneminde tüketim kalıplarındaki değişmeye bakıldığında, dereceleri farklı olsa da gelir gruplarının çoğunda mal ağırlıklı harcama kalemlerinin payında bir azalma görülmektedir. Bu dönemde, birinci gelir grubunda mal ağırlıklı harcamaların payı 0,3 puan artarken, beşinci gelir grubunda bu harcamaların payı 5,8 puan düşüş göstermiştir. Buna karşılık hizmet ağırlıklı harcama gruplarında, ulaştırma başta olmak üzere önemli bir artış yaşandığı anlaşılmaktadır. Ulaştırma harcamalarının payı gelir gruplarına göre 1,4 ile 8,5 puan arasında bir artış göstermiştir. Bu durum, tüketici kredilerinin tetiklediği motorlu araç alımlarıyla ilgili tüketim kalıbı değişikliğinin bütün gelir gruplarında yaşandığını göstermektedir.

Hanehalkı tüketim harcamaları gelir grupları itibarıyla önemli farklılaşma gösterdiği gibi, tüketim kalıplarında kent-kır ayrımında da belirgin bir değişim gözlenmektedir. 2002-2006 döneminde hanehalkı tüketim harcamaları kentlerde daha hızlı bir artış göstermiştir. Bu dönemde, hane başına tüketimdeki yıllık ortalama artış kentlerde yüzde 19,3 iken, kırsal kesimde bu artış yüzde 17,4 olmuştur. Kentlerdeki nüfus artışı yanı sıra, hane başına tüketimdeki görece yüksek artış, kentlerin toplam hanehalkı tüketimi içindeki payını yükseltmiştir. Nitekim, 2002 yılında kentlerin toplam hanehalkı tüketimi içindeki payı yüzde 67.6 iken, bu pay 2006 yılında yüzde 71.8'e çıkmıştır.

İncelenen dönemde, zorunlu harcamaların payı kent ve kırdaki gerilemiştir. Kırsal kesimde zorunlu harcamaların payı kentlere göre ortalama olarak 3,7 puan daha yüksektir. Kentlerde, konut ve kira grubu ilk sırayı alırken, kırsal kesimde en yüksek payı gıda ve alkolsüz içecekler grubu almaktadır. Mal grubu harcamaların payı kırsal kesimde kentlere göre ortalama 5.6 puan daha yüksekken, hizmet grubu harcamaların payı ise aynı oranda düşük bulunmaktadır. Her iki yerleşim yerinde de, 2005 yılında hizmet grubu harcamalarının payında ciddi bir yükseliş gözlenmiştir. 2002-2006 döneminde alt gruplar itibarıyla tüketim harcamalarında, kent ve kırdaki önemli bir değişim gözlenmektedir. Bu durum, özellikle ulaştırma ve gıda-alkolsüz içecekler grubunda gözlenmekte ve kırsal kesimde daha belirgin bir görünüm arz etmektedir.

1.5. Yoksulluk açısından hanehalkı

Yoksulluk, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamaması durumu olarak tanımlanmaktadır. Yoksulluk dar anlamda açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu olarak tanımlanabildiği gibi, geniş anlamda gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalma şeklinde de tanımlanabilmektedir.

TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verilerinden yararlanarak yoksulluk çalışması yapmakta ve sonuçlarını yıllık olarak açıklamaktadır. Yoksulluk, TÜİK tarafından gıda, gıda+gıda dışı ve uluslararası seviyede belirlenmiş ve ABD doları olarak belirlenen günlük kişi başı tüketim harcaması tutarları esas alınarak farklı tanımlarda açıklanmaktadır. Sözkonusu mutlak yoksulluk tanımları yanında, görelî yoksulluk tanımı da yapılmaktadır⁹.

”Açlık sınırı”, bir kişinin bir günde alması gereken asgari 2.100 kalorisinin elde edildiği 80 ayrı gıda türünden oluşan bir sepete göre hesaplanmaktadır. Bu sepetin maliyeti açlık sınırı ya da gıda yoksulluk sınırı olarak tanımlanmaktadır. “Yoksulluk” sınırında ise gıda yanında gıda dışındaki ihtiyaçlar da gözönünde bulundurulmakta, referans olarak ise gıda yoksulluk sınırının hemen üstündeki hanelerin toplam harcama içindeki gıda dışı harcama payı dikkate alınmaktadır. 2002 yılında, 4 kişilik bir hanenin açlık sınırı 133 YTL iken, bu sınır yüzde 54,1 oranında artarak 2006 yılında 205 YTL’ye yükselmiştir. Aynı dönemde, yoksulluk sınırı ise yüzde 77,1 oranında artmış ve 310 YTL’den 549 YTL’ye çıkmıştır.

9 Görelî yoksulluk bireylerin toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olması durumudur. TÜİK tarafından yapılan yoksulluk çalışmasında sözkonusu oran, eşdeğer kişi başına tüketim harcaması medyan değerinin yüzde 50’si olarak belirlenmiştir.

Tablo.13 – Hanehalkı büyüklüğüne göre yoksulluk sınırları (Aylık, YTL)

Hane Büüklüğü	Açlık Sınırı					Yoksulluk Sınırı				
	2002	2003	2004	2005	2006	2002	2003	2004	2005	2006
1	59	75	81	84	91	137	186	190	216	244
2	90	113	122	127	138	208	280	288	327	368
3	113	143	154	161	174	262	354	363	414	466
4	133	168	182	190	205	310	417	429	487	549
5	152	192	207	217	235	353	476	488	557	627
6	170	214	230	242	261	395	531	543	620	697
7	187	235	253	264	287	433	582	597	679	766
8	201	253	275	287	311	466	629	649	737	831
9	215	271	294	306	331	498	672	692	786	884
10	230	288	315	325	351	535	714	742	836	938

Kaynak: TÜİK Yoksulluk Çalışması.

TÜİK tarafından belirlenen yoksulluk sınırı kullanıldığında, 2006 yılında Türkiye’de 17,7 milyon haneden 2,5 milyonunun, bir diğer ifadeyle yüzde 14’ünün yoksul olduğu görülmektedir. Hanehalklarını oluşturan fert sayılarına bakıldığında ise, toplam fertlerin yüzde 17,8’i yoksul olarak sınıflandırılmaktadır. Gıda yoksulu ya da açlık sınırında yaşayan fert sayısı 539 bin kişi olmasına rağmen, gıda dışı ihtiyaçların da gözönünde bulundurulduğu yoksul fert sayısının 12,9 milyon kişi ile oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo.14 – Yoksul hanehalkı ve fert sayıları

(Bin kişi)	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam hanehalkı sayısı (Bin adet)	16,447	16,744	17,097	17,549	17,690
Toplam fert sayısı	68,393	69,196	70,274	71,611	72,606
Yoksul hanehalkı sayısı (Bin adet)	3,693	3,854	3,533	2,705	2,473
Yoksul fert sayısı (gıda+gıda dışı)	18,441	19,458	17,991	14,681	12,930
Gıda yoksulu fert sayısı	926	894	909	623	539
Kişi başı günlük harcamasına göre yoksul fert sayısı					
1,00 ABD dolarının altında olan fert sayısı	136	9	11	10	0
2,15 ABD dolarının altında olan fert sayısı	2,082	1,655	1,752	1,109	1,022
4,30 ABD dolarının altında olan fert sayısı	20,721	16,433	14,681	11,712	9,680
Görelî yoksul fert sayısı	10,080	10,730	9,967	11,574	10,530

Kaynak: TÜİK, 2006 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.

Uluslararası karşılaştırmalarda kullanılan yoksulluk sınırları ülkemiz için de hesaplanmaktadır. Buna göre, 2006 yılında günlük 1 ABD dolarının¹⁰ altında tüketim harcaması yapan fert bulunmamaktadır. Buna karşılık, günlük alım gücü 4,3 ABD dolarına çıkarıldığında, yoksulluk sınırında bulunan fert sayısı 9,7 milyon kişiye yükselmektedir. İncelenen dönemde, yoksul hane ve fert sayılarında görelî yoksulluk hariç olmak üzere çok belirgin bir iyileşme yaşandığı görülmektedir. Nitekim, 2003 yılında yüzde 28,1 olan yoksul fert oranı, 2005 yılında yüzde 20,5'e, 2006 yılında ise yüzde 17,8'e gerilemiştir. Ancak, bu olumlu eğilim görelî yoksulluk oranına aynı ölçüde yansımamıştır. 2003 yılında yüzde 15,5 olan görelî yoksulluk oranı, 2005 yılında yüzde 16,2'ye yükselmiş, 2006 yılında ise yüzde 14,5'e gerilemiştir.

Yoksul olarak tanımlanan nüfusa iktisadi faaliyet türleri itibarıyla bakıldığında, hemen bütün iktisadi faaliyet alanlarında yoksulluğun sözkonusu olduğu görülmektedir. Buna ilişkin olarak genel bulgularımız aşağıda özetlenmektedir.

10 1 ABD dolarının karşılığı, satınalma gücü paritesine göre 2005 yılında 0,8768 YTL, 2006 yılında ise 0,9208 YTL. olarak dikkate alınmaktadır.

- En düşük yoksulluk oranı ücretli ve işveren olarak iktisadi faaliyetlerini sürdürenler arasında görülürken, en yüksek yoksulluk yevmiyeli çalışanlarda, ücretsiz aile işçilerinde, işsizlerde ve çalışma çağına olmayan nüfusta görülmektedir.
- İncelenen dönemde tüm kesimlerin yoksulluk oranlarında belirgin bir iyileşme yaşandığı görülmektedir. En olumlu gelişme ücretli-yevmiyeli olarak çalışan kesimde, en az iyileşme ise ücretsiz aile işçilerinde ve kendi hesabına çalışanlar arasında yaşanmıştır.

Tablo.15 – İşgücü piyasasına ilişkin yoksulluk oranları

(Yüzde)	2002	2003	2004	2005	2006
Çalışan nüfusta genel yoksulluk oranı	25,2	25,9	23,2	19,0	15,8
Ücretli-maaşlı	13,6	15,3	10,4	6,6	6,0
Yevmiyeli	45,0	43,1	37,5	32,1	28,6
İşveren	9,0	8,8	6,9	4,8	3,8
Kendi hesabına çalışan	29,9	32,4	30,5	26,2	22,1
Ücretsiz aile işçisi	35,3	38,5	38,7	34,5	32,0
İşsizlerde yoksulluk oranı	32,4	31,0	27,4	26,2	20,1
İktisaden faal olmayanlarda yoksulluk oranı	22,2	22,8	21,0	15,9	13,6
15 yaşından küçüklerde yoksulluk oranı	34,6	37,0	34,0	27,7	25,2

Kaynak: TÜİK, 2006 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.

- İşsizlerde ve iktisaden faal olmayanlar arasında yoksulluğun yaygın olması, toplumun bu kesiminde iktisadi bir faaliyette bulunamamanın zorluğunu çok daha belirginleştirmektedir. Bu kesimlerde yoksulluk oranının göreceli olarak düşüklüğü, ülkemizde her şeye rağmen sosyal sorunları yönetilebilir kılmaktadır.
- Sektörel yoksulluk oranlarına bakıldığında, beklentiler doğrultusunda en fazla yoksulluğun yaşandığı sektör tarım sektörüdür. Bu, tarım sektöründe dönüşüm ihtiyacını gösteren bir diğer gösterge olması açısından önemli görülmektedir. Sanayi ve hizmetler sektöründeki yoksulluk oranları birbirine yakın olmasına rağmen, incelenen dönemde hizmetler sektöründeki iyileşme çok daha belirgin ve süreklilik göstermiştir. Sanayi sektöründe yoksulluk oranı, 2006 yılında genel eğilimin aksine yükselmiştir.

Tablo.16 – Sektörel yoksulluk oranları

(Yüzde)	2002	2003	2004	2005	2006
Tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı	36,4	39,9	40,9	37,2	33,9
Sanayi sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı	21,0	21,3	15,6	9,9	10,1
Hizmetler sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı	25,8	16,8	12,4	8,7	7,2
Çalışan nüfusta genel yoksulluk oranı	25,2	25,9	23,2	19,0	15,8

Kaynak: TÜİK, 2006 Yoksulluk Çalışması Sonuçları.

2002-2006 dönemi incelendiğinde, kent-kır ayrımında genelde yoksulluğa ilişkin göstergelerde iyileşme gözlenmektedir. Kentlerdeki iyileşme kırsal kesime göre daha belirgindir. Yoksulluk kırsal kesimde daha yaygın olarak gözlenmektedir. 2002 yılında yoksul hanelerin yüzde 52,5'i kırsal kesimde yaşarken, bu oran 2006 yılında yüzde 68,4'e yükselmiştir. Bu dönemde, kentlerde hanehalkı yoksulluk oranı yüzde 17,4'den yüzde 6,9'a gerilerken, kırsal kesimde bu oranlar, sırasıyla yüzde 30,5 ve yüzde 26,9 olmuştur. Kırsal kesimdeki yoksul fert sayısının toplam yoksullar içindeki payı da bu dönemde artmış ve yüzde 51,1'den yüzde 67,3'e yükselmiştir. Yoksul fert oranı, kentlerde yüzde 22'den yüzde 9,3'e gerilerken, kırsal kesimde bu oranlar, sırasıyla, yüzde 34,5 ve yüzde 32 olarak gerçekleşmiştir. 2002-2006 döneminde, genelde kentlerde tüm yoksulluk göstergelerinde iyileşme gözlenmektedir. Ancak, kırsal kesimde 2003 ve 2004 yıllarında yoksulluk göstergelerinde bir bozulma, 2005 yılında ise yoksulluk göstergelerinde ciddi bir iyileşme meydana gelmiştir. 2006 yılında, Türkiye genelinde yoksulluk göstergelerindeki iyileşme kentlerden kaynaklanmıştır. Kırsal kesimde yoksulluk göstergeleri genelde bozulmuş ve 2006 yılında, gıda yoksulu ve görel yoksul fert sayısı bir önceki yıla göre artış göstermiştir.

1.6. Hanehalkının yaşam memnuniyeti

Hanehalkının gelir ve tüketim harcamaları ile ilgili yapı ve yoksulluk seviyeleri bu şekilde ortaya konulduktan sonra, ülkemizde hanehalkının refah ve mutluluk düzeyi ile ilgili çıkarsamalarda bulunmak kolaylaşmaktadır. Ancak, çıkarsamalardan öte hanehalkının mevcut yapı hakkında kendisinin ne düşündüğü daha önemli görülmektedir. Bu nedenle, TÜİK tarafından 2003 yılından beri yapılmakta olan "Yaşam Memnuniyeti Araştırması"nın sonuçlarına da değinmenin yararlı olacağı düşünülmektedir. Araştır-

manın sonuçları, gelir, tüketim ve işgücü yapısında meydana gelen ve yukarıda özetlenmeye çalışılan mevcut yapı ve gelişmelerin hanehalkının yaşam seviyesi üzerindeki etkileri hakkında ipuçları taşımaktadır.

Araştırma sonuçlarından görülebilen önemli unsurlardan birisi, hanehalkının sahip olduğu gelir seviyesinden duyduğu memnuniyet ve/veya memnuniyetsizliğin derecesidir. Sahip olunan gelir seviyesi ile ihtiyaçların karşılanma derecesi ve hanehalkının asgari yaşam seviyesine katkısı çok büyük olan ayni/nakdi yardımlardaki gelişmeler ile ilgili tespitler araştırmanın ortaya koyduğu diğer bulgulardır. Hanehalkının ve bireylerin temel yaşam alanlarındaki memnuniyetini ölçmek için farklı bir kaynak olan “Yaşam Memnuniyeti Araştırması”nın sonuçlarına göre, 2003-2006 döneminde hanehalkının sahip olduğu gelirden duyduğu memnuniyet derecesi ve hane gelirlerinin ihtiyaçları karşılama durumunda sınırlı bir iyileşme gözlenmiştir. Hane gelirinden memnuniyetle ilgili ortalama puan 2003 yılında 2,70 iken 2006 yılında 2,82’ye yükselmiştir. Benzer şekilde, hane gelirinin ihtiyaçları karşılama puanı da, aynı dönemde, 1,97’den 2,16’ya çıkmıştır. Bu sınırlı iyileşme de, dezenflasyon süreci ile birlikte mal ve hizmetlerin görece fiyatlarında yaşanan gelişmelerin olumlu etkilerinin olduğu düşünülmektedir.

2003-2005 döneminde gerek ayni/nakdi yardım alan ve gerekse yardım yapan hane oranlarında yaşanan gelişmeler, toplumsal dayanışma ve sosyal devlet olgusunun geliştiğini göstermesi açısından önemlidir. Yardım alan hane oranı yüzde 16,1’e, düzenli yardım veren hane oranı da yüzde 23,1’e yükselmiştir. Dayanışma olgusunda yaşanan bu olumlu gelişme, ortaya çıkış gereğini gözardı etmemizi engellemelidir. Bir diğer deyişle, sosyal dayanışmayı geliştirme ihtiyacının temel dinamiğinin toplumdaki yoksulluk ve işsizlik seviyesindeki gelişmeler olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Hanehalkının aldığı yardım kaynağının temelini akraba-komşu dayanışması oluşturmakla birlikte, son yıllarda gerek valilikler ve gerekse belediyeler aracılığıyla yapılan yoksullukla mücadelenin ivme kazandığı gözlenmektedir. Hanehalkının yaptığı yardımlarda nakit para, yiyecek ve giyecek formundaki yardımlar ön plana çıkarken, belediye ve valilikler kanalıyla yapılan yardımlarda yakacak, kira ve yiyecek yardımları daha belirginleşmektedir.

Tablo.17 – Hanehalkının gelir ve harcaması ile ilgili yaşam memnuniyeti

	2003	2004	2005	2006
Hanehalkının gelir seviyesinden memnuniyet derecesi (puan) ^{11*}	2,70	2,80	2,75	2,82
Hanehalkının gelirleri ile ihtiyaçlarını karşılama derecesi (puan) ^{12*}	1,97	2,23	2,04	2,16
Son 1 yılda aynı/nakdi yardım alan hane oranı (yüzde)	14,0	11,8	16,1	
Düzenli aynı/nakdi yardım yapan hane oranı (yüzde)	7,8	15,8	23,1	
Hanehalkının aldığı yardımın kaynağı(yüzde) ¹³ ;	100,0	100,0	100,0	
Belediyeler	8,8	13,2	14,2	
Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu (Valilikler)	16,2	23,4	20,9	
Akraba ve komşular	66,5	48,1	60,4	
Gönüllü kişi, kuruluş ve diğerleri	8,5	15,3	4,5	

Kaynak: TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Memnuniyet ve karşılama dereceleri için çok memnun ve çok kolay seçenekleri için 5, hiç memnun değil ve çok zor seçenekleri için 1 kullanılmıştır.

11. Araştırmada, hanehalkının gelirinden memnuniyeti, çok memnun, memnun, orta, memnun değil ve hiç memnun değil şeklinde beş ayrı seçenekte incelenmektedir. Genel memnuniyet düzeyinin görülebilmesini teminen, çok memnun seçeneği için 5, hiç memnun değil seçeneği için 1 olmak üzere her seçeneğe ayrı bir puan verilerek, hanehalkının geneli için ağırlıklı ortalama puan hesaplanmıştır.

12. Araştırmada, gelirin ihtiyaçları karşılama derecesi çok zor, zor, orta, kolay ve çok kolay şeklinde beş ayrı seçenekte incelenmektedir. Genel derecenin görülebilmesi amacıyla, çok kolay seçeneği için 5, çok zor seçeneği için 1 olmak üzere her seçeneğe ayrı bir puan verilerek, hanehalkının geneli için ağırlıklı ortalama puan hesaplanmıştır.

13. 2004 ve 2005 yıllarında yardım kaynağı belirtilirken, birden çok seçenek işaretlendiği için orjinal frekans toplamı 100'ü aşmaktadır. 2003 yılı ile karşılaştırma yapabilmek ve 100 üzerinden frekans dağılımını verebilmek için , bu yıllarda frekans dağılımı yeniden yapılmıştır.

B Ö L Ü M
2

GELİR DİLİMLERİNE GÖRE
HANEHALKI GELİRİ, TÜKETİM
HARCAMALARI, TASARRUF
EĞİLİMİ VE YOKSULLUK SINIRI

Bu bölümde, gelir dilimleri itibarıyla hane ve fert başına kullanılabilir gelir, tüketim harcamaları, tasarruf eğilimi ve yoksulluk sınırı karşılaştırmalı olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır. Hane ve fert başına gelir ve tüketim harcamalarında meydana gelen reel artışlar incelenirken, bunların fert başına GSYİH, yıllık net asgari ücret ve nihai özel tüketim harcamaları ile karşılaştırması da yapılacaktır.

2.1. Hanehalkı ve fert gelirlerindeki gelişmeler

Hanehalkı Bütçe Anketlerine göre, 2002 yılında 143.8 milyar YTL olan toplam yıllık hanehalkı kullanılabilir geliri, yüzde 77.8 oranında artarak 2005 yılında 255.6 milyar YTL'ye yükselmiştir. Hane sayısındaki yükselme nedeniyle, bu dönemde hane başına yıllık kullanılabilir gelirdeki kümülatif artış ise yüzde 66.6'da kalmıştır. Aynı dönemde, GSYİH'daki kümülatif artış ise yüzde 75.5 oranında gerçekleşmiştir.

Gelir dilimleri itibarıyla hane başına kullanılabilir gelir incelendiğinde, gelir artış oranlarında önemli farklılıklar gözlenmektedir. En düşük gelir diliminde hane başına gelirdeki kümülatif artış yüzde 90.6 iken, en yüksek gelir dilimindeki artış oranı yüzde 48'dir.

2003 yılında hane başına kullanılabilir gelir reel olarak yüzde 1.7 oranında gerilemiş, 2004 yılında yüzde 9.4, 2005 yılında ise yüzde 5.2 oranında reel artış göstermiştir. Böylece, 2002-2005 döneminde hane başına gelirden yıllık ortalama reel artış oranı yüzde 4.2 olmuştur. Bu artış oranı, en düşük gelir diliminde yüzde 9.0 iken, en yüksek gelir diliminde yüzde 0.2 olarak gerçekleşmiştir. Orta gelir dilimlerinde reel gelir artışları daha yüksek gerçekleşmiştir. Maaş-ücret ve karşılıksız transfer gelirlerinin toplam kullanılabilir fert gelirleri içindeki payının sürekli yükselmesi, gelir dağılımını ve orta gelir diliminin reel gelirlerini olumlu etkilemiştir. Müteşebbis gelirleri ile mülk gelirlerinin payındaki gerileme ise 5. % 20'lik dilimin reel gelir artışını sınırlandırmıştır.

Tablo.18 – Hane ve fert başına gelir seviyesi ve reel artışlar

	1. % 20	2. % 20	3. % 20	4. % 20	5. % 20	Toplam
	Hane Başına Yıllık Kullanılabilir Gelir (YTL.)					
2002	2.312	4.288	6.128	9.107	21.875	8.742
2003	3.228	5.537	7.792	11.270	26.014	10.768
2004	3.863	6.840	9.735	13.999	29.539	12.795
2005	4.407	8.068	11.533	16.462	32.365	14.567
	Hane Başına Reel Gelir Artışı (Yüzde) (**)					
2003	11.42	3.05	1.48	-1.24	-5.09	-1.70
2004	10.19	13.75	15.04	14.38	4.56	9.41
2005	5.46	9.03	9.51	8.70	1.28	5.24
2003-05 Ortalaması	8.99	8.52	8.53	7.08	0.17	4.22
	Fert Başına Yıllık Kullanılabilir Gelir (YTL.)					
2002	625	1.042	1.423	2.075	5.106	2.102
2003	804	1.384	1.880	2.656	6.110	2.606
2004	933	1.713	2.394	3.359	7.059	3.113
2005	1.062	2.114	2.848	3.927	7.716	3.570
	Fert Başına Reel Gelir Artışı (Yüzde) (**)					
2003	2.53	6.00	5.44	2.15	-4.50	-1.06
2004	6.86	13.97	17.26	16.45	6.38	10.00
2005	5.22	14.08	9.97	8.07	1.04	6.01
2003-05 Ortalaması	4.90	11.28	10.78	8.73	0.88	4.88
Bilgi için;						
	2002	2003	2004	2005	2002-05*	
Fert Başına GSYİH (Cari Fiy., YTL) (***)	4.005	5.122	6.050	6.760	19.06	
Fert Başına Reel GSYİH Artışı (%)	6.50	4.42	7.46	6.02	5.96	
Net Asgari Ücret (Yıllık, YTL)	2.087	2.712	3.727	4.202	26.27	
Net Asgari Ücret Reel Artışı (**)	8.00	3.71	26.54	4.22	11.00	

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Yıllık ortalama yüzde değişimi ifade etmektedir.

(**) TÜFE ile deflate edilmiştir.

(***) Toplam nüfus kullanılmıştır. Fert başına yıllık kullanılabilir gelir için anketteki fert sayısı kullanılmıştır.

Gelir dağılımını yüzde 5'lik dilimler itibarıyla incelediğimizde, sadece en yüksek gelir dilimi olan 20. % 5'lik dilimde hane başına reel gelirin yıllık ortalama yüzde 5.5 oranında gerilediği, diğer gelir dilimlerinin tümünde reel gelir artışı olduğu görülmektedir.

Gelir dilimleri itibarıyla hanelerin ortalama büyüklüğünün önemli ölçüde değişmesi, tablonun daha gerçekçi görülmesini teminen fert başına kullanılabilir gelirdeki değişmelerin incelenmesini gerektirmektedir. 2002 yılında 2.102 YTL. olan fert başına kullanılabilir gelir, yüzde 69.8 oranında artarak 2005 yılında 3.570 YTL.'na yükselmiştir. Artış oranı, en düşük gelir grubu olan 1. % 20'lik gelir diliminde yüzde 69.9, en yüksek gelir diliminde ise yüzde 51.1 olmuştur. Bu dönemde, fert başına GSYİH'daki artış yüzde 68.8 olarak gerçekleşmiştir.

Hane başına reel gelirden olduğu gibi, fert başına reel kullanılabilir gelir de 2003 yılında yüzde 1.1 oranında gerilemiştir. 2004 ve 2005 yıllarında ise, fert başına gelirdeki reel artış, sırasıyla, yüzde 10 ve yüzde 6 olmuştur. 2003-2005 döneminde, fert başına reel gelirdeki ortalama yıllık artış, genelde ve 1. % 20'lik gelir diliminde yüzde 4.9, en üst gelir diliminde ise yüzde 0.9 olarak gerçekleşmiştir. Orta gelir dilimlerinde fert başına reel gelir artışı daha yüksek gerçekleşmiştir.

Gelir dağılımını yüzde 5'lik dilimler itibarıyla incelediğimizde, fert başına reel gelirin sadece en üst gelir dilimi olan 20. % 5'lik dilimde yılda ortalama yüzde 5.5 oranında azaldığı görülmektedir. En düşük gelir dilimi olan 1. % 5'lik dilimde ise, yıllık ortalama fert başına reel gelir artışı yüzde 2.4 ile ortalamanın önemli ölçüde altında kalmıştır.

2002-2005 döneminde, % 20'lik ilk dört dilimin gelirden aldığı pay artarken, en üst dilimin payı sürekli gerilemiştir. Ancak, fert başına gelir dağılımı incelendiğinde, en yüksek gelir dilimi yanısıra, en düşük gelir diliminin de payında sınırlı bir bozulma gözlenmektedir. Bu dönemde, ortalama hane büyüklüğünün tüm gelir dilimlerinde azalmasına karşın, 1. % 20'lik dilimde artması, bu dilimde ortalama fert başına gelir artışını sınırlandırmıştır.

Tablo.19 – Hanehalkı ve fert başına gelir dağılımı (Yüzde)

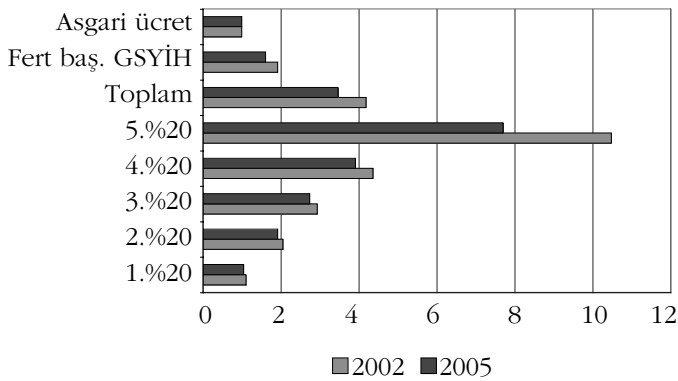
	Hanehalkı Gelir Dağılımı				Fert Başına Gelir Dağılımı (*)			
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005
1. % 20	5.29	6.00	6.04	6.05	6.09	6.26	6.04	6.01
2. % 20	9.81	10.28	10.69	11.08	10.15	10.78	11.08	11.97
3. % 20	14.02	14.47	15.22	15.83	13.85	14.65	15.49	16.12
4. % 20	20.83	20.93	21.88	22.60	20.20	20.70	21.73	22.23
5. % 20	50.05	48.32	46.17	44.44	49.71	47.61	45.67	43.67

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

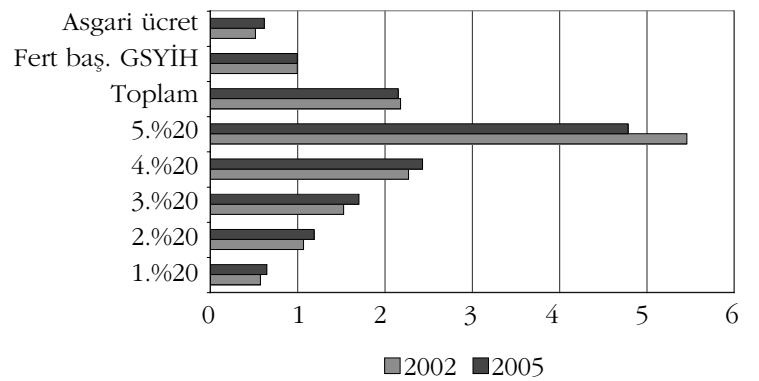
(*) Her bir dilimdeki ortalama fert başına gelirin, beş dilimdeki ortalama fert başına gelirin toplamına oranlanarak elde edilmiştir.

2002-2005 döneminde hane ve fert başına yıllık kullanılabilir gelir seviyelerinin, fert başına GSYİH ve yıllık net asgari ücret tutarı ile karşılaştırılması farklı eğilimleri ortaya çıkarmaktadır. 2002 yılında hane başına yıllık ortalama kullanılabilir gelir yıllık net asgari ücretin 4.19 katı iken, bu oran 2005 yılında 3.47 kata gerilemiştir. En düşük gelir grubu olan 1. % 20'lik dilimde 2002 yılında hane başına gelir asgari ücretin 1.11 katı iken, bu oran 2005 yılında 1.05 kata gerilemiştir. Bu dönemde, en üst gelir grubunun hane başına geliri asgari ücretin 10.48 katından 7.70 katına inmiştir. Tüm gelir dilimlerinde hane başına gelir net asgari ücret oranı gerileme göstermiştir. Ancak, en radikal düşüş 20. % 5'lik gelir diliminde gözlenmiş ve 2002 yılında 20.15 olan katsayı, 2005 yılında 12.74'e gerilemiştir.

**Grafik 2: Hane Başına Gelirin
Asgari Ücrete Oranı (Katsayı = 1)**

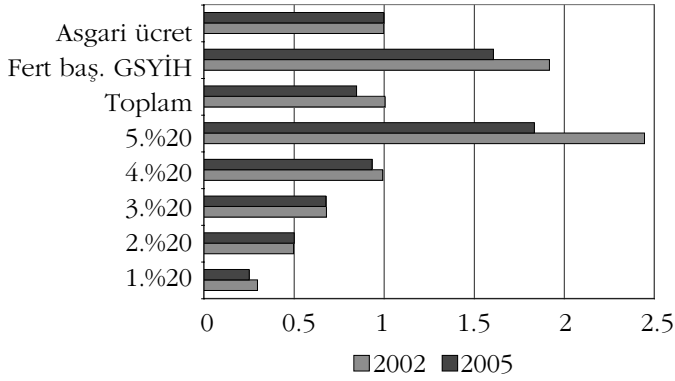

**Grafik 3: Hane Başına Gelirin
Fert Başına GSYİH'ya Oranı (Katsayı = 1)**

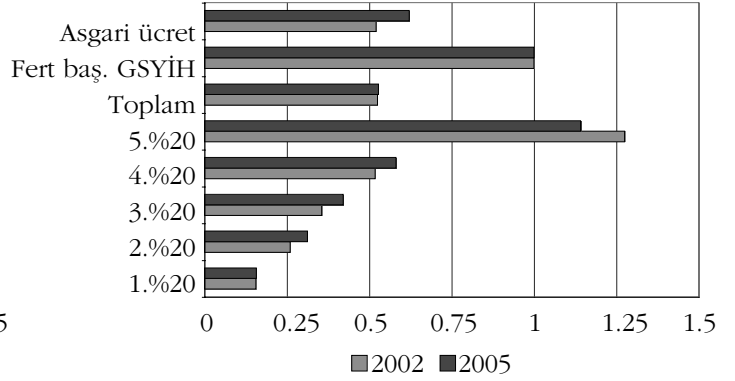

Fert başına kullanılabilir gelirin fert başına GSYİH'ya oranı incelendiğinde genelde bir iyileşme gözlenmektedir. Nitekim, 2002 yılında fert başına gelir fert başına GSYİH'nın 0.525'i kadar iken, bu oran 2005 yılında 0.528'e yükselmiştir. En üst gelir dilimi olan 5. % 20'lik dilimde bu oran, 1.27'den 1.14'e gerilerken, en düşük gelir diliminde artış çok sınırlı kalmış, orta gelir gruplarında ise önemli bir iyileşme sağlanmıştır. Gelir dağılımını yüzde 5'lik dilimler itibarıyla incelediğimizde, fert başına kullanılabilir gelirin fert başına GSYİH'ya oranının, sadece 1. % 5'lik ve 20. % 5'lik dilimlerde gerilediği, diğer gelir dilimlerinin tümünde ise arttığı gözlenmektedir.

Grafik 4: Fert Başına Gelirin Asgari Ücrete Oranı (Katsayı = 1)

Grafik 5: Fert Başına Gelirin Fert Başına GSYİH'ya Oranı (Katsayı = 1)

Sonuç olarak, 2004 yılında asgari ücretin reel olarak yüzde 27 civarında artırılması, gerek hane başına ve gerekse fert başına düşen gelir miktarını özellikle 2, 3 ve 4'üncü %20'lik gelir dilimlerinde önemli ölçüde olumlu etkilemiş ve gelir dağılımının düzelmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, Türkiye'de gelir dağılımı anketlerinde asgari ücret ve emekli maaşlarının baskınlık derecesini gösterirken, aynı zamanda düşük gelir düzeyinde de gelir dağılımının daha adil hale gelebileceğine işaret etmektedir.

2.2. Hanehalkı ve fertlerin tüketim harcamalarındaki gelişmeler

Hanehalkı Bütçe Araştırmasına göre, 2002-2006 döneminde yıllık hanehalkı tüketimi kümülatif olarak yüzde 115.6 oranında artış göstermiştir. Bu dönemde, GSYİH harcama yöntemine göre özel nihai tüketim harcamalarındaki kümülatif artış oranı ise yüzde 107.5 olarak gerçekleşmiştir. Anketten elde edilen tüketim harcamaları ile özel nihai tüketim harcamalarında gerçekleşen reel artışlar incelendiğinde, yıllık ortalama artış hızlarının

birbirleri ile uyumlu olduğu görülmektedir. 2002-2006 döneminde, özel nihai tüketim harcamalarındaki yıllık ortalama reel artış yüzde 7.7, anketten elde edilen hanehalkı tüketim harcamalarındaki reel artış ise yüzde 7.5'dir. Bu durum, TÜFE ile özel nihai tüketim harcamaları zımni fiyat deflatörlerinin farklılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo.20 – Hane ve fert başına tüketim harcaması ve reel artışlar

	1. % 20	2. % 20	3. % 20	4. % 20	5. % 20	Toplam
Hane Başına Yıllık Tüketim Harcaması (YTL.)						
2002	3.417	4.851	6.310	8.081	13.994	7.331
2003	3.918	5.743	7.378	9.627	17.625	8.858
2004	4.835	6.911	9.194	12.131	20.295	10.673
2005	6.009	8.671	11.389	14.882	24.521	13.095
2006	6.727	9.754	13.042	17.019	26.934	14.695
Hane Başına Reel Tüketim Artışı (Yüzde) (**)						
2003	-8.49	-5.52	-6.68	-4.92	0.52	-3.57
2004	13.63	10.81	14.75	16.03	6.03	10.95
2005	14.88	25.47	23.87	22.68	20.82	22.69
2006	2.14	2.64	4.48	4.34	0.22	2.39
2003-2006 Ortalaması	5.10	5.66	6.39	6.89	4.51	5.58
Fert Başına Yıllık Tüketim Harcaması (YTL.)						
2002	923	1.179	1.465	1.841	3.267	1.763
2003	976	1.435	1.780	2.269	4.140	2.144
2004	1.168	1.731	2.261	2.911	4.850	2.597
2005	1.448	2.272	2.812	3.550	5.846	3.209
Fert Başına Reel Tüketim Artışı (Yüzde) (**)						
2003	-15.61	-2.86	-3.03	-1.64	1.13	-2.94
2004	10.20	11.07	16.96	18.13	7.87	11.54
2005	14.60	21.33	14.97	12.73	11.42	14.22
2003-2005 Ortalaması	2.14	9.39	9.25	9.42	6.72	7.33
Bilgi için;						
	2002	2003	2004	2005	2006	2002-06*
Anket / Özel Nihai Tüketim Harcaması (%)	65.38	61.91	64.11	69.94	67.61	
Fert Başına GSYİH (Cari Fiy., YTL)(***)	4.005	5.122	6.050	6.760	7.898	18.50
Net Asgari Ücret (Yıllık, YTL)	2.087	2.712	3.727	4.202	4.566	21.62
Fert Başına Özel Nihai Tüketim Harcaması.(YTL) (***)	2.661	3.411	4.000	4.559	5.245	18.49
Fert Başına Özel Nihai Tüketim Reel Artışı (%)	0.72	5.22	8.64	7.38	3.91	6.27
Özel Nihai Tüketim Harcamaları Deflatörü (%)	40.56	21.83	7.94	6.14	10.72	11.50
TÜFE – Ortalama Yıllık Artış (%)	45.00	25.30	8.60	8.18	9.60	12.70

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Yıllık ortalama yüzde değişimi ifade etmektedir.

(**) TÜFE ile deflate edilmiştir.

(***) Fert başına GSYİH ve fert başına özel nihai tüketim harcamaları için toplam nüfus ve kendi deflatörleri kullanılmıştır. 2002-2005 döneminde toplam nüfus, sırasıyla, 69.302, 70.231, 71.152 ve 72.065 bin kişidir. Fert başına tüketim harcamaları için anketteki fert sayısı kullanılmış ve anketteki fert sayısı sırasıyla, 68.393, 69.196, 70.274 ve 71.611 bin kişidir.

NOT: TÜİK tarafından 2006 yılı Hanehalkı Gelir Dağılımı açıklanmadığından, gelir dilimleri itibariyle fert sayıları temin edilememiştir. Bu nedenle fert başına tüketim harcamaları da hesaplanamamıştır.

Hane başına ortalama yıllık tüketim harcaması 2002 yılında 7.331 YTL. iken, yüzde 100.5 oranında artarak 2006 yılında 14.695 YTL'ye yükselmiştir. Artış oranı, 1. % 20'lik gelir diliminde yüzde 96.9 iken, 5. % 20'lik dilimde yüzde 92.5 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemde, tüketim harcamalarındaki yükseliş orta gelir gruplarında yoğunlaşmıştır. Nitekim, tüketim harcamalarındaki artış, 2. gelir diliminde yüzde 101.1, 3. gelir diliminde yüzde 106.7 ve 4. gelir diliminde yüzde 110.6 olmuştur. Böylece, 2002 ve 2006 yılları karşılaştırıldığında, 1. ve 5. % 20'lik gelir dilimlerin tüketim harcamaları içindeki payı gerilerken, 2. gelir diliminin payı sabit kalmış, diğer gelir dilimlerinin payında ise yükselme gözlenmiştir. Gelir dilimleri itibarıyla hanehalkı tüketim harcamaları, gelire göre daha adil dağılmaktadır.

Tablo.21 – Hanehalkı gelir ve tüketim harcamalarının dağılımı (Gelire göre, Yüzde)

	Hanehalkı Gelir Dağılımı				Tüketim Harcamaları Dağılımı				
	2002	2003	2004	2005	2002	2003	2004	2005	2006
1. % 20	5.29	6.00	6.04	6.05	9.32	8.85	9.06	9.18	9.16
2. % 20	9.81	10.28	10.69	11.08	13.24	12.97	12.95	13.24	13.27
3. % 20	14.02	14.47	15.22	15.83	17.22	16.66	17.23	17.39	17.75
4. % 20	20.83	20.93	21.88	22.60	22.05	21.74	22.73	22.73	23.16
5. % 20	50.05	48.32	46.17	44.44	38.18	39.79	38.03	37.45	36.66

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

Hane başına tüketim harcamaları reel olarak 2003 yılında yüzde 3.6 oranında azaldıktan sonra, 2004 yılında yüzde 11, 2005 yılında yüzde 22.7, 2006 yılında ise yüzde 2.4 oranında artış göstermiştir. Böylece, yıllık ortalama artış yüzde 5.6 olarak gerçekleşmiştir. Gelir dilimleri itibarıyla 2002-2006 dönemindeki yıllık ortalama artışlar incelendiğinde, 1. ve 5. % 20'lik dilimlerde reel tüketim artışlarının ortalamanın altında kaldığı, en yüksek reel tüketim artışının yüzde 6.9 ile 4. % 20'lik dilimde gerçekleştiği görülmektedir.

TÜİK 2006 yılı hanehalkı gelir dağılımı anket sonuçlarını açıklamadığından, gelir dilimleri itibarıyla fert sayıları 2006 yılı için temin edilememiştir. Bu nedenle, fert başına tüketim harcamalarının gelişimi 2002-2005 dönemi için hesaplanabilmiştir. 2002 yılında 1.763 YTL. olan fert başına tüketim harcaması, yüzde 82.0 oranında artarak 2005 yılında 3.209 YTL'ye yükselmiştir. Fert başına tüketim harcamalarındaki kümülatif artış oranı 1. % 20'lik dilimde yüzde 56.9 olurken, bu oran 5. % 20'lik dilimde yüzde 78.9 olmuştur. Diğer gelir dilimlerinde tüketim harcamaları artışı yüzde 92 civarında gerçek-

leşmiştir. Fert başına reel tüketim artışları da benzer eğilimler göstermiştir. 2003-2005 döneminde, fert başına tüketim harcamalarındaki yıllık ortalama artış yüzde 7.3 iken, bu oran 1. % 20'lik gelir diliminde yüzde 2.1, 5. % 20'lik dilimde ise yüzde 6.7 olmuştur. Diğer gelir dilimlerinde, fert başına reel tüketim harcamalarındaki yıllık ortalama artış yüzde 9'un üzerinde gerçekleşmiştir.

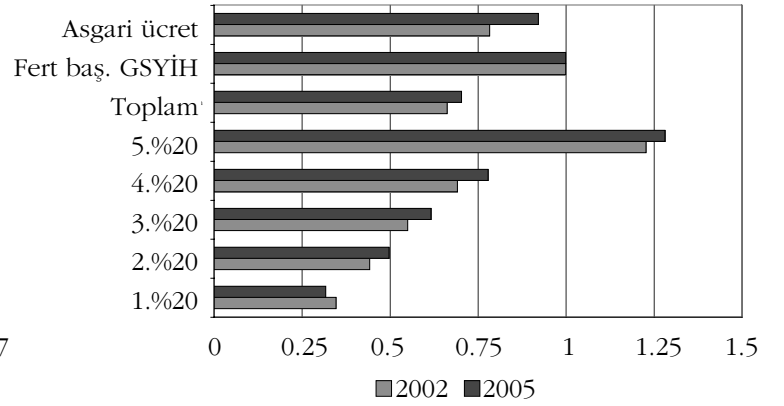
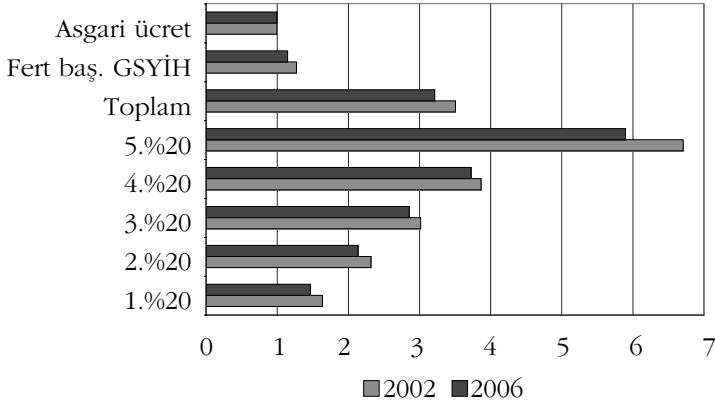
Fert başına reel tüketim harcamaları artışı ile, GSYİH harcama yönteminden hesaplanan fert başına reel özel nihai tüketim harcamaları artışı karşılaştırıldığında önemli tutarsızlıklar gözlenmektedir. 2002-2005 dönemi bir bütün olarak değerlendirildiğinde, anket ile GSYİH harcama yöntemi arasında farklılığın daha sınırlı olduğu görülmektedir. Nitekim, 2002-2005 döneminde anketlerden hesaplanan fert başına reel tüketimdeki ortalama yıllık artış yüzde 7.33 iken, fert başına reel özel nihai tüketim harcamalarındaki artış yüzde 7.07 olarak gerçekleşmiştir. Ancak, bu dönemde yıllar itibarıyla reel artışlar incelendiğinde iki veri seti arasındaki farklılık belirginleşmektedir. Tüketim harcamaları anketinden hesaplanan fert başına reel tüketim harcamaları 2003 yılında yüzde 2.94 oranında geriledikten sonra, 2004 yılında yüzde 11.54, 2005 yılında ise yüzde 14.22 oranında artış göstermektedir. GSYİH harcama yönteminden hesaplanan fert başına reel özel nihai tüketim harcamaları ise, bu dönemde, sırasıyla, yüzde 5.22, yüzde 8.64 ve yüzde 7.38 oranında artmıştır. Oranlardan da görüldüğü gibi fert başına reel özel nihai tüketim harcamaları, anketin aksine 2003 yılında artmış, 2004 ve 2005 yıllarındaki reel artışlar ise ankete göre önemli ölçüde sınırlı kalmıştır. Bu dönemde, özel nihai tüketim harcamaları zımni fiyat deflatörünün, anket verilerini reel değere çevirmek için kullandığımız TÜFE artışlarından daha düşük olduğu göz önüne alınırsa, iki veri seti arasındaki farklılaşmanın boyutu daha da önem kazanmaktadır.

Hane ve fert başına tüketim harcamalarının, net asgari ücret ve fert başına özel nihai tüketim harcamaları ile karşılaştırılması, gelir dilimleri itibarıyla hane ve fertlerin konumlarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. 2002 yılında, hane başına yıllık tüketim harcaması yıllık net asgari ücretin 3.51 katı iken, bu oran 2006 yılında 3.22 kata gerilemiştir. 1. % 20'lik gelir diliminde bu katsayılar, sırasıyla, 1.64 ve 1.47 iken, 5. % 20'lik gelir diliminde 6.71 ve 5.90 olmuştur. Diğer gelir dilimlerinde de benzer eğilim gözlenmiştir.

Fert başına yıllık tüketim harcamasının fert başına özel nihai tüketim harcamalarına oranı, 2002 yılında 0.663 iken, 2005 yılında 0.704'e yükselmiştir. Bu oran, aynı dönemde, sadece 1. % 20'lik gelir diliminde gerilemiş, diğer gelir dilimlerinde ise yükselme göstermiştir. En düşük gelir diliminde, fert başına tüketimin fert başına özel nihai tüketim harcamalarına oranı, 2002 yılında 0.347'den 2005 yılında 0.318'e gerilemiştir.

Grafik 6: Hane Başına Tüketim Harcamasının Asgari Ücrete Oranı (Katsayı = 1)

Grafik 7: Fert Başına Tüketim Harcamasının Fert Başına Özel Nihai Tüketim Harcamasına Oranı (Katsayı = 1)

2.2.1. Harcama gruplarına göre fert başına reel tüketim harcamaları

Tüketim harcamalarının hangi gruplarda yoğunlaştığının incelenmesi için, 2003-2005 döneminde gelir dilimleri ve alt harcama grupları itibarıyla fert başına yıllık ortalama reel tüketim harcama artışları hesaplanmıştır. Tüm dilimler dikkate alındığında, fert başına reel tüketim harcama artışının ulaştırma (yüzde 19.9), eğlence-kültür (yüzde 12.1), eğitim hizmetleri (yüzde 11.3) ve haberleşme (yüzde 10) grubunda en yüksek olduğu görülmektedir. Lokanta-oteller (yüzde 0.1), alkollü içki-sigara-tütün (yüzde 1.1) ve çeşitli mal-hizmetler (yüzde 3.8) grubunda ise en düşük artışlar gerçekleşmiştir. Diğer harcama gruplarındaki yıllık ortalama fert başına tüketim harcaması artışı genel ortalama civarında kalmıştır.

Gelir dilimleri itibarıyla olduğu gibi, fert başına reel tüketim artışları harcama grupları itibarıyla da önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Nitekim, 2003-2005 döneminde yıllık ortalama artışlar incelendiğinde, 1. % 20'lik gelir diliminde, fert başına reel tüketim harcamalarının lokanta-otel (yüzde -7), konut-kira (yüzde -1.2) ve sağlık harcaması grubunda (yüzde -0.1) gerilediği; eğlence-kültür (yüzde 29.5), eğitim hizmetleri

(yüzde 14.5), giyim-ayakkabı (yüzde 11.7) ve ulaştırma harcama grubunda (yüzde 8.2) ise ortalamanın önemli ölçüde üzerinde arttığı görülmektedir. 5. % 20'lik dilimde, fert başına reel tüketim mobilya-ev aletleri grubunda yüzde 1.5 oranında gerilemiş, ulaştırma grubunda yüzde 23.4, eğitim hizmetleri grubunda ise yüzde 8.3 oranında artış göstermiştir. Diğer harcama gruplarındaki artış, bu dilimin ortalama harcama artışının altında kalmıştır. Orta gelir dilimlerinde fert başına reel tüketim harcamalarının, mobilya-ev aletleri, ulaştırma, haberleşme, eğlence-kültür ve eğitim hizmetleri harcama gruplarında önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Özetle, 2002-2005 döneminde, fertlerin tüketim harcamalarını hizmet gruplarına yönlendirdiği, gıda-giyim-konut gibi zorunlu harcamalarda ise görece olarak daha düşük artışlar gerçekleştiği görülmektedir. Bu gelişmede, kentleşmenin hızlanması sonucu toplam hanehalkı tüketimi içinde kentlerin payının artması, kentlerde görece olarak hanehalkı gelirinin kırsal kesime göre daha yüksek olması ve hizmetler sektörünün kırsal kesimde de gittikçe yaygınlaşmasının etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo.22 – Fert başına reel tüketim harcama artışları (Yıllık ortalama)

(2002-2005 dönemi, Yüzde)	1. % 20	2. % 20	3. % 20	4. % 20	5. % 20	Toplam
	Tüketim Harcamaları Anketi					
Toplam	2.14	9.39	9.25	9.42	6.72	7.33
Gıda-Alkolsüz İçecekler	2.43	7.60	7.50	6.43	6.37	6.04
Alkollü İçki, Sigara, Tütün	0.65	2.80	3.49	-2.06	2.36	1.11
Giyim ve Ayakkabı	11.73	16.00	11.59	8.09	6.08	8.69
Konut ve Kira	-1.23	6.46	8.55	8.54	3.40	5.16
Mobilya, Ev aletleri, Ev bakımı	6.44	29.31	20.26	13.96	-1.45	8.46
Sağlık	-0.14	2.89	3.88	11.10	9.43	6.72
Ulaştırma	8.23	16.55	13.75	21.93	23.40	19.91
Haberleşme	7.17	16.89	15.20	13.42	5.70	9.97
Eğlence ve kültür	29.45	22.95	26.62	17.06	6.27	12.07
Eğitim Hizmetleri	14.46	4.94	24.21	17.34	8.30	11.34
Lokanta ve Oteller	-7.01	0.13	0.93	1.03	1.36	0.12
Çeşitli Mal ve Hizmetler	0.44	12.41	1.85	8.06	2.21	3.84
	GSYİH Harcama Yöntemi					
Fert Başına Özel Nihai Tüketim Har.						7.07
Gıda-İçki						3.65
Dayanıklı Tüketim Malları						21.15
Yarı Dayanıklı-Dayanıksız Mallar						9.64
Hizmetler Grubu						3.42

Kaynak:TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

Not: Hesaplamalarda anket için hanehalkı fert sayısı, fert başına özel nihai tüketim için toplam nüfus esas alınmıştır. Anket için reel artışlar hesaplanırken, TÜİK-TÜFE genel ve alt harcama gruplarındaki fiyat artışları kullanılmış, fert başına özel nihai tüketim için GSYİH yöntemindeki reel artışlar esas alınmıştır.

2002-2005 döneminde, GSYİH yönteminden elde edilen fert başına özel nihai tüketim harcamaları incelendiğinde daha farklı bir tablo ile karşılaşmaktadır. Bu dönemde, yüzde 7.07 olan yıllık ortalama fert başına reel özel nihai tüketim harcamaları artışı, genelde anket verisi ile uyumlu görülmektedir. Ancak, harcama bileşenlerindeki reel artışlar incelendiğinde önemli bir farklılık gözlenmektedir. Bu dönemde, fert başına özel nihai tüketim harcamalarındaki artışın büyük bir kısmı, dayanıklı tüketim malları ile yarı dayanıklı-dayanıksız tüketim mallarına yönelik harcamalardaki artıştan kaynaklanmaktadır. 2002-2005 döneminde, dayanıklı tüketim mallarına yönelik harcamalar reel olarak yılda ortalama yüzde 21.15, yarı dayanıklı-dayanıksız mallara yönelik harcamalar yüzde 9.64 ve gıda-içki harcamaları yüzde 3.65 oranında artarken, hizmet grubuna yönelik harcamalar (enerji-ulaştırma-haberleşme, konut sahipliği ve diğer hizmetler) yüzde 3.42 oranında artış göstermiştir. Böylece, cari fiyatlarla özel nihai tüketim harcamaları içinde hizmetler grubunun payı 2002 yılında yüzde 40.3 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 37.9'a gerilemiştir.

2.2.2. Gelir dilimlerine göre hesaplanan enflasyon ve TÜFE

Gelir farklılıkları yanısıra gelir dilimlerinde hanehalkı tüketim harcamalarının hem genel hem alt gruplar itibarıyla farklı oranlarda artış gösterdiği görülmektedir. Bu durum, gelir dilimleri itibarıyla harcama yapısının değişmesine yol açmaktadır. Harcama yapısı farklılığına ilave olarak harcama gruplarına göre farklı fiyat artışlarının gözlenmesi de, enflasyonun toplumsal kesimler açısından farklı hissedilmesine neden olmaktadır.

Tablo.23 – Tüketim harcamalarının dağılımı ve ana gruplara göre enflasyon oranı (Gelire göre sıralı)

(Yüzde)	2003			2004			2005			2006		
	1. %20	5. %20	Top.	1. %20	5. %20	Top.	1. %20	5. %20	Top.	1. %20	5. %20	Top.
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Zorunlu H	74.9	53.0	62.0	72.8	51.7	59.9	69.5	47.9	57.0	70.1	49.2	57.9
Diğer Har	25.1	47.0	38.0	27.2	48.3	40.1	30.5	52.1	43.0	29.9	50.8	42.1
Hesaplanan Yıllık Ortalama Fiyat Artışı												
Toplam	25.8	25.1	25.4	8.25	8.67	8.52	7.70	9.25	8.69	10.28	9.94	10.10
Zorunlu H	25.7	25.4	25.5	7.42	7.58	7.53	6.90	7.51	7.39	10.15	9.93	10.09
Diğer Har	26.1	24.9	25.2	10.44	9.85	10.01	9.50	10.84	10.45	10.58	9.95	10.07
TÜİK – TÜFE Yıllık Ortalama Artış Oranı (*)												
Genel			25.3			8.60			8.18			9.60

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) 2003 yılı 1994 = 100 bazlı kentsel yerler tüketici fiyatlarıdır.

2003 yılında 1. % 20'lik gelir diliminde zorunlu harcamaların (gıda-giyim-konut) toplam tüketim harcamaları içindeki payı yüzde 74.9 iken, bu pay 5. % 20'lik gelir diliminde yüzde 53'tür. Bu paylar, 2006 yılında sırasıyla, yüzde 70.1'e ve yüzde 49.2'ye gerilemiştir. 2003-2006 döneminde, TÜFE'de yıllık ortalama fiyat artışları incelendiğinde, özellikle 2004 ve 2005 yıllarında alt gruplarda fiyat artışlarının önemli ölçüde farklılaştığı görülmektedir. Buna ilave olarak, en düşük ve en yüksek gelir dilimlerinin harcama yapısındaki farklılıklar göz önüne alındığında, ekonomideki genel TÜFE enflasyonunun her iki gelir grubu için de farklılaşacağı sonucu çıkmaktadır. Hissedilen enflasyon farklılığını görebilmek amacıyla, en düşük ve en yüksek gelir dilimlerinin harcama bileşenlerine TÜFE alt grup artışları uygulanarak, her bir grup için enflasyon hesaplanmaya çalışılmıştır. Hesaplama yapılırken, her yılın kendi ağırlık seti ve TÜFE yıllık artış oranları kullanılmıştır.

2003=100 bazlı TÜFE'de yıllık ortalama artışlar 2003 yılında yüzde 25.3, 2004 yılında yüzde 8.6, 2005 yılında yüzde 8.2 ve 2006 yılında yüzde 9.6 olarak açıklanmıştır. Her yılın kendi ağırlıkları kullanılarak hesaplanan yıllık enflasyon oranı ise, sırasıyla, yüzde 25.4, yüzde 8.5, yüzde 8.7 ve yüzde 10.1 olarak bulunmuştur. En düşük ve en yüksek gelir diliminde 2003 ve 2004 yıllarında enflasyon oranları birbirlerine daha yakın iken, 2005 yılında en düşük gelir grubunda enflasyon oranının daha düşük olduğu hesaplanmıştır. Ancak, 2006 yılında 1. % 20'lik gelir diliminin hissettiği enflasyon daha yüksek olmuştur. 2006 yılında en üst gelir diliminin enflasyonunda 0.69 puan yükselme olurken, en düşük gelir diliminin enflasyonunda 2.58 puan artış olmuştur. Zorunlu harcama grubunda fiyat artışlarının daha fazla olması ve düşük gelir gruplarında zorunlu harcamaların payının yüksekliği bu sonuçta etkili olmuştur.

2.2.3. Tüketim kalıplarındaki değişim ve AB ile karşılaştırma

Türkiye'de hanehalkı tüketim harcamaları, hanehalkı gelir seviyesindeki artış, tüketici tercihleri ve nispi fiyat yapısındaki değişimin etkisiyle, 2002-2006 döneminde alt harcama grupları itibarıyla önemli bir değişim göstermiştir. Gelir seviyesindeki yükselme ve genelde nispi fiyat yapısının zorunlu harcamalar aleyhine gelişmesinin etkisiyle, bu dönemde tüm gelir dilimlerinde zorunlu harcamalar ile mal ağırlıklı harcama grubunun payı gerileme göstermiştir. Buna karşın, hizmet ağırlıklı grupların payında ise artış meydana gelmiştir. Özellikle, tüm gelir dilimlerinde ulaştırma ve eğitim harcamalarının payı yükselmiştir.

AB ülkeleri ve Türkiye karşılaştırıldığında, gerek hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranında gerek tüketim harcamalarının alt harcama gruplarına dağılımında önemli farklılıklar gözlenmektedir. AB-25 ülkeleri genelinde, hanehalkı tüketim harcamalarının GSYİH'ya oranı 2004 yılında yüzde 56.9 iken, bu oran Türkiye'de özel nihai tüketim harcamaları için yüzde 66.1'dir¹⁴.

Tablo.24 – Tüketim kalıbındaki farklılıklar (AB25-Türkiye)

	Türkiye (2006)			AB-25 (2004)	Fark
	Toplam	1. % 20	5. % 20		
Toplam Tüketim	100.0	100.0	100.0	100.0	
Gıda-Alkolsüz İçecekler	24.8	36.5	18.6	12.7	12.1
Alkollü İçki, Sigara, Tütün	4.1	5.6	3.2	3.6	0.5
Giyim ve Ayakkabı	5.9	5.3	6.2	6.0	-0.1
Konut ve Kira	27.2	28.3	24.4	21.3	5.9
Mobilya, Ev alet., Ev bakımı	6.2	5.4	5.9	6.5	-0.3
Sağlık	2.2	2.4	2.3	3.5	-1.3
Ulaştırma	13.1	5.5	19.7	13.5	-0.4
Haberleşme	4.2	3.6	4.4	2.8	1.4
Eğlence ve kültür	2.2	1.5	2.6	9.7	-7.5
Eğitim Hizmetleri	2.1	0.5	3.1	1.0	1.1
Lokanta ve Oteller	4.2	2.6	4.9	8.8	-4.6
Çeşitli Mal ve Hizmetler	4.0	2.8	4.7	10.7	-6.7
Bilgi için;					
Zorunlu Harcamalar	57.8	70.1	49.2	40.0	17.8
Mal Ağırlıklı Harcamalar	68.1	81.1	58.3	50.1	18.0
Hizmet Ağırlıklı Harcamalar	31.9	18.9	41.7	49.9	-18.0

Kaynak: TÜİK ve Eurostat.

2006 yılı hanehalkı bütçe anketinden elde edilen tüketim harcamaları dağılımı ile 2004 yılı AB-25 tüketim harcamaları dağılımı karşılaştırıldığında, en belirgin farklılık, Türkiye'de zorunlu harcamaların (gıda-giyim-konut) payının yüksek, hizmet ağırlıklı harcama gruplarının payının ise AB-25 ortalamasına göre önemli ölçüde düşük olmasıdır. Bu yapısal farklılık, Türkiye'de en düşük gelir grubunda çok daha belirginleşirken, en yüksek gelir grubunda azalmakta, ancak önemini korumaktadır.

¹⁴ Eurostat Yearbook (2006-07).

Hanehalkı gelirlerindeki artış ve tüketici tercihlerindeki değişimin etkisiyle, Türkiye’de gıda ve konut harcamalarının payı azalmakla birlikte, halen bu iki harcama grubunun payı AB-25 ortalamasına göre, sırasıyla, 12.1 ve 5.9 puan daha yüksektir. Hızlı kentleşme, otomobil sahipliğindeki artış ve nispi fiyat yapısının ulaştırma grubu lehine olmasının etkisiyle, Türkiye’de bu harcama grubunun payında hızlı bir yükselme gerçekleşmiş ve AB ortalamasına büyük ölçüde yaklaşmıştır. Türkiye’de, eğlence-kültür, çeşitli mal-hizmetler ve lokanta-otel grubu harcamalarının payı, AB ortalamasına göre önemli ölçüde düşüktür. Bu durum, en yüksek gelir grubu için de geçerliliğini korumaktadır.

Türkiye açısından dikkat çekici bir diğer tespit, giyim-ayakkabı, haberleşme ve eğitim harcamalarının payında gözlenmektedir. Giyim ve ayakkabı grubuna yönelik harcamaların payı AB toplamına oldukça yakındır. Türkiye’nin bu sektörde önemli bir üretici ve ihracatçı ülke olmasının ürün çeşitliliği konusunda sağladığı avantajın yanısıra, nispi fiyat yapısının bu harcama grubunun aleyhine gelişmesi de, giyim-ayakkabı grubuna yönelik hanehalkı harcamalarının payını AB ortalamasına yaklaştırmıştır. Türkiye ile AB arasındaki gelir farklılığı dikkate alındığında, Türkiye’de haberleşme ve eğitim harcamalarının payının daha yüksek olması ilginç bulunmaktadır. Türkiye’de mobil telefon sayısındaki hızlı artışa rağmen, 1000 kişiye düşen mobil telefonu sayısı halen AB ülkelerinin altındadır. Buna karşın, haberleşme hizmetlerine uygulanan vergilerin yüksekliğinin bu sonuçta etkili olduğu düşünülmektedir. Eğitim harcamalarının payındaki yükseklik ise, büyük ölçüde hanehalklarının özel okul ve dersaneler için yaptığı harcamalar ile Türkiye’nin göreceli olarak genç nüfusa sahip olmasından kaynaklanmaktadır.

2.3. Hanehalkı tasarruf eğilimi

Hanehalkı Bütçe Anketinden yararlanılarak hesaplanan hanehalkı ortalama tasarruf oranı 2002-2004 döneminde genel bir istikrar gösterirken, 2005 yılında hanehalkı tasarrufunun tüketimdeki hızlı artış nedeniyle mutlak olarak azalması sonucunda ortalama tasarruf oranı belirgin olarak gerilemiştir. 2002-2004 döneminde yüzde 16.8 olan ortalama tasarruf oranı, 2005 yılında yüzde 10.1 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo.25 – Hanehalkı tasarrufu ve ortalama tasarruf eğilimi

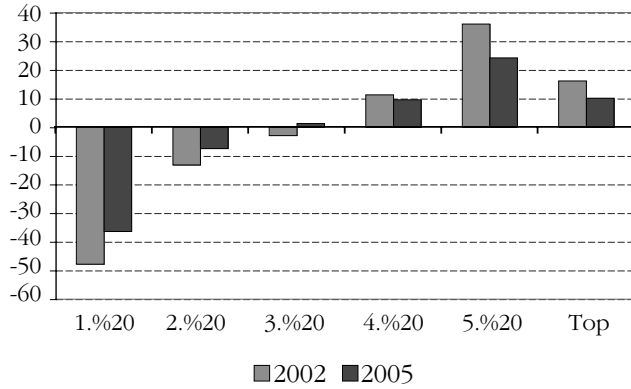
	1. % 20	2. % 20	3. % 20	4. % 20	5. % 20	Toplam
	Hanehalkı Yıllık Tasarrufu (Milyon YTL)					
2002	-3.634	-1.854	-601	3.376	25.923	23.209
2003	-2.311	-690	1.386	5.503	28.092	31.981
2004	-3.326	-243	1.850	6.386	31.606	36.274
2005	-5.623	-2.117	507	5.546	27.530	25.842
Ortalama Tasarruf Eğilimi (Yüzde)						
2002	-47.78	-13.15	-2.95	11.28	36.02	16.13
2003	-21.38	-3.68	5.32	14.57	32.24	17.73
2004	-25.18	-1.05	5.56	13.34	31.29	16.58
2005	-36.35	-7.47	1.26	9.60	24.24	10.11
2002-2005 Ortalama	-32.67	-6.34	2.32	12.20	30.95	15.14
Bilgi için;						
	2002	2003	2004	2005		
Anketteki HH. Tasarrufu / Özel Kesim Tasarrufu (%)	33.6	36.5	39.2	37.5		
Özel Tasarruf Oranı (%)	27.0	26.4	24.2	16.9		
Toplam Yurtiçi Tasarruf Oranı (%)	19.0	19.3	20.3	18.2		
Mevduat Bank.Hanehalkı Kredileri / Hanehalkı Geliri	4.6	7.2	12.1	17.8		

Kaynak: TÜİK, DPT, TCMB ve kendi hesaplamalarımız.

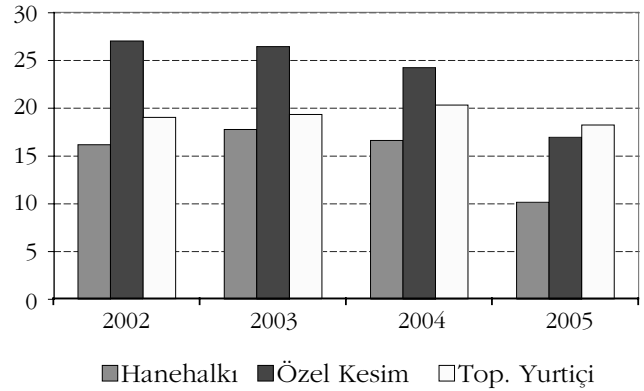
Gelir dilimleri itibarıyla bakıldığında, 1. ve 2. % 20'lik dilimleri temsil eden hane halklarında, 2002-2005 döneminde sürekli tasarruf açığı verildiği gözlenmektedir. Bu gelir dilimlerinde, hanehalkı gelirleri tüketim harcamalarını karşılamakta yetersiz kalmakta ve negatif tasarruf eğilimi ortaya çıkmaktadır. 2003 ve 2004 yıllarında, negatif tasarruf eğiliminde gerileme gözlenirken, 2005 yılında tasarruf açıkları tekrar yükselmiştir. 3. % 20'lik gelir diliminde, hanehalkı geliri ve tüketimi arasında bir denge gözlenirken, 4. ve 5. % 20'lik gelir dilimlerinde bulunan hanelerin tasarruf yapabildikleri görülmektedir. 2002-2005 döneminde hanehalkı ortalama tasarruf oranı yüzde 15.14 iken, bu oran 4. %20'lik dilimde yüzde 12.20, 5. % 20'lik dilimde ise yüzde 30.95 olarak gerçekleşmiştir. Bu iki gelir diliminde de, 2005 yılında tasarruf eğiliminin önemli ölçüde gerilediği görülmektedir.

Hanehalkı toplam tasarruflarında gözlenen eğilimin benzeri, özel kesim ve toplam yurtiçi tasarruflarda da görülmektedir. 2002-2004 döneminde, özel kesim tasarruf oranı (özel tasarruflar / özel harcanabilir gelir oranı) ve toplam yurtiçi tasarruf oranı (toplam yurtiçi tasarruflar / GSMH oranı) daha istikrarlı bir seyir izlerken, 2005 yılında önemli oranda gerilemiştir. Özel kesimin iç ve dış borçlanma imkanlarındaki artış tüketim harcamalarını özendirerek, yurtiçinde hanehalkı ve özel kesim tasarruf eğiliminin gerilemesine ve cari işlemler dengesi açığının yükselmesine neden olmuştur. Son yıllarda, tüketici kredisi ve kredi kartı kullanımının yaygınlaşması hanehalkı tüketim olanaklarını artırırken, hanehalkı tasarruflarını olumsuz etkilemiş ve hanehalkı borçlarını da artırmıştır. 2002 yılında mevduat bankalarının hanehalkına açılan kredilerin hanehalkı kullanılabilir gelirine oranı yüzde 4.6 iken, bu oran 2005 yılında yüzde 17.8'e yükselmiştir.

Grafik 8: Gelir Dilimlerine Göre Ortalama Tasarruf Oranı (%)

Grafik 9: Kesimler İtibariyle Ortalama Tasarruf Oranı (%)

2.4. Yoksulluk sınırı ve hanelerin gelir ve tüketim harcamaları

Bu bölümde, TÜİK tarafından hanehalkı büyüklüğü dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk sınırı (gıda+gıda dışı harcamalar) ile gelir dilimleri itibarıyla hanehalkı ortalama geliri ve ortalama tüketim harcamaları karşılaştırılacaktır. Ayrıca, net asgari ücret ile yoksulluk sınırı da incelenecektir. Karşılaştırmalarda, 4 kişilik hanenin yoksulluk sınırı esas alınacaktır. Bilindiği gibi, Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen ortalama hane büyüklüğü, 2002 yılında 4.16 kişi iken, bu sayı 2006 yılı için 4.10 olarak hesaplanmıştır. Gelir dilimlerine göre de hane büyüklükleri önemli ölçüde birbirlerine yakın bulunmaktadır.

TÜİK verilerine göre, 2002 yılında 310 YTL olan 4 kişilik hanenin yoksulluk sınırı, yüzde 77.1 oranında artarak 2006 yılında 549 YTL'ye yükselmiştir. 1. %20'lik gelir diliminin kullanılabilir hane geliri ve tüketim harcaması incelendiğinde, bu hanelerin genelde yoksulluk sınırı altında gelir elde ettikleri ve tüketim harcaması yaptıkları görülmektedir. 1. % 20'lik gelir diliminde, hanelerin aylık ortalama tüketim harcaması, 2002-2004 döneminde yoksulluk sınırının altında iken, 2005 ve 2006 yıllarında tüketim harcamaları yoksulluk sınırının üstüne çıkmıştır. Bu durum, 2004 yılında yüzde 20.7 olan yoksul hane oranının, 2006 yılında yüzde 14'e gerilemesine katkıda bulunmuştur.

2002-2005 döneminde, 1. % 20'lik gelir diliminde, hanelerin aylık ortalama kullanılabilir gelirleri incelendiğinde daha farklı bir eğilim gözlenmektedir. Bu dönemde, aylık hane gelirleri sürekli olarak yoksulluk sınırının altında kalmıştır. 2005 yılında yoksulluk oranındaki hızlı azalmaya karşın, aylık hane gelirinin yoksulluk sınırına oranında bir iyileşme gözlenmemiştir. Diğer bir ifadeyle, haneler yoksulluk sınırının gerektirdiği tüketimi yapabilecek gelire sahip değilken, borçlanarak veya mevcut varlıklarını kullanarak tüketimlerini finanse etmişler ve sonuçta 2005 yılında yoksulluk oranı hızla gerilemiştir. Hanelerin tasarruf eğilimlerinin incelendiği önceki bölümde, 2005 yılında tüm gelir dilimlerinde tasarruf eğiliminin azaldığı gözlenmektedir. Negatif tasarrufun sözkonusu olduğu 1. ve 2. % 20'lik dilimlerde, 2005 yılında hanelerin gelirlerinden fazla tüketim harcaması yapmaları nedeniyle negatif tasarrufları daha da artmıştır.

Tablo.26 – Aylık yoksulluk sınırına ilişkin karşılaştırma

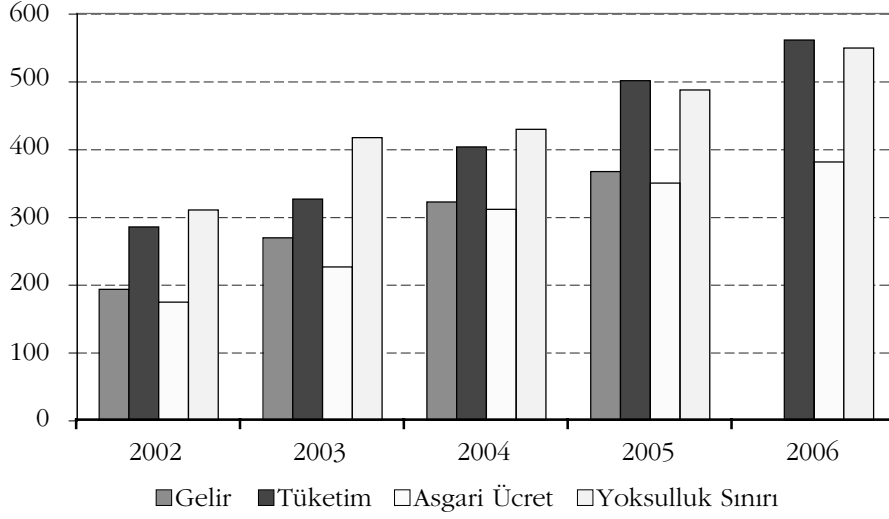
	2002	2003	2004	2005	2006
Aylık Yoksulluk Sınırı(4 Kişilik Hane) (YTL)	310	417	429	487	549
Aylık Ortalama Hane Geliri (YTL)	729	897	1.066	1.214	
1. % 20'lik Gelir Dilimi	193	269	322	367	
2. % 20'lik Gelir Dilimi	357	461	570	672	
Aylık Ortalama Hane Tüketim Harcama. (YTL)	611	738	889	1.091	1.225
1. % 20'lik Gelir Dilimi	285	326	403	501	561
2. % 20'lik Gelir Dilimi	404	479	576	723	813
Aylık Net Asgari Ücret (YTL)	174	226	311	350	381
TÜRK-İŞ Yoksulluk Sınırı (YTL)(*)	1.099	1.443	1.573	1.717	1.876
4 Kişilik Hane Yoksulluk Sınırına Oranlar (%)					
Aylık Ortalama Hane Geliri/Yoksulluk sınırı	235.2	215.1	248.5	249.3	
1. % 20'lik Gelir Dilimi	62.3	64.5	75.1	75.4	
2. % 20'lik Gelir Dilimi	115.2	110.6	132.9	138.0	
Aylık Ort. Hane Tüketim Harc./Yoksulluk sınırı.	197.1	177.0	207.3	224.1	223.1
1. % 20'lik Gelir Dilimi	91.9	78.3	93.9	102.8	102.2
2. % 20'lik Gelir Dilimi	130.4	114.8	134.2	148.4	148.1
Aylık Net Asgari Ücret /Yoksulluk sınırı	56.1	54.2	72.5	71.9	69.4
TÜRK-İŞ Yoksulluk Sınırı /Yoksulluk sınırı	354.5	346.0	366.7	352.6	341.7

Kaynak: TÜİK, Türk-İş, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve kendi hesaplamalarımız.

(*)TÜİK hesabında ortalama kişi başına günlük kalori 2.100 iken, Türk-İş çalışmasında 2.650 kaloridir. Türk-İş yoksulluk sınırı hesaplamasında gıda harcamalarının payı yüzde 30.7 olarak kullanılmıştır.

2002-2006 döneminde yoksulluk sınırı ile aylık net asgari ücret karşılaştırıldığında, dönem boyunca net asgari ücretin yoksulluk sınırının altında kaldığı, 2004 yılında asgari ücretin yoksulluk sınırını karşılama oranının hızla yükseldiği, 2006 yılında ise bu oranın sınırlı ölçüde gerilediği görülmektedir. 2004 yılında asgari ücretin gelir dağılımını düzeltme ve yoksulluğu azaltma konusunda önemli bir fonksiyon yerine getirdiği anlaşılmaktadır.

Grafik 10: Birinci %20'lik Dilimde Aylık Hane Geliri ve Tüketimin Yoksulluk Sınırı ve Asgari Ücretle Karşılaştırılması (YTL)

Türk-İş tarafından da, 1987 yılından beri aylık olarak açlık ve yoksulluk sınırı kamuoyuna açıklanmaktadır. Türk-İş çalışmasında, gıda harcamalarının payı esas alınarak gıda dışı harcamalara ve yoksulluk sınırına ulaşılmaktadır. Gıda harcamalarına ilişkin asgari kalori ihtiyacı, TÜİK çalışmasına göre daha yüksek belirlenmektedir. Gerek bu durum, gerek yoksulluk sepetinin “insan onuruna yakışır” ideal ölçüde belirlenmesi, Türk-İş yoksulluk sınırının oldukça yüksek olmasına neden olmaktadır¹⁵.

15 Türk-İş, “Açlık ve Yoksulluk Sınırına İlişkin Açıklama”.

B Ö L Ü M
3

ANKETLERİN ANALİZİ
VE
İÇSEL UYUM SORUNU

Bu bölümde, 2002-2006 döneminde hanehalkı anketlerinde görülen temel eğilimler ve nedenleri analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu kapsamda, 2005 yılında tarım istihdamındaki çözülme, tarımdan tarım-dışı istihdama geçiş ve işgücü verimliliği, işgücü anketi ile yoksulluk anketinden elde edilen istihdamdaki farklılaşma, iş aramayıp işe başlamaya hazır olan kişi sayısındaki artışın işsizlik oranına etkisi, gelir dağılımındaki iyileşme ve yoksulluk oranındaki iyileşmeyi etkileyen unsurlar değerlendirilecektir.

3.1. Tarım istihdamındaki çözülme: Ücretsiz aile işçileri

İşgücü piyasasında yaşanan gelişmeler, 2002-2006 dönemi için birinci bölümde incelenmiştir. Sözkonusu dönemde işgücü piyasasında öne çıkan gelişmelerden birisi tarım sektöründe özellikle 2005 yılında yaşanan çözülmedir. Tarımsal istihdamdaki bu çözülme tarım sektöründe yaşanan dönüşüm olarak algılanmakta ve açıklanmaktadır. Göç, kentleşme olguları ve tarım sektöründeki yoksulluk oranları dikkate alındığında, bu açıklama yeterli görülebilir. Ancak, çözülmenin mutedil bir şekilde zamana yayılmaması, aksine büyük ölçüde bir yıldan az bir sürede gerçekleşmesi, bu dönüşümün yapısalılığı konusunda bazı soru işaretleri yaratmaktadır. Bu soru işaretlerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

Tablo.27 – Tarım istihdamı ve ücretsiz aile işçileri

(Dönemsel)	Tarım istihdamı (Bin Kişi)	Ücretsiz aile işçileri (Bin Kişi)	Tarım istihdamı (Fark)* (Bin Kişi)	Ücretsiz aile işçileri (Fark)* (Bin Kişi)	Tarım katma değeri büyüme oranı (%)	Tarımsal katma değer dağılımı (%)
2003 I	6,638	3,648	432	68	2,0	7,8
II	7,731	4,374	-230	-496	-0,8	14,7
III	8,389	5,068	-319	-357	-0,6	56,0
IV	6,800	3,921	-819	-457	-9,6	21,4
2004 I	6,412	3,510	-226	-138	2,7	7,9
II	7,820	4,648	89	274	4,3	15,0
III	8,222	5,026	-167	-42	-1,4	54,1
IV	7,201	4,098	401	177	9,1	22,9
2005 I (Şubat)	6,230	3,371	-182	-139	4,3	7,8
II (Mayıs)	7,266	4,044	-554	-604	8,2	15,4
III (Ağustos)	6,990	3,872	-1,232	-1,154	7,5	55,1
IV (Kasım)	5,920	3,051	-1,281	-1,047	-0,1	21,7
2006 I (Şubat)	5,167	2,585	-1,063	-786	5,4	...
II (Mayıs)	6,488	3,559	-778	-485	-1,6	...
III (Ağustos)	6,809	3,838	-181	-34	-2,0	...
IV (Kasım)	5,928	3,114	8	63

Kaynak: TÜİK İşgücü Anketleri ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Bir önceki aynı döneme göre.

- Tarımdaki istihdam 2005 yılının II. çeyreğinden başlamak üzere, özellikle bu başlangıcı takip eden dokuz aylık dönemde çözülme eğilimi göstermiş ve tarım sektöründe çalışan istihdam yaklaşık 1,3 milyon kişi azalmıştır. İstihdamdaki sözkonusu çözülmeye, çok büyük ölçüde ücretsiz aile işçileri¹⁶ kaynaklık etmiştir. 2005 yılının II. çeyreğinde başlayan dört çeyreklik dönemde tarım istihdamındaki azalmanın yüzde 87'si ücretsiz aile işçilerinden kaynaklanmıştır.
- Tarım sektöründe en fazla katma değer yaratıldığı dönem III. ve IV. dönemlerdir. Katma değer yaklaşık yüzde 77'si sözkonusu iki çeyrekte yaratılmaktadır. Tarımsal istihdamdaki çözülme, tarım sektöründe en fazla katma değer yaratılan döneme rastlamaktadır.
- Çözülme, tarımsal üretimin reel olarak arttığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Tarımsal üretim, 2004 yılında yüzde 2, 2005 yılında ise yüzde 5,6 oranında büyümüştür. Tarımsal çözülmeye azamiye ulaştığı 2005/IV. çeyreği öncesindeki 1 yılda tarımdaki reel büyüme yüzde 7-8 civarındadır.
- 2006 yılının ilk dokuz ayında negatif bir tarımsal üretim artışı yaşanmasına rağmen, özellikle 2006 yılının ikinci yarısında çözülme durmuştur. İlk dokuz ayda tarım yüzde 1,2 oranında küçülürken, 2006 yılında tarımsal istihdamdaki çözülme çok sınırlı kalmıştır.
- Tarım sektöründe çalışanlar arasındaki yoksulluk oranlarına bakıldığında 2002-2004 döneminde bir kötüleşme yaşandığı görülmektedir. 2002 yılında tarımda çalışanların yüzde 36,4'ü yoksul iken, bu oran 2004 yılında yüzde 40,9'a yükselmiştir. Bu tarımsal çözülmeye tetikleyicisi olarak gösterilebilirse de, çözülmeye yaşandığı 2005 yılında sektördeki yoksulluk oranının yüzde 37,2'ye gerilemesi bu açıklamayı zayıflatmaktadır.
- Tarım ve tarım-dışı sektörlerde büyüme performansının farklılaşması, tarımsal istihdamdaki çözülmeye ana kaynaklarından biri olarak görülebilir. Gerçekten de 2004 ve 2005 yılında kümülatif büyüme oranı, tarım sektöründe yüzde 7,7 iken, tarım-dışı sektörlerde yüzde 16,5'i bulmuştur. Ancak, tarım ve tarım-dışı sektörlerin büyüme performansları arasındaki farklılaşma yeni bir olgu değildir, aksine uzun dönem

16 2004 yılı itibarıyla tarım sektöründe istihdam edilenlerin yüzde 7'si ücretli&yevmiyeli, yüzde 42'si kendi hesabına çalışan ve işverenlerden, yüzde 51'i ise ücretsiz aile işçilerinden oluşmaktadır.

trendi de bu yöndedir. Örneğin, 1990-2004 döneminde tarım sektöründe yıllık ortalama büyüme yüzde 0,8 iken, tarım dışında bu oran yüzde 3,8'dir. Diğer bir deyişle tarımsal büyüme ile tarım dışı sektörlerin büyüme performansları arasında yaklaşık 5 kat fark vardır.

Tablo.28 – Tarım sektöründe istihdam çözülmesi ve işsizlik gelişmeleri

	Bin Kişi			Farklar		
	2004 IV	2005 IV	2006 IV	05 / 04	06 / 05	06 / 04
Tarım sektörü istihdamı	7,201	5,920	5,928	-1,281	8	-1,273
Erkek	3,923	3,268	3,200	-655	-68	-723
Kadın	3,278	2,652	2,728	-626	76	-550
Tarımda çalışan ücretsiz aile işçileri	3,575	2,560	2,581	-1,015	21	-994
Erkek	963	646	607	-317	-39	-356
Kadın	2,612	1,914	1,974	-698	60	-638
Daha önce tarım sektöründe çalışan işsizler	172	189	183	17	-6	11
Erkek	141	158	157	17	-1	16
Kadın	31	31	26	0	-5	-5

Kaynak: TÜİK Hanehalkı İşgücü Anketleri, kendi hesaplamalarımız.

- Tarımdaki istihdam çözülmesinin işsizlik üzerine etkilerine bakıldığında, neredeyse hiç bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Çoğunluğu ücretsiz aile işçisi ve kadın olup tarımdan çözülen yaklaşık 1,3 milyon kişinin iş aramadığı anlaşılmaktadır. Daha önce tarım sektöründe çalışırken işsiz kalması nedeniyle iş arayan kişi sayısı, yoğun bir çözülmenin yaşandığı dönemde sadece 17 bin kişi artarak 189 bin kişiye ulaşmıştır. Üstelik bu kısıtlı artışın tamamı erkeklerden oluşmuştur. Tarımda yaşanan çözülmenin işsizlik verileri üzerine yansımalarının olmaması, dikkat çekilmesi gereken bir gelişme olarak görülmektedir.
- Tarımsal istihdam da yaşanan çözülmeden açığa çıkan ücretsiz aile işçilerinin bir bölümünün sanayi ve hizmetler sektöründe kendilerine yer bulabildikleri, kalanının ise işgücü piyasası dışına çıkarak işgücüne katılmadıkları gözlenmektedir. Ücretsiz aile işçilerinin yüzde 67,4'ünün kadınlardan oluştuğu ve ortalama eğitimlerinin 4,9 yıl olarak hesaplandığı gözönünde bulundurulduğunda, kadın oranının yüzde 17 civarında olduğu sanayi ve hizmetler sektörü istihdamında, çözülme ile açığa çıkan nüfusun nasıl olup da kendilerine yer açabildikleri, incelenmesi gereken bir diğer husustur.

Bu durumda, tarımda kısa süreye sıkışmış çözülmeyi ya da bu çözümlenin en azından tamamını, yapısal dönüşümle, kentleşme, tarımsal yoksulluk ve tarım-dışı sektörlerde tarım aleyhine büyüme performansı farklılığı ile açıklamak güçleşmektedir.

Tarımsal istihdamdaki çözümlenin yerel bir dinamik mi yoksa ülke geneline yaygın bir gelişme mi olduğu hususu da incelenmiştir. Çünkü bu ölçekteki bir çözümler mahalli seviyede bir iklim değişikliği ya da doğal afet vb. olağanüstü bir gelişme sonucunda da ortaya çıkmış olabilir. Bu amaçla çözümlenin yaşandığı dönemde bölge bazında sektörel istihdam gelişmeleri incelenmiş ve temel bulgular aşağıda özetlenmiştir.

- Tarımsal istihdamdaki çözümler, yerel değil genel bir nitelik taşımaktadır. Tarımsal istihdamın ve dolayısıyla ücretsiz aile işçisi statüsündeki istihdamın yaygın olduğu bütün bölgelerde genel bir çözümler söz konusu olmuştur. Bölgeler arasında değişmekle birlikte, 2005 yılında tarımsal istihdam bir yıl gibi kısa bir sürede yüzde 12,3 oranında gerilemiştir.

Tablo.29 – İstihdam ve ücretsiz aile işçilerinde bölgesel gelişim

(Bin Kişi)	Tarım istihdamı			Ücretsiz Aile İşçileri		
	2004	2005	Fark	2004	2005	Fark
Marmara Bölgesi	951	831	-120	604	528	-76
Ege Bölgesi	1,245	1,054	-191	677	541	-136
Akdeniz Bölgesi	870	811	-59	413	363	-50
İç Anadolu Bölgesi	994	818	-176	538	431	-107
Karadeniz Bölgesi	1,855	1,700	-155	1,196	997	-199
Doğu Anadolu Bölgesi	912	869	-43	560	507	-53
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	572	408	-164	316	159	-157
Toplam	7,399	6,491	-908	4,303	3,527	-778

Kaynak: TÜİK İşgücü Anketleri ve kendi hesaplamalarımız.

- Tarım istihdamındaki gerilemenin içeriğine bakıldığında en belirgin gerileme ücretsiz aile işçisi statüsünde tarım sektöründe faaliyet gösterenler gelmektedir. 2005 yılında toplam ücretsiz aile işçilerindeki gerileme yüzde 18 civarında olmuştur. Söz konusu gerileme tüm bölgelerde farklı oranlarda olmak üzere gözlenmektedir.

Tarımsal istihdamda yaşanan sözkonusu çözülme, yukarıda ifade edildiği üzere yapısal nedenlerle tam olarak açıklanamıyorsa, kuraklık, sel, deprem, savaş gibi olağanüstü bir durum ya da yerel bir dinamik sözkonusu değil ise, bu çözülmenin ölçme yönteminin farklılaşmasından kaynaklanan metodolojik nedenleri olması gerekir. Buradan hareketle, 2005 yılında Hanehalkı İşgücü Anketi ile ilgili olarak kapsam ve metodoloji değişiklikleri araştırılmıştır. İstihdamın sektörel dağılımını etkileyebilecek metodoloji ve kapsam değişiklikleri ile ilgili bulgular aşağıda özetlenmektedir;

- Hanehalkı İşgücü Anketi soru kağıdı, 2005 yılı başında Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat)'nin 2005 yılından itibaren derlenmesini öngördüğü yeni değişkenleri içerecek şekilde revize edilmiştir. Bu kapsamda anketteki soru sayısı 98'den 110'a çıkarılmıştır.
- 2005 yılından itibaren işgücü anketi tahmin sonuçları, üçer aylık dönemler yerine, hareketli üçer aylık dönem ortalamaları esas alınmak kaydıyla aylık olarak açıklanmaya başlanmıştır. 2005 ve sonrası dönem için Şubat, Mayıs, Ağustos ve Kasım ayları anket tahminleri ile 2000-2004 dönemi üçer aylık dönem sonuçları halihazırda karşılaştırılabilir niteliktedir.

Tablo.30 – Anket soru kağıtları arasındaki farklılaşma

2004 Hanehalkı İşgücü Anketi Soru Kağıdı	2005 Hanehalkı İşgücü Anketi Soru Kağıdı
Hanehalkı İşgücü Anketi'nde okul, yurt, çocuk yuvası, huzurevi, hastane, hapisane, kışla ve orduvelelerinde ikamet edenler ile yabancı uyruklular kapsam dışıdır. Anket sadece kurumsal olmayan sivil nüfus kapsamında yer alan "Özel hanehalkları" ile uygulanmaktadır.	
BÖLÜM II- HANEHALKI FERTLERİNİN KİŞİSEL NİTELİKLERİ Tüm fertlere sorulacaktır.	
Soru-2 Adınız ve soyadınız (Önce hanehalkı reisinden başlayarak, tüm hanehalkı fertlerini sırayla yazınız. Misafirleri, askerde ve hapiste olanları yazmayınız.)	Soru-2 Adınız ve soyadınız - Hanehalkı reisinden başlayarak, bu evde yaşayanların ad ve soyadlarını yaş sırasına göre kaydediniz. - Genellikle bu evde yaşayan ancak şu sıralarda geçici olarak başka bir yerde bulunanları, - Yeni doğan bebek, küçük çocuk vb. kişileri, - Sizin ailenizden olmayan ancak, burada yaşayan hizmetçi, arkadaş vb. fertleri kaydetmeyi unutmayınız.
	Soru-12 Genellikle nerede kalıyorsunuz? 1. Bu evde 2. Öğrenci yurtda veya yurtdışında kalıyor 3. Öğrenci, başka evde kalıyor 4. Asker, kışlada kalıyor 5. Ceza ve tutukevinde kalıyor 6. Huzurevinde kalıyor 7. En az 1 yıldır hastanede kalıyor 8. Ülke içinde veya dışında başka bir yerde yaşıyor 9. Çoğunlukla bu evde yaşamayıp, başka bir konutta veya yerde yaşıyor

Kaynak: 2004 ve 2005 Hanehalkı İşgücü Anketi Soru Kağıtları

- 2004 ve 2005 yılı İşgücü Anketi soru kağıtları incelendiğinde, sektörel istihdamda farklılaşma yaratabilecek kapsam değişiklikleri ve soru ilaveleri yukarıdaki tabloya aynen alınmıştır. Buna göre, 2005 yılında TÜİK'in anketle toplanan veri kalitesini artırmaya yönelik önemli bir değişiklik yaptığı anlaşılmaktadır. 2. soruda yapılan değişiklik ile anket kapsamına girecek fertler ile ilgili netlik derecesi geliştirilmiştir.

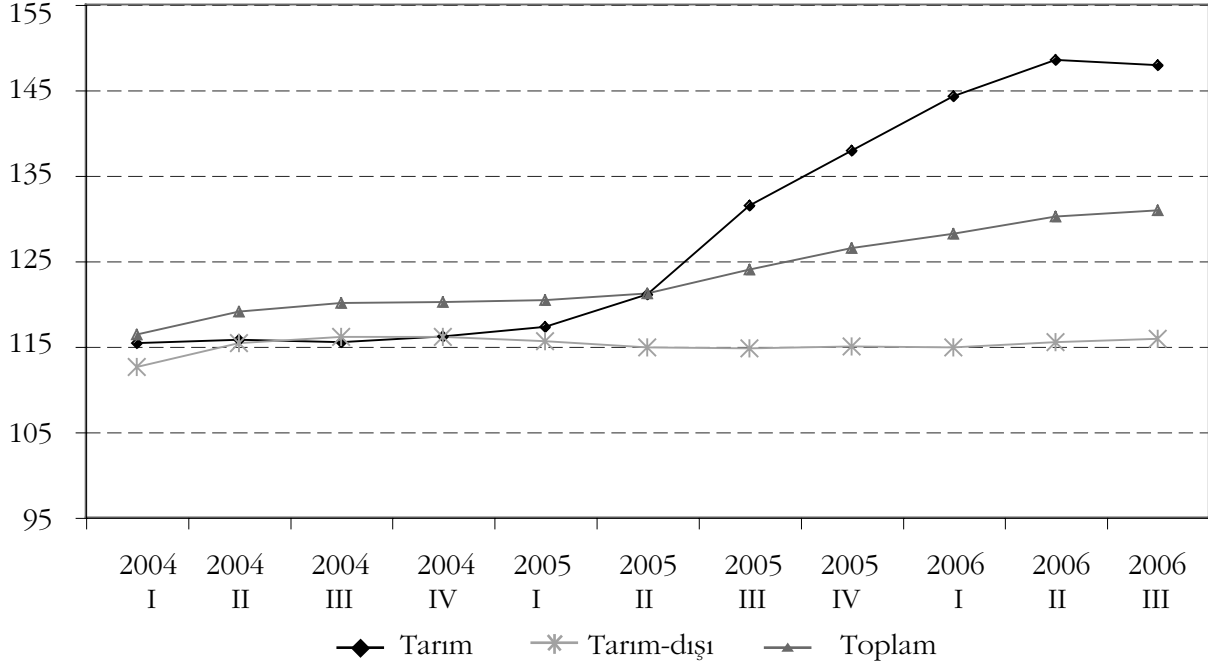
Anket esnasında genellikle sözkonusu hanede yaşamakla birlikte, geçici olarak başka yerde olan hanehalkı fertlerinin de anket formuna dahil edileceği hususu açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca, 2005 yılı anket formuna 12. soru olarak ilave edilen yeni soru ile, kurumsal nüfusa dahil olanlar ile bağımlı nüfusun konumu çok daha net bir şekilde ortaya konulmuştur. Bunun, ilgili haneye dahil edilmemesi gereken fertlerin ayıklanmasını kolaylaştırmış olabileceği, 2. sorunun netleştirilmesi ve 12. soru ilavesinin, özellikle kırsal kesimde ankete verilen cevapların kalitesini arttırmış olabileceği ve ücretsiz aile işçilerine yönelik tahmin çalışmalarını etkinleştirmiş olabileceği düşünülmektedir.

3.2. Tarımsal istihdamdaki çözülme: İşgücü verimliliği

İşgücü anket sonuçlarının ortaya koyduğu 2005 yılındaki sözkonusu çözülmenin, önceki bölümde ortaya konulan nedenlerle anket kapsam ve metodolojisindeki değişiklikten değil de yapısal bir dönüşümden kaynaklandığı genel kabulü sürdürüldüğünde, cevaplanması gereken bir diğer soru, “Çalışan kişi başına GSYİH”¹⁷ olarak tanımlanan emek verimliliğindeki gelişmeler ile ilgilidir. Çalışan kişi başına düşen katma değerlere bakıldığında, tarımsal istihdamdaki sözkonusu çözülme nedeniyle 2005 yılının ikinci yarısından itibaren tarım sektöründeki emek verimliliğinde bir patlama yaşanmaktadır. Buna karşılık tarım-dışı sektörlerde (sanayi, inşaat ve hizmet sektörleri) belirgin bir değişim yaşanmadığı görülmektedir. Emek verimliliğindeki genel artış trendinin tarım sektöründeki belirgin artışlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

¹⁷ Üretim yoluyla hesaplanan GSYİH'dan ithalat vergileri düşülerek bulunan sektörel hasılanın, Hanehalkı İşgücü Anketi'nden elde edilen sektörel istihdama bölünmesi suretiyle hesaplanmıştır.

**Grafik 11: Çalışan Başına GSYİH
(2001 IV=100)**

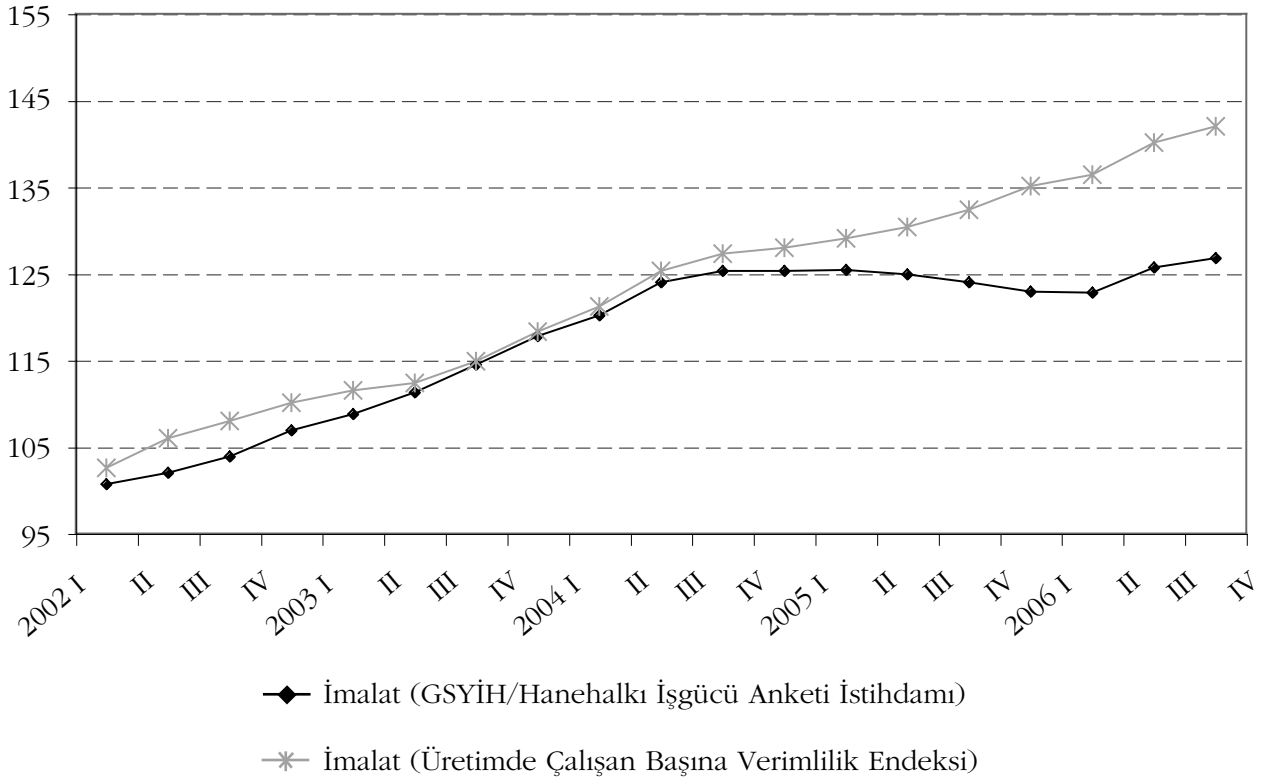

Eğer Hanehalkı İşgücü Anketlerinin gösterdiği tarımsal istihdamdaki çözülme gerçekten yaşandı ise, tarım sektöründeki bu olağanüstü verimlilik artışının kaynağı araştırılmaya değerdir. Tarım dışı sektörler kayan istihdam, tarım sektöründe verimlilik patlaması yaratırken, tarım-dışı sektörlerin genel verimlilik düzeyi üzerinde belirgin bir değişim yaratmaması açıklanmaya muhtaç bir diğer olgudur ve işgücü anketinde yapılan metodoloji değişikliğini bir kere daha gündeme getirmektedir.

İstihdam gelişmeleri incelendiğinde, tarımsal istihdamdaki çözülme ile birlikte açığa çıkan nüfusun bir bölümünün, ana kaynak hizmetler sektörü olmasına rağmen, sanayi sektörüne de kaydığı izlenmektedir. Bu kaymanın emek verimliliği üzerindeki etkilerini görme imkanı, diğer sektörler göre daha olanaklıdır. Çünkü, GSYİH ve işgücü istatistikleri dışında, TÜİK imalat sektöründe üretimde çalışanlar başına kısmi verimlilik endekslerini de üçer aylık dönemler itibarıyla kamuoyunun bilgisine sunmaktadır. İmalat sektöründe faaliyet gösteren 3000'i aşkın işyerinden çalışan sayısı ve üretim verileri derlenmekte, "Üretimde çalışan kişi başına üretim" miktarı ya da "kısmi verimlilik endeksi" hesaplanmaktadır.

Üretim yoluyla hesaplanan GSYİH ve Hanehalkı İşgücü Anketinden elde edilen istihdam verileri ve imalat sanayi üretiminde çalışan kişi başına üretim verisi olmak üzere iki farklı kaynak kullanılarak hesaplanan “çalışan başına verimlilik” seviyeleri aşağıdaki grafikte yer almaktadır. Grafikten de görülebileceği üzere, 2002 yılından itibaren iki ayrı veri kaynağının imalat sektörü için ortaya koyduğu verimlilik seviyeleri benzeri bir eğilim taşımaktadır. Bu eğilim benzerliği 2005 yılının ikinci yarısından itibaren oldukça farklılaşmaktadır. Söz konusu dönem, tarımsal istihdamdaki çözülme eğilimi ile üst üste çakışmaktadır.

**Grafik 12: Çalışan Başına Verimlilik
(2001 IV=100)**

Söz konusu veri kaynakları arasında kapsam ve metodoloji farklılıkları olduğu, dolayısıyla karşılaştırılabilir olmadıkları iddia edilebilir. İmalat sanayi anketinin sadece 10 ve daha fazla sayıda çalışana sahip firma bilgilerini kapsamakta olduğu, firmaların anketi yanıtlarken kayıt-dışı istihdamı bildirmediği, anketin üretim dışında çalışanları kapsamadığı, imalat sanayiinde kayıtdışılığın arttığı gibi nedenler ileri sürülebilir. Fakat bu nedenlerin hiç birisi, iki ayrı veri kaynağı arasında 2005 yılından itibaren belirginleşen eğilim farklılaşmasını açıklamaya yetmemektedir.

Sonuç olarak, işgücü anketi sonuçlarında ortaya çıkan tarımsal istihdamdaki çözülmenin “yapısal dönüşüm”den ziyade, metodoloji ve kapsam farklılığından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Bu çözülmenin gerçek nedenlerinin mümkün olduğunca açık bir şekilde ortaya konulması önemsenmektedir. Çünkü, sorunlara doğru çözümler üretebilmenin, ancak istatistik altyapısının politika üretenleri ve karar alıcıları eğilimler konusunda doğru yönlendirmesi ile mümkün olabileceğine inanılmaktadır.

3.3. İşgücü ve yoksulluk anketleri açısından istihdam

TÜİK, Yoksulluk çalışması ile ilgili sonuçları açıkladığı bültenlerde, hanehalkı fertlerinin işteki durumuna göre yoksulluk oranları ile birlikte, fertlerin işteki durumuna göre toplam nüfus¹⁸ içindeki paylarına da yer vermektedir. Hanehalkı fertlerinin işteki durumlarına göre toplam nüfus içindeki sözkonusu payları kullanılarak, hanehalkının işgücü durumuna (istihdam, işsiz, işgücüne dahil olmayan, 15 yaş altı nüfus gibi) ilişkin bilgiler zımnen elde edilebilmektedir. Normal koşullar altında, bu şekilde elde edilen hanehalkı işgücü durumu verileri ile Hanehalkı İşgücü Anketi’nden elde edilen veriler arasında bir uyum olması beklenir. Ancak, bu uyumun sözkonusu olmadığı anlaşılmaktadır. Tablo.31’de iki ayrı anket sonuçlarına dayanan veriler incelenerek, farklılıklar hanehalkının işteki durumuna göre özetlenmiştir. 2002-2006 ortalamaları dikkate alınarak bu farklılıklardan çıkarılan sonuçları aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür;

- Çalışan fert sayısı, yoksulluk anketinde işgücü anketine göre 1,4 milyon kişi daha fazla gözükmektedir. Bu farkın belirgin nedenlerinden birisi ücretsiz aile işçileridir ve bu belirginlik incelenen dönemin tamamı için sözkonusudur.
- İstihdamda yukarı yöndeki bu farklılığa karşılık, kurumsal nüfus tahmini bütün anket sonuçları için veri olduğundan, işgücü anketine göre yoksulluk anketindeki işsiz sayısının 655 bin kişi, işgücü piyasası dışında kalan fert sayısının ise 276 nin kişi daha düşük olduğu görülmektedir.

¹⁸ Yoksulluk anketinde toplam nüfusa oranlardan bahsedilmekte, ancak toplam nüfustan ne anlaşılması gerektiği açıklanmamaktadır. Ancak, yoksulluk oranları ve yoksul sayıları hesaplanırken, kurumsal olmayan nüfusun kullanıldığı anlaşılmaktadır. Keza, anket açıklama notunda kapsanan kitle tanımlanırken, kurumsal olmayan nüfusa işaret edilmektedir. Bu nedenle, anket farklılıkları hesap edilirken kurumsal olmayan nüfus toplamı kullanılmıştır. Toplam nüfus tanımına kurumsal nüfus dahil edilecek olursa, iki veri kaynağı arasındaki farkın daha da büyük olacağı tabiidir.

- Dışsal bir veri olduğu için kurumsal olmayan nüfus her iki ankette büyük ölçüde aynıdır. Ancak, 2003 ve 2004 yılları için küçük bir farkın da olduğu anlaşılmaktadır.
- İşgücü piyasasına girecek yaşa henüz gelmemiş nüfusun tahmininde de iki veri kaynağı arasında 538 bin kişi civarında bir farklılık olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, gerek tarım/tarım-dışı istihdam ve gerekse yoksulluk/işgücü anketi sonuçları arasındaki tahmin farklılıkları gözönünde bulundurulduğunda, özellikle bağımlı ve hareketli bir nüfus özelliği taşıyan “ücretsiz aile işçileri” nin tahmininde zorluklar olduğu anlaşılmaktadır. 2005 yılında TÜİK’in anket formunu geliştirme yönündeki arayışlarının da bu ihtiyaçtan kaynaklandığı düşünülmektedir. Tahmin farklılıkları olağan gelişmelerdir. Çünkü, tahmin esas itibarıyla yapılan örnekleme çalışmasının popülasyonu temsil gücüne bağlıdır ve her zaman örnekleme çalışması zorlukları da beraberinde taşımaktadır. Burada önemli olan, tahminlerin yansıttığı eğilimlerdir. Bu eğilimlerin sağlık derecesi ise, yöntem farklılıklarından kaynaklanabilecek trend değişikliklerinin en aza indirilmesi ile sağlanabilir. Bu nedenle, ölçme yöntemleri iyileştirilirken, anket sonuçları üzerine olası yansımalarının rapor edilmesi ya da değerlendirilmesi gerekli olmaktadır. Ancak bu şekilde politika kurgusu sağlıklı bir şekilde yapılabilir ve sonuç alınabilir. Örneğin, tarımsal istihdamdaki çözümlenin gerçek boyutu bilinmeden, bu çözülmeye yönelik farkındalığın artırılması, buna yönelik politikalar geliştirilmesi ve bu politikalardan sağlıklı sonuçlar alınması mümkün olamaz.

Tablo.31 – Hanehalkının yoksulluk ve işgücü anketlerine göre işgücü durumu

	2002	2003	2004	2005	2006	Ortalama
	İşgücü Anketi Sonuçları (Bin kişi)					
Çalışan fert sayısı	21,354	21,147	21,791	22,046	22,330	21,734
Ücretli-maaşlı	8,979	9,042	9,279	10,358	11,017	9,735
Yevmiyeli	1,646	1,665	1,800	1,590	1,600	1,660
İşveren	1,186	1,052	1,020	1,132	1,201	1,119
Kendi hesabına çalışan	5,089	5,250	5,388	5,438	5,246	5,282
Ücretsiz aile işçisi	4,455	4,138	4,303	3,527	3,266	3,938
İşsizler	2,464	2,493	2,498	2,520	2,446	2,484
İşgücüne dahil olmayan nüfus	24,223	25,271	25,614	26,260	26,891	25,652
15 yaşından küçük fertler	20,352	20,567	20,650	20,785	20,938	20,659
Toplam	68,393	69,479	70,556	71,611	72,606	70,529
	Yoksulluk Anketi Sonuçları (Bin kişi)					
Çalışan fert sayısı	23,903	21,700	22,593	23,997	23,256	23,090
Ücretli-maaşlı	9,192	9,314	9,599	10,455	11,138	9,940
Yevmiyeli	1,778	1,647	2,122	2,113	2,345	2,001
İşveren	923	1,204	1,089	1,024	1,082	1,064
Kendi hesabına çalışan	6,484	4,878	5,144	5,500	4,857	5,373
Ücretsiz aile işçisi	5,526	4,657	4,638	4,905	3,834	4,712
İşsizler	1,409	2,193	2,193	1,683	1,663	1,829
İşgücüne dahil olmayan nüfus	23,623	25,395	25,355	25,759	26,748	25,376
15 yaşından küçük fertler	19,465	19,908	20,133	20,166	20,932	20,121
Toplam	68,393	69,196	70,274	71,611	72,606	70,416

Kaynak: TÜİK İşgücü ve Yoksulluk Anketleri, kendi hesaplamalarımız.

3.4. İşsizlik oranı: İşgücü piyasasındaki sorunu açıklama yeterliliği

Hanehalkı işgücü anketleri ülkelerin işgücü piyasaları konusunda bilgi veren temel kaynaklardır. Ülkeler kendi ekonomik ve sosyal yapılarını dikkate alarak, istihdam edilenleri, işsiz ve işgücüne dahil olmayan kişi sayılarını anketler aracılığıyla belirlemeye çalışmaktadırlar. EUROSTAT, ILO ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar, işgücü piyasasına ilişkin veri standartları konusunda yoğun çaba harcamalarına karşın, ulusal düzeyde yapılan anket çalışma ve tanımlarında farklılıklar gözlenebilmektedir. Farklılıklar büyük ölçüde ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanmakta ve “istihdam edilenler”, “ücretsiz aile işçisi” ve “işgücüne dahil olmayan nüfus” tanım ve kapsamlarında yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, bu göstergelere bağlı olarak hesaplanan işsizlik oranları da farklılaşabilmektedir.

Türkiye’de, “yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak referans dönemi içinde en az bir saat bir iktisadi faaliyette bulunan kişiler ile iş ile bağlantısı devam ettiği halde, referans haftası içinde çeşitli nedenlerle işinin başında olmayan kendi hesabına çalışan veya işveren olanlar istihdamda kabul edilmektedir”. 2004 yılına kadar hanehalkı işgücü anketlerinde, “ücretli ve maaşlı olarak çalışan ve işleri ile bağlantıları devam eden fertler, işten uzak kalma süresine ve gelir elde edip etmeme kriterine bakılmaksızın” TÜİK tarafından istihdamda kabul edilmekteydi. 2004 yılından itibaren, “ücretli ve maaşlı olarak çalışan fertler, ancak 3 ay içinde işlerinin başına döneceklerse veya işten uzak kaldıkları süre zarfında maaş veya ücretlerinin en az yüzde 50’sini almaya devam ediyorlarsa” istihdamda kabul edilmektedirler¹⁹.

Türkiye’de gelir ve istihdam açısından halen ağırlığını koruyan tarım sektörü nedeniyle, ücretsiz aile işçilerine ilişkin yaklaşım da, istihdam edilen, işsiz ve işgücüne dahil olmayan nüfusu önemli ölçüde etkilemektedir. TÜİK tarafından, “referans haftasında bir saat dahi olsa çalışmamış olan yevmiyeliler ve ücretsiz aile işçileri” istihdamda kabul edilmemektedir. Bilindiği gibi, TÜİK 2004 yılında hanehalkı işgücü anketlerini yeniden revize ederek, Avrupa İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) norm ve standartlarını benimsemiştir²⁰. Ancak, TÜİK 2004 yılı öncesinde olduğu gibi, ücretsiz aile işçilerine ilişkin Eurostat yaklaşımı yerine ILO yaklaşımını benimsemiştir. Eurostat, işten uzak kalma süresi 3 aydan az olan ücretsiz aile işçilerini istihdamda kabul etmektedir. ILO ve Eurostat arasındaki tanım farklılığı gibi ABD’de de ücretsiz aile işçileri konusunda farklı bir tanım sözkonusudur. ABD’de, referans haftasında 15 saat ve üzerinde çalışan ücretsiz aile işçileri istihdama dahil edilmektedir²¹. Görüldüğü gibi, ücretsiz aile işçilerine ilişkin yaklaşımlar önemli farklılıklar gösterebilmektedir. Önceki bölümde ayrıntılı incelendiği gibi, TÜİK’in anket soru sayısını artırması ve detaylandırmasının son yıllarda ücretsiz aile işçisi sayısı ve istihdam hacmi üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

Türkiye işgücü piyasasında ücretsiz aile işçileri, diğer ülkelere göre daha ağırlıklı bir rol oynamaktadır. 2004 yılı verilerine göre, ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdam içindeki payı, AB-15 ülkelerinde yüzde 1.2, Meksika’da yüzde 7.4 iken, bu oran Türkiye’de yüzde 19.7’dir. Ancak, ülkemizde son yıllarda ücretsiz aile işçilerinin sayısı, özellikle

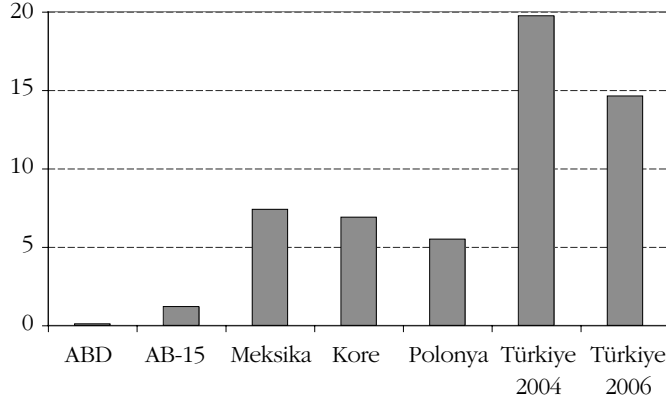
19 TÜİK, (Hanehalkı İşgücü Anketi 2004/D).

20 TÜİK, (Hanehalkı İşgücü Anketi 2004/D).

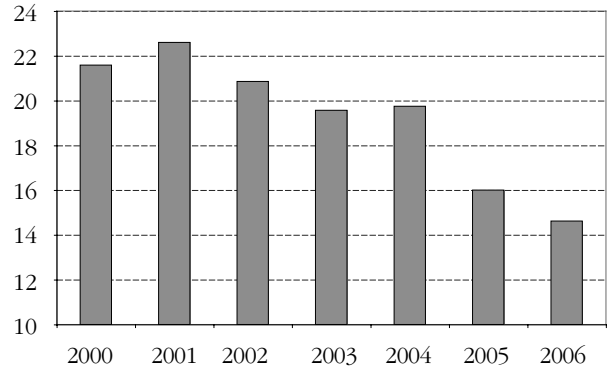
21 Bradbury, K., (2006).

2005 yılından itibaren hızla gerilemiştir. Bu gerileme, tarımdaki hızlı yapısal çözümlerle açıklanmakla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi derinlemesine araştırılmaya değer bir konu olarak görülmektedir.

Grafik 13: Ücretsiz Aile İşçilerinin Toplam İstihdama Oranı (Yüzde, 2004)

Grafik 14 : Türkiye - Ücretsiz Aile İşçisi / Toplam İstihdam (Yüzde)

Ücretsiz aile işçileri gibi, işgücüne dahil olmayan nüfusun belirlenmesi de, işgücü anketlerinde önemli sorunlardan birisini oluşturmaktadır. Hanehalkı işgücü anketlerinde çalışma çağındaki nüfus üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar; (1) istihdam edilenler; (2) işsizler; (3) işgücüne dahil olmayan nüfus'dur. İşgücüne dahil olmayan nüfus da kendi içinde iki ana gruba ayrılmaktadır. Bunlar, (1) iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar ve (2) çalışmak istemeyenlerdir. TÜİK, uluslararası sınıflandırmalara paralel olarak işgücüne dahil olmayan nüfusu; iş aramayıp çalışmaya hazır, mevsimlik çalışanlar, ev kadını, öğrenciler, emekliler, özürü-yaşlılar, ailevi-kişisel nedenlerle ve diğer nedenlerle çalışmayanlar olarak sınıflandırmaktadır.

Ülkelere göre, işsiz tanımı ile iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanlara ilişkin tanımlarda farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, referans dönemi, aktif olarak iş arayıp aramadığı, iş arama kanallarından hangilerinin kullanıldığı gibi hususlardan kaynaklanmaktadır.

İşgücüne dahil olmayanların çalışma çağındaki nüfusa oranı incelendiğinde, AB-25 ile Türkiye arasında belirgin farklılıklar gözlenmektedir. 2004 yılında, işgücüne dahil olmayanların çalışma çağındaki 15-64 yaş nüfusuna oranı AB-25 ülkelerinde yüzde

30.4'tür. Bu oran, kadınlarda yüzde 38.1 iken, erkeklerde yüzde 22.6'dır²². Türkiye için bu oranlar, sırasıyla, yüzde 48.5, yüzde 73.0 ve yüzde 23.9'dur. AB-25 ile Türkiye arasındaki temel farklılık işgücüne dahil olmayan kadın oranından kaynaklanmaktadır. İşgücüne dahil olmayan ancak çalışmak isteyenlerin oranı AB-25 ülkelerinde yüzde 4.9 iken, bu oran Türkiye'de yüzde 2.6'dır. AB-25 ülkelerinde işgücüne dahil olmayanların oranı (inactivity rate) son yıllarda düşüş gösterirken, Türkiye'de bu oran, özellikle son üç yılda artış eğilimindedir. Bu artış, büyük ölçüde iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanların (çalışmak isteyenler) payındaki yükselişten kaynaklanmaktadır.

İş arama kanalları ve bunların hangilerinin referans döneminde kullanılıp kullanılmadığına göre kişiler, bazı ülkelerde işsiz grubunda, bazı ülkelerde ise işgücüne dahil olmayan nüfus grubu içinde değerlendirilmektedir²³. AB ve ABD'de, iş arama kanallarından bazılarını kullanan ve çalışmaya hazır olan kişiler de işgücüne dahil olmayan nüfus grubunda yer almaktadır. Çeşitli çalışmalarda, bu kişiler potansiyel işgücü olarak tanımlanmakta ve bu kişilerin işgücüne dahil edilmemesinin, işsizlik ve işgücü piyasasındaki gerçek durumunun izlenmesini engellediği belirtilmektedir²⁴.

İş arama kanallarının kullanılması bir yandan iş arama maliyeti ve sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine bağlı iken, diğer yandan da kamu ve özel kesim iş bulma kurumlarının etkinliğine bağlı bulunmaktadır. Türkiye'de resmi iş arama kanalı Türkiye İş Kurumu'dur. Türkiye İş Kurumu yanısıra, akraba, arkadaş, özel istihdam büroları, gazete ilanları ve internet siteleri de iş arama kanallarını oluşturmaktadır. Son yıllarda, Türkiye İş Kurumuna yapılan iş başvurularının sayısında yükselme gözlenirken, işe yerleştirme oranı gerilemiştir. 2004-2006 döneminde, Türkiye İş Kurumuna yılda ortalama 575 bin kişi iş başvurusunda bulunurken, bunların sadece yüzde 14.3'ü bir işe yerleştirilebilmiştir. Resmi iş bulma kurumundaki bu düşük işe yerleştirme oranı yanısıra, özellikle kırsal kesimde iş olanaklarının ve iş arama kanallarının yetersiz olması da, çalışmak isteyen kişilerin iş aramalarına ve iş bulma ümidini kaybetmelerine neden olmaktadır. Ayrıca, işgücü piyasasındaki nitelik uyumsuzluğu da iş bulma ümidini azaltmaktadır. Hanehalkı işgücü anketleri incelendiğinde, son yıllarda işgücüne dahil olmayan nüfus ve iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanların sayısındaki yükselmede, iş bulma ümidini kaybedenlerin etkili olduğu görülmektedir.

22 **Hardorson, O.**, (2006).

23 **Bradbury, K.**, (2006).

24 **Brandolini, A.**, vd. (2003).

Kutu.3 – TÜİK hanehalkı işgücü anketinde kullanılan tanımlar

İşsiz: Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan tüm kişiler işsiz nüfusa dahildir. Ayrıca, üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden, 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek kişiler de işsiz nüfus kapsamına dahildir.

İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar: Çeşitli nedenlerle çalıştığı işinden uzaklaştırılmış ve işine geri çağrılmayı beklediği için başka bir iş aramayan ile bölgede iş bulunmadığına inandığı için, mevsimlik çalışma, ev işleriyle meşgul olma, öğrencilik, emeklilik ve çalışamaz halde olma gibi nedenlerle iş aramayıp, ancak 2 hafta içinde işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir. Bunlar iki alt gruba ayrılmaktadır;

a) İş Bulma Ümidi Olmayanlar: Bölgede iş bulunmadığına veya bölgede kendisine uygun iş olmadığına inandığı ya da nereden iş arayacağını bilmediği için iş aramayıp, ancak iş başı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir.

b) Diğer: Mevsimlik çalışma, ev kadını olma, öğrencilik, irad sahibi olma, emeklilik ve çalışamaz halde olma gibi nedenlerle iş aramayıp ancak işbaşı yapmaya hazır olduklarını belirten kişilerdir.

Yukarıdaki tanımlara göre, kişiler çalışmak istemelerine karşın çeşitli nedenlerle son üç ay içinde iş arama kanallarını kullanmamaları durumunda, işgücüne dahil olmayan nüfus kapsamında değerlendirilmektedir.

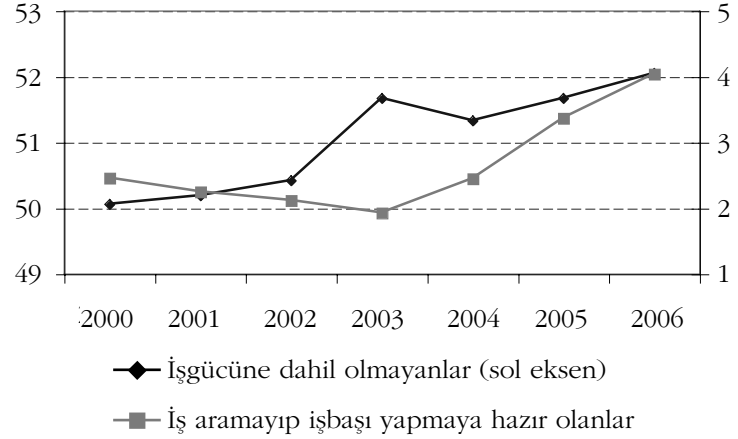
Tablo.32 – İşgücü Piyasası Durumu (15-64 yaş)

(2004)	AB-25		Türkiye	
	Bin Kişi	%	Bin Kişi	%
15-64 yaş nüfusu	303.219	100.0	45.812	100.0
İstihdam	191.427	63.1	21.117	46.1
İşsiz	19.694	6.5	2.492	5.4
İşgücüne dah. olmayan	92.098	30.4	22.203	48.5
-Çalışmak isteyen	14.853	4.9	1.212	2.6
-Çalışmak istemeyen	77.245	25.5	20.988	45.8
Kişisel&ailevi neden	12.745	4.2	13.610	29.7
Emeklilik	17.037	5.6	1.996	4.4
Hastalık & özürlülük	9.523	3.1	1.147	2.5
Öğrenci	25.447	8.4	3.283	7.2
Diğer nedenler	12.493	4.1	952	2.1

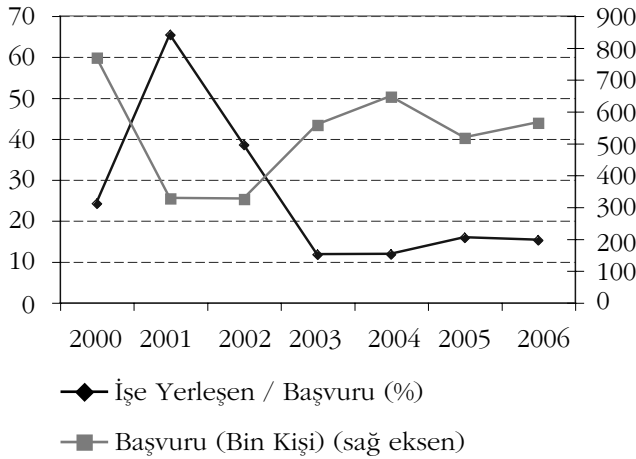
Kaynak: Eurostat ve TÜİK.

Daha önce de belirtildiği gibi TÜİK, ILO ve EUROSTAT tanımlarını kullanarak, Türkiye’de işsiz sayısı ve işgücüne dahil olmayan nüfusu belirlemektedir. Son yıllarda, istihdam oranı sürekli gerilerken, işsizlik oranının sabit kalmasının veya sınırlı ölçüde gerilemesinin, işgücü piyasasındaki gerçek durumu yansıtıp yansıtmadığı önemli bir tartışma konusu olmuştur. Özellikle, çalışmak istemesine rağmen iş aramayan kişi sayısındaki artış bu tartışmayı yoğunlaştırmıştır. Türkiye ile benzer ekonomik ve sosyal yapıya sahip bazı ülkelerde (Tayland, Filipinler gibi) işsiz sayısı ve işsizlik oranı hesaplanırken, çalışmak isteyipte iş aramayanlar da dikkate alınmaktadır.

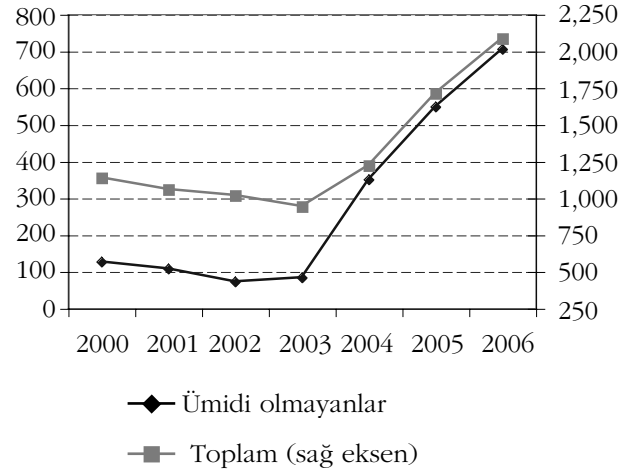
Grafik 15: Türkiye 15+Yaş Nüfusa Oranlar (%)

Grafik.16 -Türkiye İş Kurumu’na Başvurular ve İşe Yerleştirilenler

Grafik.17- İş Aramayıp İşbaşı Yapmaya Hazır Olanlar ve Ümidini Kaybedenler (Bin Kişi, 15+yaş)

Gelişmiş ülkelerde de, ekonomi politika yapımcıları ve akademisyenler işgücü piyasasından kaynaklanabilecek potansiyel ücret ve enflasyonist baskıların daha iyi ölçülebilmesi için, sadece işsizlik oranına bakılmasının yeterli olmadığını, çalışmak isteyipte iş aramayanlar kategorisinde bulunanların da kısmen veya tamamen dikkate alınma-

sının yararlı olacağını ifade etmektedirler^{25,26,27,28}. Çalışmak isteyipte iş aramayanların potansiyel bir işgücü arzı oluşturduğu, zaman içinde bu gruptan istihdama geçişlerin gözlemlendiği ifade edilerek, işgücü piyasasındaki gerçek durumu gözleyebilmek için alternatif işsizlik oranlarının takip edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Nitekim, ABD’de işgücü kullanım seviyesini belirleyebilmek için, farklı işsizlik oranları hesaplanmakta ve resmi olarak da yayınlanmaktadır²⁹. Resmi işsizlik oranına, çalışmak isteyipte iş aramayan kişiler (marginally attached workers) ve ekonomik nedenlerle yarı-zamanlı olarak çalışanlar da (part-time workers) ilave edilerek, farklı işsizlik oranları kamuoyuna duyurulmaktadır. ABD’de resmi işsizlik oranı ile alternatif işsizlik oranlarının eğilimleri incelendiğinde genelde benzer bir eğilime sahip oldukları gözlenmektedir.

Tablo.33 – ABD’de alternatif işsizlik oranları (İşgücü arzının yüzdesi)

(Aralık ayları itibarıyla)	Mevsimlik Düzeltme Yapılmamış					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
U-1: İşsiz (15 hafta ve daha uzun süreli)	1.6	2.2	2.2	1.9	1.6	1.3
U-2: İşini kaybeden ve geçici işini tamamlayan	3.1	3.3	3.2	2.8	2.4	2.2
U-3: Toplam Resmi İşsizlik Oranı	5.4	5.7	5.4	5.1	4.6	4.3
U-4: Toplam işsiz + ümidini kaybedenler	5.6	5.9	5.7	5.4	4.9	4.4
U-5: Toplam İşsiz+Ümidini Kay.+İş Aramayanlar	6.3	6.6	6.4	6.1	5.6	5.0
U-6: U-5 + Ekonomik nedenlerle part-time çalışanlar	9.3	9.6	9.6	9.1	8.4	7.8

Kaynak: The U.S. Bureau of Labor Statistics.

İşgücü piyasasındaki gerçek durumu gözleyebilmek için, hanehalkı işgücü anketlerinden yararlanarak Türkiye için de alternatif işsizlik oranlarının hesaplanmasına ilişkin bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda, resmi işsizlik oranı yanısıra alternatif işsizlik oranı olarak, geniş tanımlı işsizlik oranı veya atıl işgücü oranı tanımı da kullanılmıştır^{30,31}. Geniş tanımlı işsizlik oranı, açık işsizlerin yanısıra, çalışmak isteyipte iş aramayanlar, eksik istihdam ve mevsimlik işçileri de kapsamaktadır. Bu tanım, ABD’de

25 Bradbury, K., (2006).

26 Brandolini, A., vd. (2003).

27 Kodrzycki, Y. K., (2000).

28 Jones, S. R.G., vd (1999).

29 The U.S. Bureau of Labor Statistics, Employment Situation (Çeşitli sayılar).

30 Türkan, E., (Aralık 2005).

31 Yükseler, Z., (Nisan 2004).

ki geniş kapsamlı işsizlik oranını veren U-6 tanımı ile daha uyumlu görülmektedir. Aşağıda, ABD’de hesaplanan alternatif işsizlik oranları ile uyumlu Türkiye’ye ilişkin oranlar verilmektedir.

Tablo.34 – Türkiye’de işsiz sayısı ve alternatif işsizlik oranları

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
	B i n K i Ő i						
1.İşsiz Sayısı	1.497	1.967	2.464	2.493	2.498	2.520	2.446
2.İş Aramayan, Çalışmaya Hazır	1.139	1.060	1.020	945	1.223	1.714	2.087
a.İş Bulma Ümidi Olmayan	132	108	73	84	351	549	706
b.Diğer	1.007	952	947	861	872	1.165	1.381
3.Mevsimlik Çalışanlar	599	766	813	894	464	481	411
4.Eksik İstihdam	1.591	1.404	1.297	1.143	995	817	890
	Alternatif İşsizlik Oranları (işgücü arzının yüzdesi)						
U-3: Resmi İşsizlik Oranı	6.5	8.4	10.3	10.5	10.3	10.3	9.9
U-4: İşsiz + ümidini kaybedenler (1+2a)	7.0	8.8	10.6	10.9	11.6	12.2	12.4
U-5:İşsiz+İş Aramayan (1+2)	10.9	12.3	14.0	14.0	14.6	16.1	16.9
U-6: İşsiz+Mevsim.Çal.+Eksik İs.(1+2+3+4)	19.4	20.5	21.8	21.5	19.9	20.7	21.4

Kaynak: Türkan, E. (Aralık 2005) ve TÜİK.

Türkiye’de alternatif işsiz sayıları ve işsizlik oranları incelendiğinde oldukça farklı bir görünümle karşılaşılmaktadır. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz;

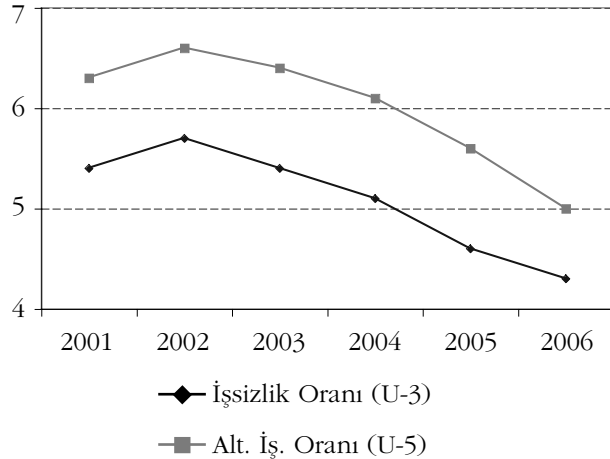
- 2003 yılında 2.493 bin kişiye yükselen işsiz sayısı 2006 yılında 2.446 bin kişiye düşerken, resmi işsizlik oranı da (U-3) yüzde 10.5’ten yüzde 9.9’a gerilemiştir.
- Bu dönemde, işgücüne dahil olmayan nüfus grubunda yer alan ve çalışmak isteyip-te iş bulma ümidini kaybeden kişi sayısında hızlı bir artış gözlenmiş ve bu kişilerin sayıları 84 bin kişiden 706 bin kişiye çıkmıştır. İş bulma ümidini kaybedenleri işsiz sayısına ilave edersek, işsiz sayısı 2003 yılında 2.577 bin kişiye, 2006 yılında ise 3.152 bin kişiye yükselmektedir. Alternatif işsizlik oranı (U-4) ise, sırasıyla, yüzde 10.9 ve yüzde 12.4 olmaktadır.
- İş bulma ümidini kaybedenler de dahil olmak üzere, iş aramayan ancak iş başı yap-

maya hazır olanların tümü işsiz sayısına ilave edilirse, toplam işsiz sayısı 2003 yılında 3.438 bin kişi iken, 2006 yılında 4.533 bin kişiye yükselmekte ve işsizlik oranı da (U-5), yüzde 14.0'dan yüzde 16.9'a çıkmaktadır.

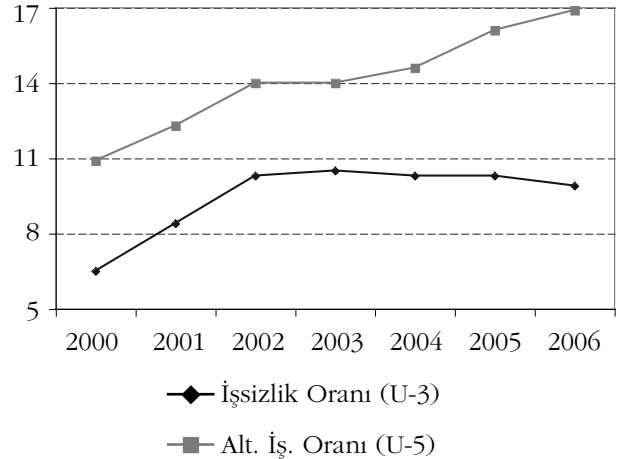
- İşsiz sayısına mevsimlik işçiler ve eksik istihdam da ilave edilirse, toplam işsiz sayısı 2003 yılında 5.475 bin kişi iken, 2006 yılında 5.834 bin kişiye yükselmekte, ancak aynı dönemde işsizlik oranı (U-6) yüzde 21.5'ten yüzde 21.4'e gerilemektedir.

ABD'de, resmi işsizlik oranı ile alternatif işsizlik oranları genelde benzer eğilim gösterirken, Türkiye'de özellikle iş aramayıp çalışmaya hazır olanlar dahil işsizlik oranı (U-5) resmi işsizlik oranından (U-3) belirgin olarak farklılaşmaktadır. Bu durum, özellikle son iki yılda iş aramayanların sayısındaki hızlı artıştan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de istihdam sorununu sadece resmi işsizlik oranına bakarak değerlendirmek, bu eğilim farklılığından dolayı yeterli görülmemektedir. İşgücü piyasasındaki sorunu kapsamlı bir şekilde ele alabilmek için, yıllar itibarıyla sürekli gerileyen istihdam oranı ile alternatif işsizlik oranlarının birlikte değerlendirilmesi ve sorunun hafifletilmesi için gerekli politikaların koordineli bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

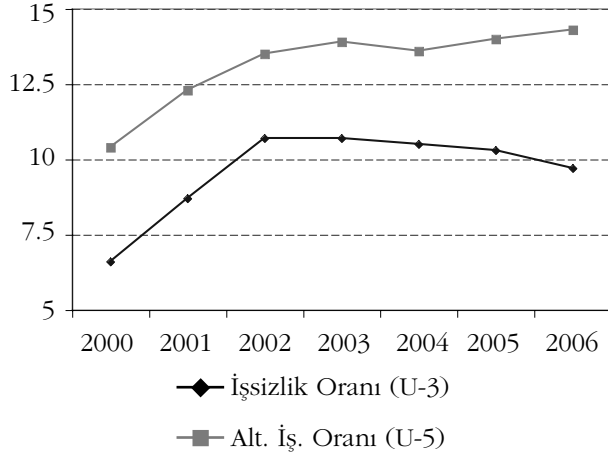
Grafik.18- ABD: Alternatif İşsizlik Oranları (Aralık Ayları)

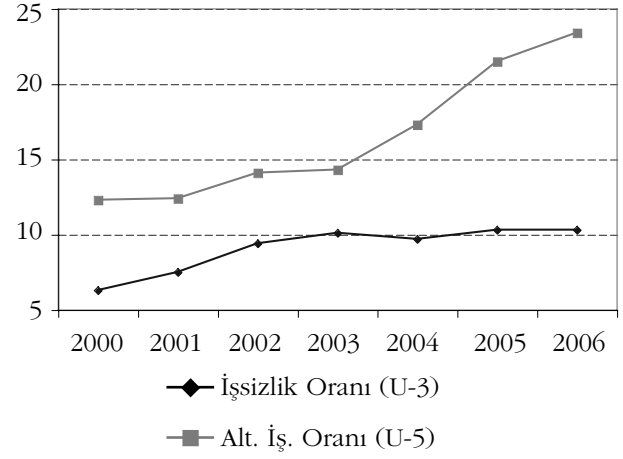
Grafik.19 - Türkiye: Alternatif İşsizlik Oranları

Grafik.20-Türkiye- Alternatif İşsizlik Oranları (Erkek)

Grafik.21-Türkiye- Alternatif İşsizlik Oranları (Kadın)

Türkiye’de erkek ve kadınların işgücü piyasasındaki rolleri birbirlerinden önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Kurumsal olmayan sivil nüfus ve işgücü arzının yarısını kadınlar oluşturmasına karşın, kadınların istihdam içindeki payı 2006 yılında yüzde 26 civarındadır. Kadınların işgücüne katılım oranları düşük olmasına rağmen, açık işsizlik oranı (U-3), erkeklerin işsizlik oranı seviyesindedir. Toplumsal ve sosyal faktörlerin etkisiyle kadınların iş arama kanallarını etkin bir şekilde kullanamamaları ve istihdam olanaklarının kısıtlı olması, kadınların işgücüne dahil olmayan nüfus içinde yer almalarına neden olmaktadır. Son yıllarda, iş aramayan ancak çalışmaya istekli olan kadın sayısında hızlı bir artış görülmektedir. Bu grubu, işsiz sayılarına ilave ederek U-5 tanımlı işsizlik oranı kullanıldığında, kadınlarda işsizlik oranı 2003 yılı sonrasında hızla yükselmekte ve erkeklerin işsizlik oranını önemli ölçüde aşmaktadır. Nitekim, 2006 yılında resmi işsizlik oranı (U-3) erkeklerde yüzde 9.7, kadınlarda yüzde 10.3 iken, alternatif işsizlik oranı (U-5) erkeklerde yüzde 14.3’e, kadınlarda ise yüzde 23.4’e yükselmektedir. Resmi işsizlik oranı ile alternatif işsizlik oranı arasındaki fark, erkeklerde son iki yılda, kadınlarda ise son üç yılda açılmıştır.

3.5. Gelir eşitsizliğindeki düzelmelerin kaynakları

Hanehalkı gelir anketlerine göre, 1994-2005 döneminde, Türkiye’de gelir dağılımının önemli ölçüde iyileştiği ve gelir farklılıklarının azaldığı görülmektedir. Benzer ekonomik sorunların yaşandığı ve benzer ekonomik politikaların uygulandığı Latin Amerika ülkelerinde, bu dönemde gelir dağılımı eşitsizliği önemli ölçüde sürerken, Türkiye’de yaşanan olumlu bu gelişmenin temel nedeni, müteşebbis gelirleri ile mülk gelirlerinin

toplam kullanılabilir gelir içindeki paylarında görülen radikal düşüştür³². Toplam kullanılabilir gelir (izafi kira hariç) içinde, müteşebbis gelirlerinin payı 1994 yılında yüzde 45.4, 2002 yılında yüzde 34.5 ve 2005 yılında yüzde 28.8'e gerilerken, aynı dönemde mülk gelirlerinin payı ise, sırasıyla, yüzde 13.6, yüzde 9.2 ve yüzde 5.6 olmuştur.

Gelir dağılımı eşitsizliğinin temel kaynağını oluşturan ve sermaye gelirleri olarak kabul edilen müteşebbis ve mülk gelirlerinin payındaki bu belirgin düşüşe karşın, maaş-ücret ve hanehalkına yapılan karşılıksız transferlerin payında önemli bir sıçrama gözlenmektedir. Nitekim, 1994 yılında toplam kullanılabilir gelir (izafi kira hariç) içinde maaş-ücret ve yevmiyenin payı yüzde 30.3 iken, bu pay 2002 yılında yüzde 38.7'ye, 2005 yılında ise yüzde 42.5'e yükselmiştir. Bu dönemde, hanehalkına yapılan karşılıksız transferlerin payı ise, sırasıyla, yüzde 10.0, yüzde 17.5 ve yüzde 23 olarak gerçekleşmiştir.

Bütçe anketlerinde yer alan temel gelir kaynaklarına göre hanehalkı sayılarının incelenmesi de gelir dağılımındaki iyileşmenin nedenlerini anlamaya yardımcı olacaktır. 2002-2005 döneminde hanelerin temel gelir kaynaklarına bakıldığında, maaş-ücret geliri elde eden hanelerle, başta emeklilik geliri olmak üzere karşılıksız transfer geliri elde eden hanelerin sayılarında önemli bir artış gözlenmektedir. 2002 yılında temel gelir kaynağı maaş-ücret geliri olan hanelerin toplam haneler içindeki payı yüzde 44.5 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 46.7'ye yükselmiştir. Temel gelir kaynağı karşılıksız transfer geliri olan hanelerin payı ise, aynı dönemde yüzde 23.4'den yüzde 26.7'ye çıkmıştır. Müteşebbis ve mülk geliri temel gelir kaynağı olan hanelerin payı, 2002-2005 döneminde önemli ölçüde gerilemiştir. Bu hanelerin payı 2002 yılında yüzde 32.1 iken, 2005 yılında yüzde 26.5 olmuştur.

Türkiye'deki gelir dağılımının iyileşmesinde, yukarıda ki paylardan anlaşılacağı gibi, karşılıksız transfer (özellikle emekli maaşları) ve maaş-ücret gelirleri elde eden hanelerin sayısındaki ve bu gelirlerin payındaki artış ana faktör olmuştur. Ayrıca, nominal ve reel faiz oranlarındaki gerileme, yurt dışı yerleşiklerin finansal piyasalarda ağırlıklarının artması da, özellikle 2002 sonrasında gelir dağılımındaki bu iyileşmeye katkıda

32 Detaylı bilgi için **Yükseler, Z.** (Aralık 2004 ve Mayıs 2005) çalışmalarına bakılabilir.

bulunmuştur. Nominal faiz oranlarının gerilemesi, zaten tam olarak anket sonuçlarına yansıtılmayan faiz gelirlerinin, toplam gelirler içindeki nispi payını azaltmıştır. Menkul kıymet gelirlerinin payındaki bu azalış yanısıra, özellikle kırsal kesimde müteşebbis geliri elde eden hane sayısındaki hızlı düşüşün etkisiyle müteşebbis gelirlerinin payı da azalmış ve bu durum toplam hanehalkı gelirleri içinde ücret ve emekli maaşı gibi gelirlerin ön plana çıkmasına ve böylece gelir eşitsizliğinde iyileşmeye neden olmuştur.

Tablo.35 – Temel gelir kaynağına göre Türkiye’de hanehalkı sayısı ve dağılımı

	2002			2005		
	Kent	Kır	Toplam	Kent	Kır	Toplam
Temel gelir kaynağı	B i n A d e t					
1.Maaş ve ücret geliri	5.387	1.935	7.322	6.164	2.038	8.202
2.Karşılıksız transfer geliri	2.475	1.373	3.848	3.039	1.653	4.692
Emeklilik geliri	1.724	891	2.615	2.038	1.171	3.209
Diğer karşılıksız gelirler	751	482	1.233	1.001	482	1.483
3.Diğer gelirler	2.231	3.046	5.276	2.105	2.550	4.655
Müteşebbis geliri	1.923	2.879	4.802	1.898	2.501	4.399
Gayrimenkul kira geliri	167	55	222	133	24	157
Menkul kıymet geliri	141	112	253	74	25	99
Toplam hane sayısı	10.093	6.354	16.447	11.308	6.241	17.549
	Y ü z d e d a ğ ı l ı m					
1.Maaş ve ücret geliri	53.37	30.45	44.52	54.51	32.66	46.74
2.Karşılıksız transfer geliri	24.52	21.61	23.40	26.87	26.49	26.74
Emeklilik geliri	17.08	14.02	15.90	18.02	18.76	18.29
Diğer karşılıksız gelirler	7.44	7.59	7.50	8.85	7.72	8.45
3.Diğer gelirler	22.10	47.94	32.08	18.62	40.86	26.53
Müteşebbis geliri	19.05	45.31	29.20	16.78	40.07	25.07
Gayrimenkul kira geliri	1.65	0.87	1.35	1.18	0.39	0.89
Menkul kıymet geliri	1.40	1.76	1.54	0.66	0.40	0.57
Toplam hane sayısı	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Kaynak: TÜİK, 2006 Bütçe Anketi.

Uluslararası uygulamalar incelendiğinde, hanehalkı gelir anketlerinin temel sorunlarından başlıcası, hanelerin gelirlerini gizlemeleri ve yüksek gelirli hanelerin anketlere cevap vermekten kaçınmalarıdır. Buna ilave olarak, 1990’lı yıllarda ve günümüzde, dünya genelinde ve Türkiye’de mali piyasalarda hızlı bir gelişim sonucunda, yeni mali araçlar yaygınlaşmış ve hanehalkları bu mali araçlardan gittikçe daha fazla yararlanır hale gelmiştir. Bu gelişme hanehalkı gelirlerinin anketler aracılığıyla kapsanmasını da güçleştirmiştir. 2002-2005 döneminde TÜİK tarafından uygulanan hanehalkı gelir anketlerinde, bu sorunların önemli boyutlara ulaştığı düşünülmektedir (Bakınız Tablo.43).

Genelde işsizlik oranının yüksek, işgücü verimliliğinin hızla arttığı ve reel maaş-ücretlerde çok sınırlı artışların (asgari ücret hariç) gözlendiği bu dönemde, maaş ve ücretlerin toplam gelirler içindeki payı sürekli artmaktadır. Buna karşın, yatırım ortamının iyileştiği ve yüksek büyüme oranlarının yakalandığı bu dönemde müteşebbis ve mülk gelirlerinin payının ise hızla gerilemesi anlamlı görülmemektedir. Kısa dönemde, artan yatırımların firma karlılığı ve üst gelir gruplarının geliri üzerinde olumsuz etkileri sözkonusu olabilir. Ancak, dönemin uzunluğu ve gelir kaybının sürekliliği dikkate alındığında “karlılık oranının düşmesi”nin ötesinde ölçme sorunları olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerle, 1994-2005 döneminde Gini katsayısındaki hızlı düşüş ve gelir eşitsizliğindeki radikal azalışın, benzer ülke deneylerine bakıldığında, ihtiyatla değerlendirilmesi gerekmektedir.

1990’lı yıllarda, gelir anketleri ile milli hesaplar arasındaki uyumsuzluk artmaktadır. Nitekim, gelişmekte olan ülkelerde hanehalkı gelir anketlerinden elde edilen ortalama kişi başına gelirin, kişi başına GSYİH’ya oranı 1987 yılında yüzde 65.1 iken, bu oran 1998 yılında yüzde 54.4’e gerilemiştir. Benzer eğilim, kısmen Türkiye’de de gözlenmektedir. 1994 yılında, Türkiye’de yüzde 57.1 olan bu oran, 2002 yılında yüzde 52.5, 2005 yılında ise yüzde 52.8 olmuştur. Bu eğilim de, temsil sorunu nedeniyle gelir anketi sonuçlarının ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Kutu.4 – Gini Katsayısı

Gini katsayısı, Lorenz eğrisinden elde edilen ve gelir dağılımı eşitsizliğinin ölçülmesinde yaygın olarak kullanılan bir katsayıdır. Gini katsayısı tam eşitlik halinde 0, tam eşitsizlik durumunda ise 1 değerini alır. Katsayı, ortalama fark ve görelî ortalama farklar kullanılarak aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$MD = \left(\sum_{i=1..n} \sum_{j=1..n} |y_i - y_j| \right) / n^2$$

$$RMD = MD / \text{Aritmetik Ortalama} = MD / \mu$$

$$RMD = \left(\sum_{i=1..n} \sum_{j=1..n} |y_i - y_j| \right) / n^2 \mu$$

$$G = RMD / 2$$

$$G = \left(\sum_{i=1..n} \sum_{j=1..n} |y_i - y_j| \right) / 2 n^2 \mu$$

MD = Ortalama Fark (Mean Difference)

RMD = Görelî Ortalama Fark (Relative Mean Difference)

G = Gini Katsayısı

n = gözlem sayısı (gelir dilimi sayısı)

$|y_i - y_j|$ = Gelir dilimleri arasındaki mutlak farklar

μ = Aritmetik ortalama

Gelir dağılımı anketlerinde yer alan gelir dilimleri ve bunların gelirden aldıkları paylardan yararlanarak Gini katsayısı hesaplandığında, yukarıdaki formül mutlak eşitlik durumunda $G=1$ şartını yerine getirmemektedir. Bu nedenle, örneklemden elde edilen gelir dilimi ve paylardan yararlanarak, Gini katsayısı hesaplanırken, yukarıdaki formülün şu şekilde dönüşmesi gerekmektedir;

$$G = \left(\sum_{i=1..n} \sum_{j=1..n} |y_i - y_j| \right) / 2 n(n-1) \mu$$

Bu formüle göre, gelir dilimi sayısının değişmesi durumunda Gini katsayısı da değişebilmektedir. Gini katsayısının daha doğru ve gerçekçi hesaplanabilmesi için gelir dilimi sayısının fazla olması, örneğin % 1'lik gelir dilimlerinin kullanılması gerekmektedir.

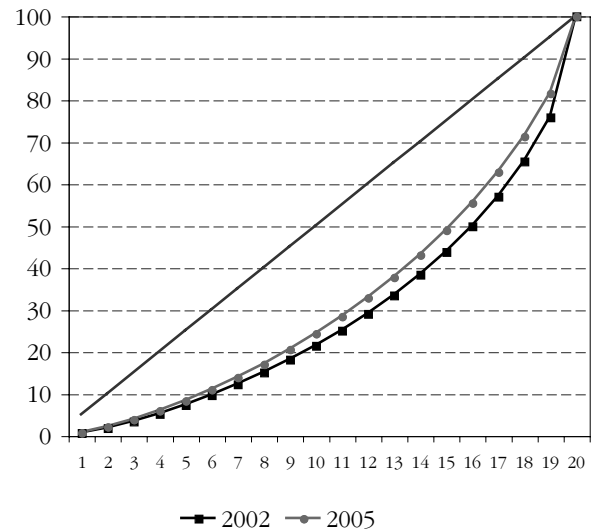
Kaynak: Statdirect, Doğanoglu F., vd.

Gelir dağılımında yaşanan iyileşme hakkında altı çizilmesi gereken bir diğer husus, iyileşmenin temel kaynağının en üst gelir dilimindeki hanehalklarının gelir paylarındaki kayıpların olmasıdır. Yüzde 5'lik gelir dilimi gruplandırmasında ilk ve son yüzde 5'lik gelir dilimindeki fertlerin gelir kayıplarına uğradığı, buna karşılık 2. ve 18. inci dilimler arasındaki fertlerin gelir paylarının tamamında son üç yılda bir iyileşme yaşandığı gözlemlenmektedir. 20. inci en üst gelir dilimindeki hanehalklarının gelir paylarında ise çok belirgin kayıplar yaşandığı anlaşılmaktadır. Yüzde 10'luk ve yüzde 20'lik gelir dilimi gruplandırmalarında da benzer bir eğilim sözkonusudur.

**Tablo.36 – % 5'lik Dilim:
Birikimli Gelir Payları**

	2002	2003	2004	2005
1	0.68	0.86	0.85	0.78
2	1.89	2.27	2.25	2.18
3	3.44	4.01	4.01	3.96
4	5.29	6.00	6.04	6.04
5	7.40	8.23	8.35	8.40
6	9.73	10.68	10.90	11.02
7	12.29	13.86	13.69	13.93
8	15.10	16.28	16.74	17.12
9	18.17	19.46	20.06	20.61
10	21.50	22.91	23.69	24.39
11	25.13	26.66	27.64	28.49
12	29.11	30.75	31.95	32.95
13	33.52	35.23	36.68	37.80
14	38.43	40.15	41.85	43.15
15	43.85	45.58	47.53	49.01
16	49.95	51.67	53.83	55.55
17	57.01	58.64	60.93	62.89
18	65.43	66.82	69.12	71.34
19	75.94	77.21	79.09	81.62
20	100.00	100.00	100.00	100.00

Grafik.22 - Lorenz Eğrisi

Gelir türleri gelir dilimleri itibarıyla açıklanmadığı için en üst gelir dilimindeki fertlerin neden gelir kaybına uğradığı hakkında kesin yargıya varmak mümkün olmamakla birlikte, en üst gelir diliminde yaşanan bu gelir kayıplarının çok büyük ölçüde menkul kıymet gelirlerindeki gerilemeden kaynaklandığı tahmin edilmektedir. En üst gelir diliminde yaşanan gelir kayıplarının gelir eşitsizliğinin iyileşmesinde ana rolü oynamasının etkisi, 2002-2005 döneminde yüzde 5'lik gelir dilimleri esas alınarak çizilen lorenz eğrilerinin aralarındaki alana bakıldığında net olarak gözlemlenebilmektedir.

Türkiye’de hanehalkı gelir dağılımı anketlerinden yararlanarak, % 5'lik dilimler ve bu dilimlerin toplam kullanılabilir gelirden aldıkları birikimli paylar kullanılarak 2002 ve 2005 yılları için Lorenz eğrisi yukarıda verilmiştir. Lorenz eğrisinden de gözleneceği gibi gelir dağılımı, bu dönemde orta gelirliler lehine önemli ölçüde, düşük gelirliler lehine ise sınırlı bir düzelme göstermiştir. 2002 ve 2005 yıllarında, gelir dilimlerinin gelir paylarına bakıldığında, sadece en üst gelir diliminin payında düşüş, diğer gelir dilimlerinin paylarında ise artış meydana gelmiştir. Bu artış, düşük gelir dilimlerinde çok sınırlı olmuştur. 2004-2005 yılları karşılaştırıldığında, 1. % 5'lik dilimin gelir payının azaldığı, 2. % 5'lik dilimin gelir payının ise sabit kaldığı gözlenmektedir.

Tablo.37 – Seçilmiş ülkelerde gini katsayısı ve gelir farklılıkları

Ülke	Dönem	Gini Katsayısı	1. % 20	5. % 20	5. / 1.
Almanya	1995	0.278	8.00	36.00	4.50
	2001	0.246	10.00	35.00	3.50
Belçika	1995	0.298	8.00	37.00	4.63
	2001	0.293	9.00	38.00	4.22
Fransa	1995	0.302	8.00	38.00	4.75
	2001	0.276	9.00	37.00	4.11
İngiltere	1995	0.315	8.00	40.00	5.00
	2001	0.308	8.00	39.00	4.88
İtalya	1995	0.339	6.00	40.00	6.67
	2001	0.292	8.00	37.00	4.63
İspanya	1995	0.332	7.00	41.00	5.86
	2001	0.315	8.00	40.00	5.00
Yunanistan	1995	0.351	6.00	41.00	6.83
	2001	0.323	7.00	40.00	5.71
Portekiz	1995	0.370	6.00	44.00	7.33
	2001	0.371	7.00	44.00	6.29
ABD	1994	0.390	5.09	44.32	8.71
	2000	0.394	5.34	45.10	8.45
Ekvator	1994	0.533	3.37	58.41	17.33
	2000	0.560	3.01	60.36	20.05
Şili	1995	0.545	3.85	60.06	15.60
	2003	0.546	3.86	59.93	15.53
Meksika	1994	0.557	3.13	60.42	19.30
	2004	0.499	3.93	54.99	13.99
Brezilya	1995	0.592	2.60	63.62	24.56
	2004	0.566	2.91	61.07	20.99
Türkiye	1994	0.490	4.90	54.90	11.20
	2002	0.440	5.29	50.05	9.46
	2005	0.380	6.05	44.44	7.35

Kaynak: WIDER veri tabanı ve TÜİK.

Gelir dağılımı konusunda bir diğer önemli husus uluslararası karşılaştırmalardır. Uluslararası karşılaştırmalar yapılırken, anketlerin özellikleri (gelir/tüketim), uygulama alanı (ülke geneli/kır/kent), anket uygulanan birim (hanehalkı/kişi) ve ölçülen gelirin cinsi (hanehalkı kullanılabilir geliri/kişisel gelir/parasal gelir) önemli olmaktadır. Bu konularda anketler arasında farklılık olması durumunda, ülkeler itibarıyla gelir dağılımı karşılaştırmaları hatalı yorumlara neden olabilmektedir.

WIDER veri tabanı kullanılarak, son yıllarda çeşitli ülkelerde gelir eşitsizliğine ilişkin göstergeler yukarıdaki tabloda verilmektedir. Seçilen ülkelerde, gelir anketleri ülke genelinde, kişi değil hanehalkı birimi ve hanehalkı kullanılabilir geliri esas alınarak gelir dağılımı sonuçları elde edilmiştir.

İncelenen dönemde Gini katsayılarına bakıldığında, AB ülkelerinden Almanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan'da gelir dağılımının önemli ölçüde iyileştiği ve en yüksek ve en düşük gelir dilimleri arasındaki farkların azaldığı görülmektedir. Ancak, Belçika ve İngiltere'de gelir dağılımında ve gelir farklılıklarında sınırlı bir iyileşme meydana gelmiştir. Bu dönemde, ABD, Portekiz ve Şili'de gelir dağılımı sınırlı ölçüde bozulurken, en yüksek ve en düşük gelir grupları arasındaki gelir farklılığı ise azalmıştır. Latin Amerika ülkelerinden Ekvator'da, bu dönemde gelir dağılımı eşitsizliği artarken, en yüksek ve en düşük gelir dilimleri arasındaki farkta önemli ölçüde açılmıştır. Brezilya ve Meksika'da Gini katsayısında belirgin bir iyileşme gözlenmiştir. Ancak, Brezilya'da en yüksek ve en düşük gelir dilimi arasındaki farklılık 2004 yılında bile 21 kat olarak gerçekleşmiştir.

3.6. Yoksulluk oranındaki düşüş ve hane geliri ilişkisi

2006 yılında, 4 kişilik hanenin tüketim harcamaları baz alınarak hesaplanan yoksulluk sınırına göre, Türkiye'de yoksul hane oranı 2002 yılında yüzde 22.5 iken, yüzde 14'e gerilemiştir. Aynı yıl, yoksul fert oranı ise yüzde 27'den yüzde 17.8'e inmiştir. Genelde 1. % 20'lik gelir dilimine giren hane ve fertler yoksulluk riski ile karşı karşıya bulunmaktadır. Hanehalkı Bütçe Anketine göre, bu gelir dilimindeki hanelerin ortalama tüketim harcamaları 2002-2006 döneminde yılda ortalama yüzde 18.4 oranında artmış ve ortalama tüketim harcamaları 2005 yılından itibaren yoksulluk sınırının üzerine çıkmıştır. Bu durum, son iki yılda yoksulluk oranındaki hızlı gerilemenin temel nedenidir.

Ancak, bu olumlu gelişme, 1. % 20'lik gelir dilimindeki hanelerin yoksulluk sınırı kadar gelir elde ettikleri anlamına gelmemektedir. 2005 yılında, bu hanelerin ortalama kullanılabilir gelirleri yoksulluk sınırının altında kalmıştır. Haneler tüketimlerini finanse etmek için borçlanmışlar veya mevcut varlıklarını elden çıkarmışlardır.

Tablo.38 – Hane ve fertlerin gelir, tüketim harcamaları ve Türkiye’de yoksulluk

	2002	2003	2004	2005	2006
A. Birinci % 20'lik Gelir Dilimi Verileri					
Hane Sayısı (Bin adet)	3.289	3.349	3.419	3.510	
Fert Sayısı (Bin Kişi)	12.173	13.443	14.156	14.566	
Ortalama Hane Büyüklüğü (Kişi)	3.70	4.01	4.14	4.15	
Ortalama Aylık Hane Geliri (YTL)	193	269	322	367	
Ortalama Aylık Fert Geliri (YTL)	52	67	78	88	
Ortalama Aylık Hane Tüketimi (YTL)	285	326	403	501	561
Ortalama Aylık Fert Tüketimi (YTL)	77	81	97	121	
B.Yoksulluk Verileri					
Aylık Yoksulluk Sınırı (4 kişilik hane) (YTL)	310	417	429	487	549
Eşdeğer Fert Başına Aylık Ortalama Tüketim(YTL)			381	465	525
Yoksul Hane Sayısı (Bin adet)	3.693	3.854	3.533	2.705	2.473
Yoksul Hane Oranı (%)	22.45	23.02	20.67	15.42	13.98
Yoksul Fert Sayısı (Bin kişi)	18.411	19.458	17.991	14.681	12.930
Yoksul Fert Oranı (%)	26.96	28.12	25.60	20.50	17.81
Görelî Yoksul Fert Sayısı (Bin kişi)	10.080	10.730	9.967	11.574	10.530
Görelî Yoksul Fert Oranı (%)	14.74	15.51	14.18	16.16	14.50

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

TÜİK, harcama bazlı görelî fert yoksulluğuna ilişkin fert sayısı ve oranlarını da açıklamaktadır. Görelî yoksulluk, bireylerin, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olması durumu olarak tanımlanmakta ve eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin yüzde 50'si esas alınarak hesaplanmaktadır. 2002-2006 döneminde fert ve hane yoksulluk oranında hızlı bir düşüş gözlenmesine karşın, görelî yoksulluk oranı sınırlı bir iyileşme göstermiştir. Tüketim bazlı görelî fert yoksulluk oranı, 2002 yılında yüzde 14.7 iken, 2005 yılında yüzde 16.2'ye yükselmiş, ancak 2006 yılında yüzde 14.5'e gerilemiştir.

Türkiye’de yoksulluk sınırı ve oranı tüketim bazlı hesap edilmekte, ancak kamuoyu genelde yoksulluğu hane ve fert geliri ile ilişkilendirmektedir. Diğer bir ifadeyle, yoksulluk oranındaki azalışın anlamı, hane ve fertlerin gelir seviyelerinin yükselmesi ve

yoksulluk sınırını aşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle, yanlış anlamaları gidermek için TÜİK'in tüketim bazlı yoksulluk oranı yanısıra, gelir bazlı yoksulluk oranını da hesaplayıp kamuoyuna açıklamasında yarar görülmektedir. Bazı ülkeler yoksulluğa ilişkin verileri hem tüketim hem de gelir bazlı olarak açıklamaktadırlar. Bu konuda, İtalya'da yapılan hanehalkı gelir ve servet anketinde yer alan ve her iki ölçüt türüne göre hesaplanan göreceli yoksulluk oranlarına ilişkin bilgi aşağıdaki tabloda verilmektedir³³.

Tablo.39 – İtalya’da eşdeğer gelir ve tüketime göre göreceli yoksulluk oranları (%)

	Eşdeğer Gelire Göre(*)			Eşdeğer Tüketime Göre(*)		
	2000	2002	2004	2000	2002	2004
Toplam	13.3	13.2	13.3	9.1	7.6	7.7
İşteki Durumu						
Ücretli	5.9	6.5	7.0	5.9	4.3	4.4
İşveren-Ken.Hes.Çalışan	8.1	7.8	7.2	4.0	3.9	3.6
Çalışmayan	17.2	16.9	17.2	11.1	9.6	9.8
Bölgeler						
Kuzey	3.6	3.4	4.7	2.0	2.0	2.5
Merkez	4.7	6.9	4.5	2.2	2.9	1.6
Güney ve Adalar	29.7	28.7	29.0	21.5	17.1	17.5

Kaynak: Banca D'Italia.

(*) Eşdeğer fert gelir/tüketim harcaması medyan değerinin yarısının altında kalanların yüzdesi.

Borçlanarak veya mevcut varlıkların azaltılarak tüketim harcamalarının finanse edilmesi ve böylece yoksulluk oranının gerilemesi, ileride hanehalkı borçluluğundaki artış nedeniyle önemli sorunları da beraberinde getirecek, kısa vadeli bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu nedenle, diğer ülke uygulamaları ve Türkiye’de ki kamuoyu algılamaları da dikkate alınarak, gelir bazlı yoksulluk oranının hesaplanması ve ekonomik ve sosyal politika uygulamalarında bu göstergeden de yararlanılması faydalı olacaktır. Özellikle, 4 kişilik hane yoksulluk sınırının altında geliri olan haneler ile eşdeğer gelir ve tüketim harcamasının yüzde 50’sinin altında geliri olan fertlerin sayı ve oranlarının verilmesi, Türkiye’de yoksulluk analizinin daha sağlıklı yapılmasına katkıda bulunacaktır.

³³ Banca D'Italia (2006).

B Ö L 4 Ü M

ANKET SONUÇLARI
VE
MİLLİ MUHASEBE UYUMU

Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen sonuçlar, sadece hanehalkının elde ettiği gelir, gelirin diğer hane fertlerine göre göreceli durumu, elde edilen gelirin nasıl tüketildiği vb. sorulara cevap arama amaçlı değil, aynı zamanda milli muhasebe tahminleri açısından da önemli bir girdi oluşturmaktadır. Bu nedenle, en azından teorik olarak milli muhasebe sistemi ile elde edilen büyüklükler ile hanehalkının gelir ve harcama yapısını ortaya koyan anket sonuçları arasında bir uyumun olması beklenir. Bire bir uyum beklenmese de, iki veri kaynağı arasında eğilimler benzer olmalıdır. Ayrıca, iki veri kaynağı arasındaki uyumun derecesi ve uyum derecesindeki seviye gelişmeleri anket çalışmalarının iyileştirilmesi ve güvenilirliğinin artırılması açısından önemli görülmektedir. Bu nedenle, milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen özel harcanabilir gelir ve özel nihai tüketim harcamaları ile hanehalkı bütçe anketi bulguları arasındaki uyumun incelenmesine aşağıda yer verilecektir. Önce, bu konuda uluslararası alanda yapılan bazı çalışmaların sonuçları özetlenecektir.

4.1. Anket ve milli muhasebe farklılaşmasında uluslararası uygulamalar

Hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketleri ekonomik ve sosyal yapının belirlenmesi ve çeşitli analizlerin yapılması amacıyla uygulanmaktadır. Genel olarak hanehalkı anketleri; toplumsal kesimlerin ve hanelerin gelir ve refah seviyelerinin belirlenmesi, tüketici fiyatları endeksinin oluşturulması, milli muhasebe hesap sisteminin geliştirilmesi, devletin ekonomik ve sosyal refah politikalarının hanehalkı gelir ve tüketimine etkilerinin değerlendirilmesi ile tüketici talebi ve pazar araştırmaları için önemli bilgiler elde edilmesine yardımcı olmaktadır³⁴.

Genelde, milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen kişi başına GSYİH ve kişi başına tüketim harcamaları toplumsal refahın ve gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. Anketlerden elde edilen gelir ve tüketim harcamaları ise, toplumdaki eşitsizliğin ve yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan temel kaynakları oluşturmaktadır. Ayrıca, anketlerden elde edilen gelir unsurları ve bunlardaki değişim, gelir dağılımı analizleri açısından önemli ip uçları vermektedir.

³⁴ **International Labour Organization** (2003).

Kapsam ve yöntem farklılıkları yanısıra, veri kaynaklarının farklı olması da milli muhasebe ile hanehalkı anketlerinden elde edilen gelir ve tüketim harcamaları arasında önemli uyumsuzluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu uyumsuzlukları kısaca şu şekilde özetleyebiliriz^{35,36};

- Makro ve mikro bakış açısı uyumsuzluklara yol açmaktadır. Anketler, mikro bazda sadece hanehalkı sektörünü incelerken, milli muhasebe hesap sistemi makro bazda hanehalkı sektörü yanısıra, firma, devlet, kar amacı gütmeyen özel kuruluşlar ve dış alem sektörlerini birlikte değerlendirmektedir. Milli muhasebe hesap sisteminde, bu sektörlerin birbirleri arasındaki ilişkilerde tutarlılığın sağlanması ve uluslararası hesap sistemlerine uyum zorunluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle anketler daha esnek bir çerçeveye sahiptir.
- Kapsam ve hesaplama yöntemleri konusunda farklılık bulunmaktadır. Milli muhasebe hesap sisteminde, kar amacı gütmeyen kuruluşların (dernek, vakıf, sendikalar ve siyasi partiler vb.) tüketim harcamaları özel nihai tüketime dahil edilirken, bunlar hanehalkı tüketim harcamaları anketinde yer almamaktadır. Diğer bir ifadeyle, özel nihai tüketim harcamaları daha kapsamlıdır. Anket ve milli muhasebe hesap sisteminde, aynı gelir, izafi kira ve finansal hizmetlere ilişkin hesaplama yöntemlerinde, ülkeler itibarıyla oldukça farklıdır.
- Anketler aracılığıyla referans döneminde elde edilen hanehalkı geliri tespit edilmeye çalışılmaktadır. Milli muhasebe hesap sisteminde, genelde tahakkuk ilkesinin uygulanması nedeniyle bazı gelir ve ödeme unsurlarının kayıt zamanı ile anket arasında önemli farklılaşmalar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum özellikle, tarımsal üretimden elde edilen gelir, vergi ödemeleri ve transferler konusunda uyumsuzluklar yaratabilmektedir.
- Anketlerde ölçme ve örnekleme hatası yanısıra, cevap vermeyen hanelerin yerine yapılan ikamelerdeki tutarsızlıklar da uyumsuzluğa yol açmaktadır. Özellikle, üst gelir grubunda yer alan hanelerin, anketlere cevap vermemeleri veya gelir ve harcamalarını düşük bildirmeleri, tüm ülkelerde temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. Bu durum, anketlerde gelir ve tüketim harcamalarının daha düşük tahmin edilmesine neden olurken, gelir ve tüketim harcamaları dağılımını da yapay olarak olumlu etkilemektedir.

35 **Ravallion, M.**, (2003)

36 **Kavonius, I.K.** vd., (2002)..

- Anketlerin genelde kayıt dışı gelirleri kapsamadığı kabul edilmektedir. Milli muhasebe hesap sisteminde, kayıt dışı faaliyetlerin değişik yöntemlerle milli gelir hesaplarına dahil edilmeye çalışılması da her iki yöntem arasında uyumsuzluğa neden olmaktadır. Ayrıca, ekonomi geliştikçe, hanehalkı içinde yapılan üretim ve kendi üretiminden tüketimin öneminin azalması da, zaman içinde anketler ile milli hesaplar arasında uyumsuzluk yaratabilmektedir.

1990'lı yıllarda gelişmekte olan 88 ülkede yapılan hanehalkı anketleri ile milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen özel nihai tüketim harcaması büyüklüklüğü karşılaştırılmıştır³⁷. Bu çalışmada, kişi başına ortalama anket değerinin, kişi başına özel nihai tüketim harcamasına oranı yüzde 82.6 olarak bulunmuştur. 52 adet ülkenin hanehalkı tüketim anketinden elde edilen kişi başına ortalamanın, kişi başına özel nihai tüketim oranı yüzde 93.1 iken, hanehalkı gelir anketlerinden elde edilen ortalamanın oranı yüzde 67.4 olarak bulunmuştur. Bu, anketlerde hane gelirinin oldukça düşük tahmin edildiğini göstermektedir.

Milli muhasebe büyüklükleri ile gelir ve tüketim anketleri arasındaki farklılaşma, tüm ülkelerde gittikçe belirginleşen bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır. Yukarıda sayılan yöntem ve kapsam farklılıkları yanısıra, kullanılan fiyatlar arasındaki uyumsuzluk ve milli muhasebe sisteminde kullanılan bazı katsayı ve marjlerden kaynaklanan hatalar, anketlerin hanehalkı gelir ve tüketimlerini açıklama gücünü azaltmıştır³⁸.

Yapılan bir diğer çalışmaya³⁹ göre, gelir anketlerinden elde edilen ortalama kişi başına gelirin milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen kişi başına GSYİH'ya oranı, dünya genelinde, 1987 yılında yüzde 73 iken, bu oran 1998 yılında yüzde 53.4'e gerilemiştir. Benzer şekilde, tüketim anketlerinden elde edilen ortalama kişi başına tüketimin, milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen kişi başına özel nihai tüketim harcamalarına oranının da, aynı dönemde yüzde 80.6'dan yüzde 73.6'ya gerilediği görülmektedir. Bu çalışmaya göre, anketlerin milli hesaplara oranındaki düşüş 1990'lı yıllarda belirginleşmiştir. Düşüş eğilimi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde gözlenmektedir. Tüketim

37 **Ravallion, M.**, (2003).

38 **Bhalla, S.**, (2002).

39 **Bhalla, S.**, (2002).

harcamaları anketlerinin açıklama gücündeki bu düşüş, sadece gelişmekte olan ülkeler için değil, istatistik veri tabanı güçlü ABD gibi sanayileşmiş ülkelerde de görülmektedir. ABD’de, milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen kişi başına tüketim harcamasında 1984-1994 dönemindeki yıllık ortalama artış, anketlerden elde edilen artış hızından 1 puan daha yüksek bulunmaktadır. Bu eğilim, gıda ve dayanıklı tüketim malları için de geçerlidir. Bu çalışmaya göre, anket ve milli muhasebe sisteminden elde edilen tüketim harcaması farklılığı sorunu, sadece anketlerden kaynaklanmamakta aynı zamanda milli hesap sisteminin çok değişik kaynaklardan veri toplaması, farklı katsayı ve varsayımların kullanılması ve zaman içinde milli hesaplarda yapılan güncelleştirmeler de soruna katkıda bulunmaktadır.

Tablo.40 – Anketlerin milli muhasebe büyüklüklerine oranı (Yüzde) (*)

Bölgeler	Gelir Anketleri		Tüketim Anketleri	
	1987	1998	1987	1998
Doğu Asya	55.6	46.4	82.4	80.9
Güney Asya	74.9	61.8	73.1	55.7
Sahra Afrikası	69.0	63.1	125.1	114.9
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	64.0	43.6	85.6	81.1
Latin Amerika	74.3	60.7	74.9	61.9
Doğu Avrupa	191.9	53.7	76.5	67.5
Sanayileşmiş Ülkeler	49.0	49.9	64.1	63.2
Gelişmekte Olan Ülkeler	65.1	54.4	95.4	76.5
DÜNYA	73.0	53.4	80.6	73.6

Kaynak: Bhalla, S.,(2002).

(*) Anketlerden elde edilen kişi başına ortalama gelirin kişi başına GSYİH'ya, kişi başına tüketimin kişi başına özel nihai tüketime oranıdır.

4.2.Türkiye’de hanehalkı bütçe anketleri ve milli muhasebe sistemi arasında uyum sorunu

TÜİK, 2002 yılından itibaren “Hanehalkı Bütçe Araştırması” anketleri ile gelir ve tüketim harcamalarının dağılımı konusunda kamuoyuna düzenli bilgi sunmaya başlamıştır. TÜİK, milli muhasebe hesapları çerçevesinde gelir yöntemi ile GSYİH verilerini ve özel tüketim harcamalarını da kamuoyuna açıklamaktadır. Gerek kapsam gerek yöntem açısından “Hanehalkı Bütçe Anketleri” ile “Milli Muhasebe Hesapları” arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu bölümde, milli muhasebe hesap sistemi çerçevesinde

açıklanan gelir ve özel tüketim harcamaları ile hanehalkı bütçe anketinden elde edilen hanehalkı kullanılabilir geliri ve tüketim harcamalarının tanım ve büyüklükleri karşılaştırılmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Milli muhasebe ve hanehalkı bütçe anketinde gelir tanımları

Gelir, bir ekonomide belirli bir dönemde genellikle bir yılda mal ve hizmet üretimi sırasında yaratılan üretim faktörleri gelirlerinin toplamını ifade eder. Milli muhasebe hesap sistemindeki gelir tanımları ile hanehalkı bütçe anketlerinde ölçülmeye çalışılan gelir arasındaki farkları belirleyebilmek için gelirin farklı ölçütlerinin açıklanması gerekmektedir. Farklı gelir tanımlarını şu şekilde ifade edebiliriz⁴⁰;

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

GSYİH, bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belirli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin üretim değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir. Diğer bir ifadeyle, üretim faktörlerinin yurtiçinde elde ettiği ücret-maaş, kar, faiz ve kira gelirlerinin toplamı GSYİH'yı oluşturmaktadır.

Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)

GSMH, GSYİH'ya Dış Alemden elde edilen Net Faktör gelirlerinin (NFG) ilave edilmesiyle elde edilmektedir.

$$GSMH = GSYİH + NFG$$

Safi Milli Hasıla (SMH)

SMH'ya, GSMH'dan üretim sırasında kullanılan sabit sermaye unsurlarında o yıl içinde meydana gelen aşınma ve eskime payları yani amortismanlar çıkarıldıktan sonra ulaşılır.

$$SMH = GSMH - \text{Amortismanlar}$$

Milli Gelir (MG)

MG, SMH'dan sektörlerin o yıl içinde ödedikleri dolaylı vergilerin düşülmesi, devletin üreticilere verdiği sübvansiyonların ilave edilmesiyle elde edilmektedir. GSMH ve SMH piyasa fiyatları ile ifade edilirken, MG faktör fiyatları ile hesaplanmaktadır.

$$MG = SMH - \text{Dolaylı Vergiler} + \text{Sübvansiyonlar}$$

⁴⁰ TÜİK, (Kasım 1994).

Harcanabilir Gelir (HG)

Harcanabilir Gelir (HG), üretim faktörlerine yapılan gerçek ödemelerden oluşan milli gelire (ücret-maaş, faiz, kar, kira) kamu kesimi ve dış alemden kişilere yapılan karşılıksız transfer ödemelerinden (dağıtılmayan şirket karları bu ödemeler dışındadır), dolaysız vergiler ve hanehalkının devlete yaptığı tek taraflı transferler (sosyal güvenlik prim kesintileri) düşüldükten sonra kalan değerdir.

$$HG = MG + \text{Karşılıksız Transfer Gelirleri} - \text{Dolaysız Vergiler} - \text{Sosyal Güvenlik Prim Kesintileri}$$

Hanehalkı Bütçe Araştırması kapsamında yapılan gelir dağılımı çalışmasına esas olan hanehalkı kullanılabilir geliri ise şu şekilde tanımlanmaktadır;

Hanehalkı kullanılabilir geliri (HHKG)

“Hanehalkı fertlerinden gelir getirenlerin çalıştıkları işlerden kazandıkları ücret ve kar ile mülk geliri (faiz ve kira) ve transfer geliri (emekli maaşı, dul-yetim aylıkları, yaşlılara yapılan ödemeler, karşılıksız burs vb.) gibi parasal gelirleri ve aynı gelirlerin toplamı kişisel gelir kapsamı içinde yer almıştır. Hanede yer alan her bir ferdin kişisel yıllık gelirinin toplamından hanelerin başka hanelere yaptığı yardımlar, vergi ve cezalar düşüldükten sonra hanehalkı kullanılabilir gelirine ulaşılmaktadır”⁴¹.

Aşağıda, TÜİK'in gelir yöntemiyle GSYİH hesapları, DPT'nin kamu kesimi genel dengesi ve hanehalkı bütçe anketi sonuçlarından yararlanılarak çeşitli gelir tanımlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Böylece, hanehalkı bütçe anketinden elde edilen ve gelir dağılımında kullanılan büyüklük ile diğer milli muhasebe büyüklükleri arasındaki ilişkinin incelenmesi imkanı doğmaktadır. 2002-2005 döneminde, Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen Hanehalkı Kullanılabilir Gelir toplamının GSYİH'ya oranı ortalama yüzde 51.3, harcanabilir gelire oranı yüzde 76.8 ve milli gelire oranı ise yüzde 68'dir. 2005 yılında hanehalkı kullanılabilir gelirin diğer milli muhasebe büyüklüklerine oranı yükselmiştir.

41 TÜİK, “2002 Hanehalkı Bütçe Araştırması” (Mayıs 2006.).

Tablo.41 – Harcanabilir gelir ve hanehalkı kullanılabilir geliri karşılaştırması

		Milyon YTL.			
		2002	2003	2004	2005
1	GSYİH	277.574	359.763	430.511	487.202
a	Net Dış Alem Faktör Gelirleri (*)	-2.541	-3.082	-1.579	-801
2	GSMH (1+a)	275.033	356.681	428.932	486.401
b	Aşınma-Eskime (*)	23.982	27.294	30.169	31.715
3	Safi Milli Hasıla (2-b)	251.051	329.387	398.763	454.686
c	Üretim ve İthalattan Alınan Dolaylı Vergiler (*)	43.185	59.481	73.633	87.910
d	Sübvansiyonlar (*)	1.240	950	804	1.024
4	Milli Gelir (3-c+d)	209.106	270.856	325.934	367.800
e	Dolaysız Vergiler (**)	31.198	41.826	47.228	56.298
f	Sosyal Güvenlik Prim Kesintileri (**)	17.173	24.561	30.903	34.404
g	Karşılıksız Transfer Gelirleri (***)	23.426	32.340	41.493	52.562
5	Harcanabilir Gelir (4-e-f+g)	184.161	236.809	289.296	329.660
6	Hanehalkı Kullanılabilir Geliri (Gelir Dağılımı Anketinden Elde Edilen)	143.777	180.305	218.752	255.640
	HHKG / HG (6/5) (Yüzde Oran)	78.07	76.14	75.61	77.55
	HHKG / GSYİH (6/1) (Yüzde Oran)	51.80	50.12	50.81	52.47
	HHKG / MG (6/4) (Yüzde Oran)	68.76	66.57	67.12	69.51

Kaynak: TÜİK, DPT ve kendi hesaplamalarımız.

(*) TÜİK-Gelir yöntemiyle GSYİH hesaplarından alınmıştır.

(**) DPT- Genel Devlet Bütçe Dengesi ve Sosyal Güvenlik Kuruluşları Dengesinden alınmıştır. Dolaysız vergiler, gelir, kurumlar, servet vergileri ile vergi dışı normal gelirleri kapsamaktadır. Sosyal Güvenlik Prim Kesintileri, SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı, İşsizlik Sigortası prim kesintileri ve özel hayat sigortası primlerini kapsamaktadır.

(***) Hanehalkı bütçe anketinden alınmıştır. Devletten, dış alemden ve diğer kaynaklardan elde edilen emekli maaşı, yardım, burs gibi transfer gelirleridir

TÜİK, 2002-2005 dönemi gelir anketlerinde, izafi kira hariç, toplam kullanılabilir fert gelirlerinin gelir türleri ile dağılımını vermiştir. Gelir türleri olarak, maaş-ücret-yevmiye ödemeleri, müteşebbis gelirleri (tarım, imalat, inşaat, ticaret ve hizmet), gayrimenkul gelirleri, menkul kıymet gelirleri ve karşılıksız transfer gelirleri (devletten, yurtdışından ve diğer kaynaklardan) esas alınmıştır.

Toplam kullanılabilir fert geliri ve bileşenlerinin GSYİH'ya oranı, gelir dağılımındaki değişimin yönü konusunda önemli bilgiler içermektedir. 2002-2005 döneminde, maaş-ücret-yevmiye ödemeleri ile karşılıksız transfer gelirlerinin toplam fert gelirleri ve GSYİH

içindeki payında düzenli bir artış gözlenirken, diğer gelir bileşenlerinin payında belirgin bir gerileme gözlenmiştir. 2002 yılında toplam kullanılabilir fert geliri içinde yüzde 38.75 olan maaş-ücret-yevmiye gelirlerinin payı, 2005 yılında yüzde 42.52'ye, genelde emekli maaşları, karşılıksız yardım ve burslardan oluşan karşılıksız transfer gelirlerinin payı ise yüzde 17.54'den yüzde 23.05'e yükselmiştir. Bu dönemde, müteşebbis, gayrimenkul ve menkul kıymet gelirlerinin toplamından oluşan diğer gelirlerin payı ise, yüzde 43.70'den yüzde 34.44'e gerilemiştir. Maaş-ücret-yevmiye ve karşılıksız transfer gelirleri toplamının GSYİH içindeki payı da, aynı dönemde 3.61 puan artarak yüzde 30.69'a yükselirken, diğer gelirlerin payı yüzde 16.12'ye gerilemiştir. Diğer bir ifadeyle, 2002-2005 döneminde sermaye gelirlerinin payında ciddi bir gerileme gözlenmiştir.

Toplam kullanılabilir fert geliri bileşiminde, genelde ücretle çalışanlar ve emekliler lehine meydana gelen bu değişim, 2002-2005 döneminde gelir dağılımı eşitsizliğinin de önemli ölçüde düzelmesiyle sonuçlanmıştır. Nitekim, gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini Katsayısı 2002 yılında 0.44 iken, 2005 yılında 0.38'e gerilemiştir.

2002-2005 döneminde toplam kullanılabilir fert gelirin bileşenleri incelendiğinde, son yıllarda yaşanan makroekonomik gelişmeler ile uyumsuzluklar dikkati çekmektedir. Bu dönemde, istihdam imkanları ve reel ücretlerde sınırlı artış olmasına karşın, işgücü verimliliğindeki olağanüstü artışlar, anketteki maaş-ücret-yevmiye gelirlerinin GSYİH'ya oranındaki yükselmenin izahını güçleştirmektedir. Nitekim, TÜİK tarafından hesaplanan gelir yöntemiyle GSYİH serisindeki net işgücü ödemelerinin GSYİH'ya oranı incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Gelir yöntemiyle hesaplanan GSYİH serisinde yer alan net işgücü ödemelerinin GSYİH'ya oranı 2002-2005 döneminde 0.08 puan artarak yüzde 18.05'e ulaşırken, ankette yer alan maaş-ücret-yevmiye ödemelerin GSYİH içindeki payı 1.26 puan artarak yüzde 19.90'a çıkmaktadır.

Tablo.42 – Toplam kullanılabilir fert geliri ve bileşenlerinin GSYİH'ya oranı (Yüzde)

	2002	2003	2004	2005
Toplam Kullanılabilir Fert Geliri (*)	100.00	100.00	100.00	100.00
Net Maaş-Ücret ve Yevmiye Gelirleri	38.75	41.77	42.16	42.52
Karşılıksız Transfer Gelirleri	17.54	19.98	21.19	23.05
Diğer Gelirler	43.70	38.24	36.65	34.44
Müteşebbis Gelirleri	34.45	32.02	31.81	28.81
Gayrimenkul Gelirleri	4.11	3.59	2.65	2.92
Menkul Kıymet Gelirleri	5.14	2.63	2.20	2.71
	GSYİH'ya Oran			
Toplam Kullanılabilir Fert Geliri (*)	48.11	44.98	45.49	46.81
Net Maaş-Ücret ve Yevmiye Gelirleri	18.64	18.79	19.18	19.90
Karşılıksız Transfer Gelirleri	8.44	8.99	9.64	10.79
Diğer Gelirler	21.03	17.20	16.67	16.12
Müteşebbis Gelirleri	16.58	14.40	14.47	13.49
Gayrimenkul Gelirleri	1.98	1.62	1.21	1.37
Menkul Kıymet Gelirleri	2.47	1.18	1.00	1.27
Bilgi için;				
Net İşgücü Ödemeleri / GSYİH (**)	17.97	18.06	17.87	18.05
Gini Katsayısı	0.44	0.42	0.40	0.38

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Anket verisi, izafi kira hariç.

(**) TÜİK, Gelir yöntemiyle GSYİH serisinden alınmıştır.

İşgücüne yapılan ödemelerdeki bu uyumsuzluk yanısıra, genelde sermaye gelirlerinden oluşan diğer gelir unsurlarında da düşük beyanın ve ölçme sorununun söz konusu olduğu düşünülmektedir. Hanehalkının toplam finansal varlıklarının GSYİH'ya oranı, 2002 yılında yüzde 46.2 iken, bu oran Türk lirasındaki değerlenmenin de etkisiyle 2005 yılında yüzde 41.6'ya gerilemiştir.

Hanehalkı tarafından elde edilen menkul kıymet gelirine ulaşabilmek için hanehalkının mevduat ve DİBS stokundan elde ettiği faiz geliri hesaplanmaya çalışılmıştır. Hanehalkının mevduat ve DİBS stokunun, hanehalkı toplam finansal varlıkları içindeki payı, 2002-2005 döneminde ortalama yüzde 88'dir. Hanehalkı mevduat ve DİBS stokundan elde edilen faiz gelirinin, toplam menkul kıymet gelirleri için önemli gösterge olduğu düşünülmektedir. Hanehalkının mevduat ve DİBS stokundan elde ettiği net faiz gelirinin GSYİH'ya oranı 2002 yılında yüzde 7.77 iken, 2005 yılında yüzde 3.17'ye gerilemiştir. Bu dönemde, anketten elde edilen menkul kıymet gelirlerinin GSYİH'ya oranı

ise, sırasıyla, yüzde 2.47 ve yüzde 1.27 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi menkul kıymet gelirlerine ilişkin verilerin hem GSYİH'ya oranında hem de eğiliminde ciddi bir farklılık bulunmaktadır. Benzer şekilde, hesaplanan hanehalkı net faiz gelirinin toplam kullanılabilir fert gelirine oranı da, ankete göre önemli ölçüde yükseklik göstermektedir.

Tablo.43 – Seçilmiş menkul kıymet stokları ve hanehalkının menkul kıymet geliri

	Milyon YTL.			
	2002	2003	2004	2005
Menkul Kıymet Stoku	285.444	348.571	411.772	478.209
Mevduat Bankaları Toplam Mevduatı	135.575	154.185	187.289	233.427
DİBS Stoku	149.869	194.386	224.483	244.782
Ödenen Faizler ve Getiriler	69.781	75.857	69.042	59.044
Mevduat Bankalarınca Mevduata Ödenen	26.313	23.222	18.989	19.775
DİBS Faiz Ödemesi	43.468	52.635	50.053	39.269
Hanehalkı Menkul Kıymet Stoku	113.577	133.268	158.462	174.658
Hanehalkı Mevduatı	90.977	97.968	119.362	142.058
Hanehalkı Mevduatı / Toplam Mevduat (%)	67.1	63.5	63.7	60.9
Gerçek Kişiler DİBS Stoku	22.600	35.300	39.100	32.600
Gerçek Kişiler DİBS Stoku / Toplam DİBS Stoku (%)	15.1	18.2	17.4	13.3
Hanehalkı Net Faiz Geliri (*)	21.563	22.092	19.000	15.467
Hanehalkı Mevduatından	15.008	12.534	10.282	10.237
Gerçek Kişiler DİBS Stokundan	6.555	9.558	8.718	5.230
Hanehalkı Net Faiz Geliri / GSYİH	7.77	6.14	4.41	3.17
Menkul Kıymet Geliri (Anket) / GSYİH	2.47	1.18	1.00	1.27
Hanehalkı Net Faiz Geliri / Toplam Fert Geliri	16.15	13.65	9.70	6.78
Bilgi için;				
Hanehalkı Toplam Finansal Varlıklar (**)	128.200	148.000	182.400	202.600
Hanehalkı Toplam Finansal Varlıklar / GSYİH (%)	46.19	41.14	42.37	41.58
Hanehalkı Mevduat+DİBS Stoku / H. Top. Fin. Varlıkları (%)	88.59	90.05	86.88	86.21

Kaynak: TCMB, BDDK, HM.

(*)Hanehalkının mevduat ve DİBS payları kullanılarak hesaplanmıştır. Mevduat faiz geliri için yüzde 15 gelir vergisi stopajı dikkate alınarak net hesaplanmıştır.

(**)Tasarruf mevduatı, katılma fonları-cari hesaplar, DİBS, hisse senedi ve bireysel emeklilik fonları toplamıdır.

Milli muhasebe hesap sisteminde kullanılan büyüklükler ile anketlerden elde edilen toplam gelir ve türleri arasında farklılıklar olduğu bilinmektedir. İstatistiki bilgiyi üreten ve bunların kullanıcıları açısından önemli olan, farklılıkların olası nedenleri ve gelir türleri itibarıyla olası boyutlarıdır. Bu konuda, detaylı bir çalışma Finlandiya için

yapılmıştır⁴². Çalışmaya göre, yöntem, kapsam, dönem uyumsuzlukları yanısıra, ölçme hatası, örnekleme hataları, ankete cevap vermeyenlerin yol açtığı sorunlar, farklılıkların temel nedenlerini oluşturmaktadır. Anket ile milli muhasebe büyüklükleri arasındaki uyumsuzluk, ücret ödemeleri için genelde kapsam ve yöntem farklılığından kaynaklanırken, diğer gelir unsurlarında, özellikle faiz ve müteşebbis gelirlerinde ölçme hatası ve düşük gelir beyanı temel unsur olarak ortaya çıkmaktadır.

Önceki bölümlerde de açıklanmaya çalışıldığı gibi, Türkiye’de de gelir dağılımına temel teşkil eden toplam kullanılabilir fert geliri büyük ölçüde maaş-ücret ve karşılıksız transfer gelirlerinden oluşmaya başlamış, ölçme sorunu ve düşük gelir beyanı nedeniyle büyük ölçüde sermaye gelirlerinden oluşan diğer gelirlerin payı ise sürekli düşüş göstermiştir. Finlandiya’da yapılan sözkonusu bu çalışmanın benzerinin, TÜİK tarafından Türkiye için de yapılmasının ve kamuoyu ile paylaşılmasının yararlı olacağı ve anketler ile milli hesaplar arasındaki tutarlılığın iyileştirilmesine katkıda bulunacağı ve anket sonuçlarına karşı güveni artıracığı düşünülmektedir.

4.2.2. Tüketim harcamaları anketi ve özel nihai tüketim harcamaları

Hanehalkı Bütçe Araştırmasına göre, hanehalkı tüketim harcaması, hanehalklarının anket ayı içinde çeşitli mal ve hizmet ihtiyaçlarını karşılamak için yapmış oldukları peşin ya da vadeli mal hizmet satın alışları ile hanehalklarının kendi ekonomik faaliyetleri sonucu elde ettikleri mal üretimlerinden tükettiği maddeleri, hanede iktisaden faal olan fertlerin çalıştığı işyerinde ürettiği ya da satışı sunduğu mallardan hanede tüketilenlerin değerini kapsamaktadır. Ayrıca, izafi kira gelirleri de konut harcamaları grubuna dahil edilmektedir⁴³.

TÜİK, harcama yöntemiyle GSYİH hesaplarında, özel nihai tüketim harcamasını mal akımı yöntemiyle hesaplamaktadır⁴⁴. Tamamen veya kısmen nihai tüketime konu olan malların belirlenmesinde “Classification by Broad Economic Categories (BEC)” sınıflandırmasından yararlanılarak, yurtiçinde üretilen veya ithal edilen mallardan nihai

42 Kavonius, I.K. vd. (2002).

43 TÜİK, “Hanehalkı Bütçe Araştırması-Hanehalkı Tüketim Harcamaları 2002” (Eylül 2005).

44 TÜİK, (Kasım 1994).

tüketime giden miktarlar belirlenmektedir. Bu tutara, ithalat vergi ve resimleri ile ulaştırma ve ticaret marjları ilave edilmekte, ihracat ise düşülerek özel nihai tüketim harcamalarına ulaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle “Yurtiçinde üretilen tüketim mallarından yapılan satışların değeri (üretici fiyatlarıyla) + ithal yoluyla piyasaya sunulan tüketim malları (CIF fiyatlarıyla) + ithalat vergi ve resimleri + ithalattan alınan fonlar + ulaştırma payı + ticaret payı - ihracat (FOB) değeri mal akımı yöntemiyle hesaplanan ürünler için piyasa fiyatlarıyla toplam nihai tüketim değerini vermektedir⁴⁵. İzafi kira gelirleri konut sahipliği sektörü harcamalarında dikkate alınırken, hanehalkı hizmet tüketiminin hesaplanmasında çeşitli veri, gösterge ve katsayılarından yararlanılmaktadır.

Görüldüğü gibi iki yöntem arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Hanehalkı tüketim harcamaları içinde aynı tüketim yer alırken, kar amacı gütmeyen özel kuruluşların tüketimleri dahil edilmemektedir. TÜİK’in özel nihai tüketim harcamalarına, bu iki unsur dahil edip etmediği konusunda açıklık bulunmamaktadır. 2002-2006 döneminde, anket ile özel nihai tüketim harcamalarının dağılımı ve ilişkisi incelendiğinde önemli farklılıklar gözlenmektedir.

Anketlerden elde edilen hanehalkı tüketim harcamalarının özel nihai tüketim harcamalarına oranı, bu dönemde ortalama yüzde 65.9’dur. Gıda-içki-tütün grubunda bu oran yüzde 61.2’ye gerilerken, diğer harcama grubunda yüzde 68.2 olarak gerçekleşmiştir. 2005-2006 döneminde, anketin temsil oranı artış gösterirken, tüketim harcamalarının dağılımı da daha uyumlu hale gelmiştir. Ancak, 2005 yılında özel nihai tüketim harcamalarındaki artış yüzde 15.4 olurken, hanehalkı tüketim harcamalarındaki artış yüzde 25.9 olarak gerçekleşmiş ve ciddi bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır.

2005-2006 döneminde tüketim harcamaları anketinin temsil oranı yükselmiş ve anketten elde edilen tüketim harcamalarının özel nihai tüketim harcamalarına oranı 2002 yılında yüzde 65.4 iken, bu oran 2005-2006 döneminde yüzde 68.9’a çıkmıştır. Anketten elde edilen tüketim harcamaları ile özel nihai tüketim harcamalarında gerçekleşen kümülatif nominal artışlar önemli ölçüde farklılık göstermesine karşılık, reel artışların birbirlerine oldukça yakın olduğu görülmektedir. 2003-2006 döneminde, nominal kümülatif artışlar, hanehalkı tüketim harcamalarında yüzde 115.6, özel nihai tüketim harcamalarında

45 TÜİK, (Kasım 1994).

ise yüzde 107.5 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın, aynı dönemde kümülatif reel artışlar, sırasıyla, yüzde 33.6 ve yüzde 34.3 olmuştur. Ancak, harcama bileşenlerindeki reel artışlar incelendiğinde önemli farklılıklar gözlenmektedir. Ankette hizmet ağırlıklı sektörlerle yönelik hanehalkı tüketim harcamalarında genelde daha yüksek reel artışlar gözlenirken, özel nihai tüketim harcamalarında tersi durum söz konusudur.

Tablo.44 – Hanehalkı tüketim harcaması ile özel nihai tüketim harcaması (Yıllık)

	Milyon YTL.				
	2002	2003	2004	2005	2006
Hanehalkı Tüketim Harcaması - Anket	120.568	148.324	182.478	229.798	259.952
Gıda+İçki+Tütün	37.050	46.913	56.109	66.687	75.024
Diğer Harcamalar	83.518	101.411	126.369	163.111	184.928
Özel Nihai Tüketim Harcaması	184.420	239.586	284.631	328.561	382.757
Gıda+İçki+Tütün	63.761	83.880	93.971	101.448	112.676
Diğer Harcamalar	120.659	155.706	190.660	227.113	270.081
	Yüzde Dağılım				
Hanehalkı Tüketim Harcaması - Anket	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Gıda+İçki+Tütün	30.73	31.63	30.75	29.02	28.96
Diğer Harcamalar	69.27	68.37	69.25	70.98	71.14
Özel Nihai Tüketim Harcaması	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Gıda+İçki+Tütün	34.57	35.01	33.02	30.88	29.43
Diğer Harcamalar	65.43	64.99	66.98	69.12	70.56
	Anket / Özel Nihai Tüketim Harcaması (%)				
Toplam Tüketim Harcaması	65.38	61.91	64.11	69.94	67.92
Gıda+İçki+Tütün	58.11	55.93	59.71	65.74	66.58
Diğer Harcamalar	69.22	65.13	66.28	71.82	68.47
	GSYİH'ya Oran (%)				
Hanehalkı Tüketim Harcaması - Anket	43.44	41.23	42.39	47.17	45.11
Özel Nihai Tüketim Harcaması	66.44	66.60	66.11	67.44	66.41
	Bir Önceki Yıla Göre Yüzde Değişim				
Hanehalkı Tüketim Harcaması - Anket		23.02	23.03	25.93	13.12
Özel Nihai Tüketim Harcaması		29.91	18.80	15.43	16.49

Kaynak: TÜİK ve kendi hesaplamalarımız.

Nominal ve reel artış oranları arasındaki farklılaşma, kullanılan deflatörlerin önemli ölçüde farklılaşmasından kaynaklanmaktadır. 2002-2006 döneminde, TÜFE'deki kümülatif fiyat artışı yüzde 61.3 iken, bu artış oranı özel nihai tüketim harcamaları zımni fiyat deflatöründe yüzde 54.5'dir. Bilindiği gibi, tüketim harcamaları anketi temel olarak, TÜİK tarafından hazırlanan tüketici fiyatları endeksinin harcama grupları itibarıyla

ağırlık setini oluşturmak amacıyla yapılmaktadır. Bu nedenle, anketten elde edilen hane halkı tüketim harcamalarını reel değerlere çevirirken TÜFE artış oranları, özel nihai tüketim harcamaları için ise TÜİK tarafından açıklanan reel artışlar ve kendi özel zımni fiyat deflatörleri kullanılmıştır. Yıl içinde üçer aylık dönemler itibarıyla, TÜFE ve özel nihai tüketim harcamaları zımni fiyat deflatörleri arasında farklılık olması normal görülmektedir. Bilindiği gibi, TÜFE'deki artış oranları hesaplanırken alt grup ağırlıklarının genelde sabit olduğu, özel nihai tüketim harcamalarında ise dönemler itibarıyla harca ma bileşiminin önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. Üçer aylık dönemler itibarıyla her iki artış oranı arasında farklılık normal görülmesine karşın, yıllık ortalama artışların bu ölçüde farklılaşması ciddi bir sorun olarak değerlendirilmektedir.

B Ö L Ü M

HANEHALKI VE MALİYE
POLİTİKASI ETKİSİ

Kamu kesimi gelir ve harcamaları aracılığıyla, gerek milli gelirin oluşumunda gerek harcama bileşiminde önemli bir etkiye sahip bulunmaktadır. Özellikle, vergi politikası ve sosyal transferler aracılığıyla, kamu kesimi gelirin ikincil dağılımını etkileyerek hanehalkı gelir ve tüketimi üzerinde belirli bir ağırlığa sahiptir.

Önceki bölümlerde, genel olarak işgücü, gelir, harcama ve yoksulluk açısından hanehalkının durum analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise, gelirin ikincil dağılımında ana aktör olan kamu kesiminin, bu fonksiyonu ne ölçüde etkili bir şekilde yerine getirdiği hususu tartışılacaktır.

5.1. Maliye politikasının gelir dağılımına etkisi

Kamu kesimi, üretim ve ithalat üzerinden aldığı dolaylı vergiler, gelir ve servet üzerinden aldığı dolaysız vergiler, sosyal güvenlik prim kesintileri, emekli aylıkları-sosyal yardımlar gibi karşılıksız transferler, sübvansiyonlar ve kamu ekonomik kuruluşlarının yarattığı faktör gelirleri aracılığıyla, ekonomide özel kesimin harcanabilir gelir düzeyini belirlemektedir. Ayrıca, kamu hizmetlerinin yürütülmesi amacıyla istihdam ettiği personele yapılan maaş-ücret ödemeleri, mal ve hizmet alımları ve yatırımları aracılığıyla da ekonomide harcama düzeyini ve bileşimini etkilemektedir. Vergi ve sosyal güvenlik prim kesintileri yanısıra devletten yapılan karşılıksız transferler (emekli maaşları, yaşlılık aylıkları, sosyal yardımlar) ve kamu kesiminde çalışanlara ödenen maaş ve ücretler, hanehalkı kullanılabilir geliri açısından önem taşımaktadır. Hanehalkı tüketim harcamalarının seviyesi ve dağılımı açısından ise üretim ve ithalattan alınan dolaylı vergiler önemli olmaktadır.

2002-2005 döneminde, ekonomi genelinde kamu kesimi tarafından yapılan kesintiler ve hanehalkı kullanılabilir gelirlerine katkılar Tablo.45'de özetlenmektedir. Vergi, sosyal güvenlik primi ve benzeri gelirlerden oluşan kamu kesimi kesintilerinin GSYİH'ya oranı 2002 yılında yüzde 39.6 iken, bu oran 4.6 puan artarak 2005 yılında yüzde 44.1'e yükselmiştir. Bu artışın 2.5 puanı dolaylı vergilerden, 0.9 puanı sosyal güvenlik prim kesintilerinden, 0.7 puanı ise kamu faktör gelirlerinden kaynaklanmıştır. Dolaysız vergilerin GSYİH'ya oranında belirgin bir değişim sözkonusu olmamıştır. Buna karşın, kamu kesiminin hanehalkına maaş-ücret, emekli aylığı ve sosyal yardım şeklindeki

ödemelerinin GSYİH'ya oranı da, bu dönemde 2.5 puan artarak 2005 yılında yüzde 19.3'e yükselmiştir. Bu artışın temel kaynağı, emekli aylığı ve sosyal yardımlarda gözlenen yükselmedir. Kamu kesimi tarafından hanehalkına yapılan bu ödemelerin hanehalkı kullanılabilir gelirine oranı da 2002-2005 döneminde 4.4 puan artarak 2005 yılında yüzde 36.8 olarak gerçekleşmiştir.

Ekonomide kamu kesiminin temel fonksiyonlarından birisi, toplumun tüm kesimlerinin yararlandığı ortak hizmetleri yürütmek ve gelirin ikincil dağılımını etkilemektir. Böylece, piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı gelir ve bunun dağılımı, maliye politikası araçlarıyla yeniden dağıtıma tabi tutulmaktadır. Gelir vergisi ve transferler aracılığıyla piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı gelir dağılımı doğrudan etkilenirken, eğitim, sağlık ve alt yapının geliştirilmesine yönelik kamu harcamaları ile bunların finansmanı için toplanan kamu gelirleri aracılığıyla da gelir dağılımı dolaylı yoldan etkilenmektedir. Gerek vergi yükünün değişik gelir grupları ve toplumsal kesimler için farklılaştırılması, gerek kamu harcamalarından bu grup ve kesimlerin farklı ölçüde yararlanması, gelir dağılımı üzerine önemli etkide bulunmaktadır.

Tablo.45 – Kamu kesiminin harcanabilir gelir ve hanehalkı gelirine etkileri

		Milyon YTL			
		2002	2003	2004	2005
1	Kamu Kesimi Kesintileri (a-b+c+d+e+f)	109.807	147.044	179.445	215.024
a	Üretim ve İthalattan Alınan Dolaylı Vergiler	43.185	59.481	73.633	87.910
b	Sübvansiyonlar	1.240	950	804	1.024
c	Dolaysız Vergiler (*)	22.796	30.667	34.083	40.026
d	Sosyal Güvenlik Prim Kesintileri (**)	16.486	23.528	29.679	33.104
e	Vergi Dışı Normal Gelirler	8.402	11.159	13.145	16.272
f	Kamu Faktör Gelirleri	20.178	23.159	29.709	38.736
2	Kamu Kesimi Ödemeleri (g+h)	46.583	64.135	79.658	93.949
g	Net Maaş ve Ücret Ödemeleri (***)	27.533	35.897	43.763	48.289
h	Devletten Yapılan Karşılıksız Transferler (****)	19.050	28.238	35.895	45.660
3	Kesinti-Ödeme Farkı (1-2)	63.224	82.909	99.787	121.735
		GSYİH'ya Oran (%)			
1	Kamu Kesimi Kesintileri (a-b+c+d+e+f)	39.56	40.87	41.68	44.13
a	Üretim ve İthalattan Alınan Dolaylı Vergiler	15.56	16.53	17.10	18.04
b	Sübvansiyonlar	0.45	0.26	0.19	0.21
c	Dolaysız Vergiler	8.21	8.52	7.92	8.22
d	Sosyal Güvenlik Prim Kesintileri (**)	5.94	6.54	6.89	6.79
e	Vergi Dışı Normal Gelirler	3.03	3.10	3.05	3.34
f	Kamu Faktör Gelirleri	7.27	6.44	6.90	7.95
2	Kamu Kesimi Ödemeleri (g+h)	16.78	17.83	18.50	19.29
g	Net Maaş ve Ücret Ödemeleri (***)	9.92	9.98	10.17	9.91
h	Devletten Yapılan Karşılıksız Transferler (****)	6.86	7.85	8.34	9.38
3	Kesinti-Ödeme Farkı (1-2)	22.78	23.05	23.18	24.84
Bilgi için;					
	Kamu Kes. Ödemeleri / HH Kul.Geliri-Anket (%)	32.40	35.57	36.41	36.75

Kaynak: TÜİK, DPT ve kendi hesaplamalarımız.

(*) Gelir, kurumlar ve servet vergileri.

(**) Özel hayat sigortası primleri hariç. SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı, İşsizlik Sigortası prim kesintilerini kapsamaktadır.

(***) Kamunun gelir yöntemiyle GSYİH hesabındaki payı kullanılarak anketten hesaplanmıştır.

(****) Anket verisi. Bakınız Tablo.11.

Kamu kesiminin maliye politikası aracılığıyla, gelir dağılımı üzerine yaptığı sözkonusu etki “Net Mali Yansıma” olarak tanımlanmaktadır. Net mali yansımanın, Türkiye’de gelir dağılımı üzerine etkileri 1994 ve 2002 yılları için aşağıda özetlenecektir⁴⁶.

Net mali yansımaya ilişkin çalışma yapılırken, aynı gelir ve izafi kira hariç nakdi gelirlerin dağılımı kullanılmıştır. Hanelerin ödediği gelir vergisi ve kamunun hanelere yaptığı transferler gelir dilimleri itibarıyla hesaplanarak piyasa dağılımına ulaşılmaktadır. Nakdi gelir dağılımı ile piyasa dağılımı karşılaştırıldığında, kamunun gelir vergisi ve transfer politikası aracılığıyla gelir dağılımını olumlu yönde etkilediği gözlenmektedir. Çalışmada, gelir vergisi, katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, kamunun eğitim, sağlık, altyapı harcamaları ile toplam transfer ödemeleri dikkate alınarak net mali yansıma hesaplanmıştır. İncelenen 1994 ve 2002 yıllarında, gelir vergisi, ilk-orta-lise eğitimi, sağlık hizmetleri, transfer ödemeleri ve altyapı hizmetleri eşitsizliği azaltırken katma değer vergisi eşitsizliği artırmaktadır. Bu dönemde, kamu harcamalarının gelir dağılımını düşük gelir grupları lehine düzeltici etkisinin vergilere göre daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır⁴⁷.

1994 ve 2002 yıllarında net mali yansımanın etkisi incelendiğinde, maliye politikasının gelir dağılımını düzeltici etkisinin, birinci ve ikinci % 20’lik dilimler için daha güçlendiği, diğer dilimler için zayıfladığı görülmektedir. Bu dönemde, maliye politikasının gelir dağılımını iyileştirici fonksiyonu, ilk-orta-lise eğitimi, sağlık hizmetleri ve transfer harcamaları etkisiyle güçlenmiştir. Vergi yapısının dolaylı vergi ağırlıklı bir yapıya kavuşması ise vergi politikasının gelir dağılımını düzeltici etkisini sınırlandırmıştır. 2002 yılı sonrasında da, dolaylı vergilerin gittikçe ağırlık kazanması ve faiz dışı kamu harcamalarındaki sınırlamaların, net mali yansımanın gelir dağılımını düzeltici fonksiyonunu zayıflattığı, ancak sosyal koruma harcamalarındaki artışın olumlu etkilediği düşünülmektedir.

AB ülkeleri ve Türkiye’de vergi ve transfer harcamalarının bireysel gelir dağılımı üzerine etkileri incelendiğinde, maliye politikasının AB ülkelerinde gelir dağılımını düzeltici etkisinin oldukça güçlü olduğu görülmektedir⁴⁸. İncelenen yedi AB ülkesinde, vergi ve

46 Pınar, A., (2004).

47 Pınar, A., (2004).

48 TÜSİAD (2000).

transferler öncesi Gini Katsayısı 0.456 iken, bu katsayı vergi ve transferler sonrasında 0.261'e düşmektedir. Böylece, maliye politikası gelir dağılımı eşitsizliğini yüzde 42.8 oranında azaltmaktadır.

Türkiye için yapılan çalışmalarda, yöntem ve kapsam farklılığı nedeniyle oldukça farklı sonuçlar elde edilmiştir. TÜSİAD (Aralık 2000) çalışmasında bireysel gelir dağılımına sadece transfer harcamalarının etkisi incelenirken, Pınar (Kasım 2004) çalışmasında hanehalkı nakdi gelir dağılımı üzerine gelir vergisi ve toplam transferlerin etkisi incelenmiştir. Her iki çalışma bulguları da, maliye politikasının gelir dağılımı üzerine etkisinin AB ülkelerine göre oldukça düşük olduğuna işaret etmektedir. 1994 ve 2002 yılları karşılaştırıldığında ise, maliye politikasının gelir dağılımını düzeltici etkisinde de bir güçlenme olmadığı görülmektedir.

Tablo.46 – AB ülkeleri ve Türkiye’de maliye politikasının gelir dağılımına etkisi

Ülkeler	Dönem	Gini Katsayısı		Gelir Dağılımına Etki (%)
		Vergi ve Transferler Öncesi	Vergi ve Transferler Sonrası	
Danimarka	1994	0.420	0.217	-48.3
İsveç	1995	0.487	0.230	-52.8
Finlandiya	1995	0.392	0.231	-41.1
Hollanda	1994	0.421	0.253	-39.9
Belçika	1995	0.527	0.272	-48.4
Almanya	1994	0.436	0.282	-35.3
İtalya	1993	0.510	0.345	-32.4
Ülkeler Ortalaması		0.456	0.261	-42.8
Türkiye				
TÜSİAD (*)	1994	0.474	0.447	-5.7
Pınar(**)	1994	0.530	0.426	-19.6
Pınar(**)	2002	0.557	0.451	-19.0

Kaynak: TÜSİAD (2000) ve Pınar, A.,(2004).

(*) TÜSİAD çalışmasında Gini katsayısı sadece devlet transferleri öncesi bireysel gelir dağılımına ilişkindir.

(**) Gelir vergisi ve transferler öncesi ve sonrasında hanehalkı gelir dağılımına ilişkin Gini katsayısıdır.

5.2. Tüketim vergilerinin etkisi

Yüksek ve gittikçe artan dolaylı vergilerin sadece gelir dağılımı ve üretim maliyetleri üzerine değil, hanehalkı tüketimi üzerine de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Tüketim üzerinden alınan dolaylı vergilerin gelir dilimleri itibarıyla önemli farklılık gösterdiği, gelir ve tüketim harcamalarının dağılımı açısından ise olumsuz etkilere sahip olduğu genel kabul gören bir görüştür. TÜİK'in 2003 Hanehalkı Bütçe Anketi verileri kullanılarak yapılan bir çalışmada, tüketim üzerinden alınan vergilerin gelir dilimleri itibarıyla yükü hesaplanmaya çalışılmıştır⁴⁹. Katma Değer Vergisi (KDV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), motorlu taşıtlar ve özel iletişim vergisi gibi dolaylı vergilerin, gelir düzeyinden bağımsız olarak aynı oranda alınması, vergilemede adaleti, gelir ve tüketim harcamaları dağılımını olumsuz etkilemektedir. Dolaylı vergilerin toplam vergiler içindeki payının, özellikle 2001 krizi sonrasında gittikçe ağırlık kazanması da bu olumsuz etkiyi güçlendirmektedir.

Tablo.47 – Tüketim vergilerinin gelire ve harcamalara oranı*

(Yüzde, 2003)	Tüketim Vergilerinin Gelire Oranı			Tüketim Vergilerinin Harcamalara Oranı		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Birinci % 20'lik dilim	22.9	25.8	25.0	19.1	26.9	7.1
İkinci % 20'lik dilim	22.6	25.1	19.5	24.3	33.2	16.7
Üçüncü % 20'lik dilim	25.1	21.4	27.6	20.5	22.3	18.4
Dördüncü % 20'lik dilim	22.6	26.2	17.7	27.8	28.0	20.6
Beşinci % 20'lik dilim	16.3	15.8	14.8	24.5	21.4	28.5
Toplam	20.0			24.3		

Kaynak: Zenginobuz Ü., vd. (2006).

(*) Bu tablodaki gösterimin aksine, orijinal çalışmada, gelir ve tüketim dilimleri itibarıyla tüketim vergilerinin yükü en yüksek dilimden başlayarak verilmiştir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde, gelir dilimi yükseldikçe ödenen tüketim vergilerinin gelire oranı azalış göstermektedir. Türkiye genelinde, en düşük gelir dilimi gelirinin yüzde 22.9'u kadar tüketim vergisi öderken, bu oran en yüksek gelir diliminde yüzde 16.3'e gerilemektedir. Bu durum, tüketim vergilerinin gelir düzeyinden bağımsız olarak aynı oranda alınmasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁹ Zenginobuz, Ü., vd. (2006).

Tüketime göre sıralama esas alındığında, tüketim vergilerinin tüketim harcamalarına oranı daha uyumlu bir yapı göstermektedir. Nitekim, Türkiye genelinde en düşük tüketim dilimi tüketim harcamasının yüzde 19.1'i kadar tüketim vergisi öderken, bu oran en yüksek tüketim diliminde yüzde 24.5'e yükselmektedir. Kentlerde, ilk üç tüketim diliminde tüketim vergilerinin tüketim harcamalarına oranı önemli ölçüde yükselmekte ve vergi yükü düşük gelir gruplarında artış göstermektedir.

Ayrıca, harcamalara göre vergi yükü kent ve kırsal kesimde büyük ölçüde farklılaşmaktadır. En düşük tüketim diliminde, kentlerde vergi yükü yüzde 26.9 iken, kırsal kesimde yüzde 7.1'dir. En yüksek tüketim diliminde ise, bu oranlar, sırasıyla, yüzde 21.4 ve yüzde 28.5'dir. Kentlerde, hizmet tüketiminin kırsal kesime göre daha ağırlıklı bir yapıda olması ve enerji, ulaştırma, haberleşme gibi hizmetlerde dolaylı vergi yükünün yüksekliği bu farklılaşmada etkili olmaktadır.

5.3. Kamu sosyal harcamaları

1994 ve 2002 yılları hanehalkı bütçe anketleri ile kamu maliyesi verileri kullanılarak hesaplanan "Net Mali Yansımanın" gelir dağılımını düzeltici etkisi, genelde kamu harcamalarından kaynaklanmıştır. Bu dönemde, vergi politikasının düzeltici etkisi, dolaylı vergilerdeki artış nedeniyle sınırlı kalmıştır. 2002 yılı sonrasında, kamu kesimi vergi gelirleri ve sosyal harcamalarının GSYİH oranları incelendiğinde, 2003-2006 döneminde net mali yansımanın gelir dağılımına olası etkilerini kısmen değerlendirme imkanı ortaya çıkmaktadır.

Tablo.48 – Vergi, sosyal güvenlik primleri ve kamu sosyal harcamalarının gelişimi

	GSYİH'ya Oranlar (Yüzde)				
	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam Vergi ve Primler	29.7	31.5	31.9	33.0	33.1
Dolaylı Vergiler	15.6	16.5	17.1	18.0	17.7
Dolaysız Vergiler	8.2	8.5	7.9	8.2	7.8
Sosyal Güvenlik Primleri	5.9	6.5	6.9	6.8	7.6
Toplam Sosyal Harcamalar	17.1	18.0	18.2	18.9	18.8
Eğitim	4.4	4.1	4.0	4.0	4.1
Sağlık	4.7	4.8	5.1	5.2	5.2
Sosyal Koruma	7.9	9.1	9.1	9.7	9.5
Emekli Aylıkları ve Diğer Harcamalar	7.1	8.1	8.2	8.7	8.4
Sosyal Yardım ve Primsiz Ödemeler	0.3	0.4	0.3	0.5	0.6
Tarımda Doğrudan Gelir Desteği Ödemeleri	0.5	0.6	0.6	0.5	0.5

Kaynak: DPT, 2008 Yılı Programı ve TÜİK.

2002-2006 döneminde, dolaylı vergi ve sosyal güvenlik prim kesintilerinin GSYİH içindeki payı artış göstermektedir. Aynı zamanda, eğitim, sağlık ve sosyal korumaya yönelik harcamalardan oluşan kamu sosyal harcamalarında da önemli artışlar gözlenmektedir. Özellikle, devletten hanehalkına yapılan karşılıksız transferlerde ve sağlık harcamalarında gözlenen artışların, vergi politikasının gelir dağılımı üzerine yol açtığı olumsuz etkiyi telafi ettiği düşünülmektedir. 2002-2006 döneminde, dolaylı vergilerin GSYİH'ya oranı 2.1 puan artarken, eğitim harcamalarının payı 0.3 puan gerilemiş, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının payı ise 1.6 puan artış göstermiştir. Net mali yansıma açısından değerlendirildiğinde, 2002 yılı sonrasında uygulanan maliye politikasının gelir dağılımını iyileştirme konusunda sınırlı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu etkinin ağırlıklı olarak emekli aylıkları ve primsiz ödemeler gibi kamu sosyal harcamaları yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir.

Gelir dağılımının düzeltilmesi ve yoksulluğun azaltılması açısından en etkin politikaların başında sosyal koruma programları gelmektedir. Düşük gelirli, yaşlı, hasta, işsiz ve korunmaya muhtaç hedef kitlelerin seçilerek, bu kitlelerin düşük gelir ve yoksulluk sorununun giderilmesine yönelik bu programlar AB ülkelerinde kapsamlı bir şekilde uygulanmaktadır. Önceki bölümlerde açıklandığı gibi, AB ülkelerinde vergi ve transfer politikaları piyasa gelir dağılımının önemli ölçüde düzeltilmesine katkıda bulunmaktadır. Benzer şekilde, sosyal koruma programları yoksulluğun sınırlandırılmasında da etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

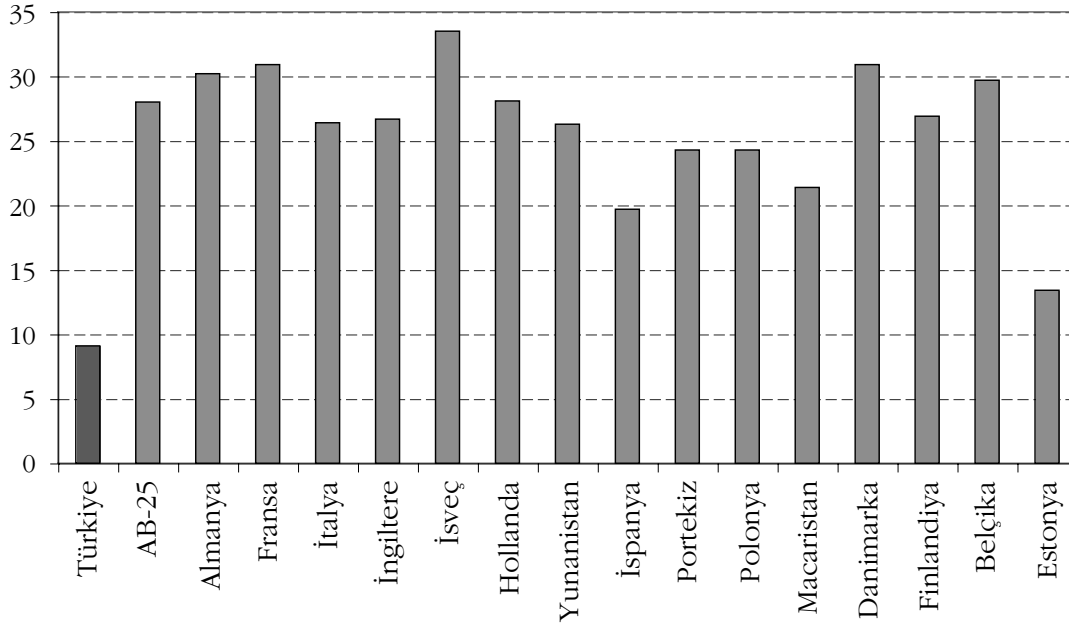
2003 yılı itibarıyla, AB-25 ülkelerinde ortalama yoksulluk oranı yüzde 15 civarındadır. Bu oran sosyal transferler dikkate alınarak bulunmakta olan yoksulluk oranı olup, sosyal program ve müdahaleler öncesindeki yoksulluk oranı ise yüzde 25'dir. Söz konusu iki oran arasındaki fark, genel olarak AB-25 ülkelerinde sosyal programlar yardımıyla yapılan yoksullukla mücadelenin oldukça iyi sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Türkiye'de aynı tanımla yoksulluk oranı yüzde 26'dır. Bu oran sosyal transferler öncesinde yüzde 31 olarak hesaplanmaktadır. Sosyal transferler öncesi ve sonrasındaki yoksulluk oranları arasındaki farklılaşma, yoksullukla mücadelenin performans ölçütü olarak esas alındığında, ülkemizde AB ülkelerine nazaran yoksullukla mücadelenin etki gücünün daha düşük olduğu görülmektedir. Romanya, İspanya, Yunanistan ve

Bulgaristan'da da Türkiye'ye benzer bir mücadele performansı sergilendiği, performanslarının AB ortalamalarının oldukça gerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'de de son yıllarda, hedef kitlelere yönelik sosyal yardım ve destek programlarının gerek merkezi ve gerekse yerel yönetimler tarafından artan ölçüde kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim, 2002 yılında sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ya oranı yüzde 7.9 iken, bu oran büyük ölçüde emekli aylıklarındaki artışın etkisiyle 2005 yılında yüzde 9.7'ye yükselmiştir. 2003 yılı verileri kullanılarak AB ülkeleri ile karşılaştırma yapıldığında, ülkemizde sosyal koruma harcamalarının yetersiz olduğu görülmektedir. AB-25 ortalamasında sosyal koruma harcamalarının GSYİH'ya oranı 2003 yılında yüzde 28 iken, bu oran Türkiye'de 2003 yılında yüzde 9.1, 2005 yılında ise yüzde 9.7'dir⁵⁰. AB-25 ortalamasında, nüfusun yaşlı olmasının etkisiyle, sosyal koruma harcamalarının yaklaşık yüzde 69'u yaşlılık, hastalık ve sağlık harcamalarından oluşmakta ve GSYİH'nın yüzde 19.5'ine karşılık gelmektedir. Türkiye'de bu oran yaklaşık yüzde 90 civarında bulunmakta ve GSYİH'nın yüzde 8.1'ini oluşturmaktadır. Bu durum, Türkiye'de yaşlılık, hastalık ve sağlık dışında kalan sosyal koruma harcamalarının (GSYİH'nın yüzde 1'i), AB ülkeleri ortalamasına (GSYİH'nın yüzde 8.2'si) göre çok düşük olduğunu göstermektedir.

Grafik.23 -Sosyal Koruma Harcamaları / GSYİH (2003, Yüzde)

50 Eurostat, (Yearbook 2006-07).

Gelir dağılımı ve yoksulluğun azaltılması açısından, son yıllarda Türkiye’de sosyal koruma harcamalarındaki hızlı artış olumlu görülmektedir. Ancak, bu harcamaların finansmanında ağırlıklı olarak dolaylı vergilerin kullanılması, sosyal koruma programlarının olumlu etkisini sınırlandırırken, kamu dengesi ve üretim maliyetleri üzerinde de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu olumsuzluklar, mevcut sosyal koruma programlarının sürdürülebilirliği konusunda da kuşkuları artırmaktadır. Özellikle, emekli aylıkları ve primsiz ödemelerdeki artışlar nedeniyle sosyal güvenlik kurumları finansman dengesinin olumsuz etkilenmesi, sosyal güvenlik sisteminin gözden geçirilme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Diğer yandan, dolaylı vergiler ve sosyal güvenlik prim kesintilerindeki yükselişler ise, ekonomide üretim ve işgücü maliyetlerini olumsuz etkileyerek, rekabet gücü kaybına ve kayıtdışılığın artmasına yol açmaktadır.

GENEL BULGU
VE
DEĞERLENDİRMELER

Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllarda yaşanan değişim sürecinin, gerek mikro gerek makro ölçekte yarattığı etki ve dışsallıkların, hanehalkının gelir, tüketim, işgücü ve refah seviyesi üzerine önemli etkileri olmuştur. Bu çalışma, temel ekonomik birimlerden biri olan hanehalkının daha yakından incelenmesi yanısıra, sözkonusu değişim sürecinden ne yönde ve hangi miktarda etkilendiğini de ortaya koymayı amaçlamıştır.

Hanehalkının işgücü piyasasında üstlendiği rol, elde ettiği gelir, gelirin haneler arasında dağılımı, tüketim harcamalarının yapısı, tüketim harcamalarının hanelere göre dağılımı, tüketim kalıplarındaki değişim, yoksulluk ve yaşam memnuniyeti analiz edilmiştir. Veri setinin olarak verdiği ölçüde, analiz kent-kır ayrımı ile bölgesel bazda da yapılmıştır. Anketlerden elde edilen veri setinin hanehalkının gerçek durumunu yansıtıp-yansıtmadığı, anketler arası uyum, anket sonuçlarının diğer ekonomik ve sosyal göstergelerle uyumu yanısıra, bu konularda uluslararası uygulamalar da değerlendirilmiştir.

Çalışmada, genel olarak 2002-2006 dönemine ilişkin TÜİK’in hanehalkı işgücü, bütçe, yoksulluk ve yaşam memnuniyeti anket sonuçları ile kamuoyuna açık veri tabanı kullanılmıştır. Aşağıda, bu çalışmadan elde edilen bulgular ve bunlara ilişkin değerlendirmeler ana hatları ile özetlenecektir:

İşgücü açısından hanehalkı

Hanehalkının işgücü piyasasında üstlendiği rol ile ilgili olarak yaşanan değişimin ana hatlarını şu şekilde özetlemek mümkündür;

- Hanehalkının işgücü piyasasına katılımı azalmaktadır. 2002-2006 döneminde çalışma yaşındaki nüfus 3.6 milyon kişi artmasına karşın, artan bu nüfusun ancak yüzde 26,9’u çalışma imkanı bulabilmiş, yüzde 73,1’i ise işgücü piyasasına gir(e)memiştir. Bu dönemde, işsiz fert sayısı 2,5 milyon, işsizlik oranı ise kriz dönemindeki sıçrama sonrası yüzde 10 civarında sabitlenmiştir,
- Tarım-dışı sektörlerde her yıl ortalama 587 bin civarında istihdam yaratılabilmektedir. Tarımsal istihdamda yaşanan çözülme nedeniyle, sözkonusu ortalama artış genel istihdam açısından 244 bin kişiye gerilemektedir.
- Tarım-dışı sektörlerdeki son beş yıldaki istihdam artışına en önemli katkı hizmetler

sektöründen (yüzde 68) gelmiştir. Hizmetler sektöründe, toptan-perakende ticaret, mali kurumlar ve nitelik gerektirmeyen alt hizmet sektörleri ön plana çıkmaktadır. Üretim yapısındaki değişim nedeniyle sanayi sektörünün istihdam artışına katkısı (yüzde 19) kısıtlı kalmıştır. Yeni ekonomik ortam, deprem riski ve konut kredileri ile desteklenen konut talebi nedeniyle inşaat sektörü istihdam artışına (yüzde 13) olumlu yönde katkı sağlamıştır.

- Herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna tabi olmaksızın kayıtdışı çalışma eğiliminde azalma gözlenmektedir. 2004 yılında yüzde 53 olan kayıtdışı istihdam oranı, tarımsal istihdamdaki çözülmeye paralel olarak son iki yılda 4,5 puanlık bir gerileme göstermiştir.
- İşgücü piyasasında, iş arayanlar çalışanlara göre daha genç ve daha eğitilidir. İstihdam edilen nüfusun ortalama yaşı 36,3, ücretsiz aile işçilerinin de etkisiyle ortalama eğitimi 7 yıl iken, iş arayanların ortalama yaşı 29,6, ortalama eğitimi ise 8,2 yıldır.
- Bu dönemde, kamu işyerlerinde istihdam edilenler azalırken, özel kesim istihdamı 1.2 milyon kişi artmıştır. Özel kesimde, tarlada çalışanlar azalırken, düzenli işyerinde çalışan sayısında 2.6 milyon kişilik artış olmuştur.

Genel eğilim değişmemekle birlikte, hanehalkının işgücü durumu kent-kır, üç büyük il-diğer iller ve bölgeler arasında önemli farklılıklar taşımaktadır. Bu farklılıkları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Kentsel istihdam artış eğilimini sürdürmüş, kentlerde çalışanların payı son dört yılda 6,6 puan artarak 2006 yılında yüzde 58.6'ya yükselmiştir. Kırsal kesimde istihdam oranı gerilemesine karşın, kurumsallaşma eğilimi güçlenmiş, ücretli-yevmiyeli olarak çalışanların toplam kırsal istihdam içindeki payı 7.7 puan artarak 2006 yılında yüzde 32.4'e çıkmıştır. İşgücüne dahil olmama eğilimi kırsal kesimde çok belirgin olup, son dört yılda işgücüne dahil olmayan nüfusun payı 5,4 puan artmıştır.
- Üç büyük ilde, 15 yaşın altındaki nüfus diğer illere göre 5,5 puan daha düşük olup, bu nedenle işgücü arzı göreceli olarak daha yüksektir. Üç büyük ilimizde, işgücüne dahil olmayan nüfus ve bunun içinde ev kadınları sayısının diğer illere göre daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. İşsizlik oranı üç büyük ilde diğer illere göre 2,1 puan daha yüksektir. Kendi hesabına çalışan ve ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdama katkısı diğer illerde çok belirgin iken, üç büyük ilde ücretli istihdamın payı yüzde

75'i aşmaktadır. Üç büyük il ve diğer iller arasındaki bir diğer belirgin farklılık, istihdamın sektörel dağılımı ile ilgilidir. Üç büyük ilde hizmetler sektörü, diğer illerde ise tarım sektörü istihdama katkısı belirgin olan sektörlerdir.

- Bölgeler itibarıyla işgücü durumunda ilk göze çarpan husus, Karadeniz bölgesinin diğer bölgelerden önemli ölçüde farklılaşmasıdır. İşgücüne katılım oranının en yüksek olduğu, işsizlik oranının en düşük olduğu, tarım sektörü istihdamının en yüksek olduğu, hizmetler sektörü istihdamının ise en düşük olduğu bölge Karadeniz bölgesidir. Karadeniz bölgesinin en düşük işsizlik oranına sahip olması, işgücü piyasasını değerlendirirken işsizlik oranının tek başına yeterli bir gösterge olmadığını göstermesi açısından da önemli görülmektedir.
- Diğer bölgelere göre, Güneydoğu Anadolu bölgesi de farklı bir yapı göstermektedir. Doğurganlığın yüksek olması nedeniyle 15 yaşın altındaki nüfusun en yüksek olduğu bölgemizdir. İşgücü arzının en düşük olduğu bölge olmasına karşın, işsizlik oranının en yüksek olduğu bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Güneydoğu Anadolu bölgesi ile ilgili olarak ön plana çıkan bir diğer husus, Karadeniz bölgesinin aksine ücretsiz aile işçisinin en düşük olduğu bölge olmasıdır. Bu durum, iki bölge arasında işsizlik oranı farklılaşmasının temel nedeni olarak görülmektedir.
- Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde tarım sektörü istihdam açısından belirgin önemini sürdürmektedir. Tarımın istihdama katkısı Türkiye genelinde yüzde 27 iken, bu bölgelerde yüzde 50 civarında bulunmaktadır. Bu payın tek haneli rakamlara düşürülerek AB ülkeleriyle uyumlaştırılması gereği sıkça vurgulanırken, tarım sektörünün bu bölgelerde yaşayan hanehalkı açısından temel geçim kaynağı olma özelliğini daha uzun süre koruyacağı anlaşılmaktadır.

Hanehalkının işgücü piyasasındaki konumu bu şekilde özetlendikten sonra, son dönemlerde işgücü piyasasında gözlenen ve sıkça tartışılan **tarımsal istihdamda çözüme, ücretsiz aile işçilerindeki hızlı azalış ve işgücüne dahil olmayan nüfusta gözlenen olağanüstü artış ve bunun işsizlik oranlarına etkileri** değerlendirilmiştir (Bkz Üçüncü Bölüm). Bilindiği gibi, anket sonuçları bir örneklemeden yola çıkarılarak yapılan bir tahmin çalışmasıdır ve bu tahmin çalışmasının ortaya koyduğu belirgin trend değişikliklerinin ön yargısız bir şekilde dikkatle değerlendirilmesi gereğine inanılmaktadır.

Tarımsal istihdamda çözüme

Anket sonuçlarındaki temel eğilim değişikliklerinden en önemlisi, **2004 yılı sonrasında tarımsal istihdamda gözlenen kısa süreye sıkışmış çözümedir.** Tarımsal istihdamdaki çözüme yerel bir özellik taşımamakta, her bölgeye yayılan bir genellik göstermekte ve sektörde en fazla katma değer yaratıldığı bir döneme rastlamaktadır. Bu çözüme, büyük ölçüde ücretsiz aile işçilerindeki azalışla eşanlı olarak meydana gelmiştir. Bu eğilimi, göç, kentleşme ve sektördeki yoksulluk gibi yapısal olgularla açıklamak tek başına yeterli görülmemektedir. Çözülmenin kısa bir dönemde ve büyük hacimli olarak gerçekleşmesi ve yerel bir dinamik taşımaması, çözülmenin sadece yapısal dönüşümden kaynaklanmadığını, aynı zamanda metodoloji ve kapsam değişiminden de kaynaklanabileceğine işaret etmektedir. Nitekim, Hanehalkı İşgücü Anketinin, çözülmenin başladığı dönemde, toplanan veri kalitesini iyileştirmek için revize edildiği ve soru sayısının artırıldığı görülmektedir. 2005 yılında yapılan bu revizyon ile, anket esnasında genellikle sözkonusu hanede yaşamakla birlikte, geçici olarak başka yerde olan hanehalkı fertlerinin anket formuna dahil edileceği hususu açıklığa kavuşturulmuş ve kurumsal nüfusa dahil olanlar ile bağımlı nüfusun konumu netleştirilmiştir.⁵¹ Anket soru formundaki iyileştirmenin özellikle kırsal kesimde ankete verilen cevapların kalitesini arttırdığı ve ücretsiz aile işçilerine yönelik tahmin çalışmalarını etkinleştirdiği, dolayısıyla tarımsal istihdam seviyesini etkilediği düşünülmektedir.

Kamuoyunda sıkça, tarımsal istihdamdaki bu çözülmenin yapısal bir dönüşümden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Bu trend değişikliğinin, tek başına yapısal dönüşüme bağlanması bazı soruları da gündeme getirmektedir. Bilindiği gibi, tarımsal istihdamdaki çözüme 2004 yılı son çeyreği ile 2005 yılı son çeyreği arasında gerçekleşmiş ve bu dönemde tarım istihdamı yaklaşık 1.3 milyon kişi azalmıştır. Bu çözülmenin yüzde 81.7'si ücretsiz aile işçilerindeki azalıştan, yüzde 48.9'u ise kadın istihdamındaki düşüşten kaynaklandığı görülmektedir. Ancak, tarım istihdamındaki bu azalış işsiz sayılarına hiç yansımamıştır. Nitekim, işsizlerin daha önceki iktisadi faaliyet alanları incelendiğinde, işsiz olupta daha önce tarım sektöründe çalışmış olanların sayısı 2004 yılı son çeyreğinde 172 bin kişi iken, bunların sayısı çözüme döneminde sadece 17 bin kişi artarak 2005 yılı son çeyreğinde 189 bin kişiye yükselmiştir. Bu kapsamda araştırılması gereken ilk soru, tarımdaki çözüme niçin işsiz sayısını etkilememiştir? İkinci soru,

51 Anket soru kağıdındaki değişikliklere Tablo.30'da yer verilmiştir.

yapısal dönüşüm sonucu tarım sektöründe açığa çıkan yaklaşık 1.3 milyon kişinin, eğitim-cinsiyet-nitelik engeli ile karşılaşmadan tarım-dışı sektörlerde nasıl iş buldukları veya niçin işgücüne dahil olmayan nüfus kapsamına girdikleridir? Tarım sektöründeki bu ani çözülmenin tarımsal katma değere niçin hiç bir olumsuz etkisi olmamıştır? Bu dönemde tarımda çalışan başına verimlilik olağanüstü artarken, göreceli olarak rekabetin yoğun olduğu ve dışa açık tarım-dışı sektörlerde işgücü verimliliği niçin durağanlaşmıştır? (Bkz.Grafik.11). GSYİH ve Hanehalkı İşgücü Anketinden yararlanarak hesaplanan imalat sanayi verimlilik endeksi (çalışan başına katma değer) ile imalat sanayi “kısmi verimlilik endeksleri” eğilim olarak, tarımda çözülmenin yaşandığı dönem ve sonrasında önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Bkz.Grafik.12). Bu iki veri kaynağından elde edilen verimlilik endeksi 2005 yılına kadar benzer bir eğilim gösterirken, neden çözülmenin yaşandığı 2005 yılı ve sonrası dönemde önemli ölçüde farklılaşmıştır? Yukarıda sıralanan sorular, tarımsal istihdamdaki çözülmenin sadece yapısal bir dönüşümden kaynaklanmadığını, aynı zamanda önemli ölçüde ankette yapılan düzenlemelerden de etkilendiğini göstermektedir. Bu durum, aynı zamanda 2005 yılı öncesi ve sonrasına ilişkin işgücü piyasasına yönelik değerlendirmelerde daha temkinli olunmasını gerektirmektedir. Ayrıca, anketlerde tarımsal istihdamda meydana gelen azalış sonucunda açığa çıkan işgücünün, tarım-dışı sektörlerde istihdam imkanı bulması ve/veya işgücüne dahil olmayan nüfusta yer alması konusunun dikkatle değerlendirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Yoksulluk anketi ile uyum

Hanehalkının işgücü durumu, Hanehalkı İşgücü Anketleri ile ortaya konulmaktadır. Aynı zamanda yoksulluk anketlerinde, hanehalkı fertlerinin işteki durumlarına göre toplam nüfus içindeki paylarına da yer verilmektedir. İki farklı veri kaynağı arasında çalışan fert sayısı, işsiz sayısı, işgücüne dahil olmayanların sayısı, işgücü çağında olmayan nüfus verileri arasında belirgin farklar olduğu görülmektedir. En belirgin farklılık ücretsiz aile işçilerinin sayısında ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıklar, özellikle bağımlı ve hareketli bir nüfus özelliği taşıyan “ücretsiz aile işçileri” nin tahmininde zorluklar olduğuna işaret etmektedir. Nitekim, 2005 yılı anket formunun geliştirilmesi yönündeki arayışların bu zorluktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bütün bu nedenlerle tarımdaki çözülmeyi analiz ederken ve tarım-dışı sektörlerdeki istihdam performansı hakkında değerlendirmelerde bulunurken dikkatli olunması gerekmektedir. Tarımda son yıllarda yaşanan çözülmelerin gerçek boyutunun ve nedenlerinin ortaya konulmasının önemli olduğuna ve sorunlara doğru çözümler üretilebilmesinin karar alıcıların doğru yönlendirilmesi ile mümkün olabileceğine inanılmaktadır.

Alternatif işsizlik oranı tanımlama gereği

İşgücü piyasasında işsizlik ve istihdam oranlarının son beş yılda durağanlaşması, buna karşılık işgücüne dahil olmayan nüfus içinde çalışmak isteyipte iş aramayanların sayısındaki hızlı artış, mevcut işsizlik tanımının işgücü piyasasındaki eğilimleri tek başına açıklamakta yeterli olamayacağını göstermektedir. Uluslararası kuruluşlar, işgücü piyasasına ilişkin veri standartları konusunda yoğun çaba harcamalarına karşın, ulusal düzeyde yapılan anket çalışma ve tanımlarında farklılıklar gözlenebilmektedir. Farklılıklar büyük ölçüde, ülkelerin yapısal özelliklerinden kaynaklanmakta ve “istihdam edilenler”, “ücretsiz aile işçisi” ve “işgücüne dahil olmayan nüfus” tanım ve kapsamlarında yoğunlaşmaktadır. Ülkelere göre, işsiz tanımı ile iş aramayıp işbaşı yapmaya hazır olanlara ilişkin tanımlarda farklılıklar bulunmaktadır. Bu farklılıklar, referans dönemi, aktif olarak iş arayıp aramadığı, iş arama kanallarından hangisinin kullanıldığı gibi hususlarda yoğunlaşmaktadır⁵².

Türkiye’de işgücü piyasasında ücretsiz aile işçileri ve işgücüne dahil olmayanlar, diğer ülkelere göre daha ağırlıklı bir rol oynamaktadırlar. Ücretsiz aile işçilerinin toplam istihdam içindeki payı, Türkiye’de yüzde 20 civarında iken, AB-15 ülkelerinde yüzde 1,2 düzeyindedir. İşgücüne dahil olmayanların çalışma çağındaki nüfusa oranı AB-25 ülkelerinde yüzde 30 civarında iken, Türkiye’de kadınların da etkisiyle yüzde 49 civarındadır. İşgücüne dahil olmayanların oranı (inactivity rate) son yıllarda AB-25 ülkelerinde düşüş eğilimi gösterirken, Türkiye’de belirgin bir artış eğilimi göstermektedir. Buna rağmen, gelişmiş ülkelerde ekonomi politika yapıcılar, akademisyenler ve istatistik kurumları, işgücü piyasasında yaşanan gelişmeleri daha iyi analiz edebilmek, işgücü piyasasından kaynaklanabilecek potansiyel ücret ve enflasyonist baskıların daha iyi ölçülebilmesi için farklı işsizlik oranları tanımlamakta, çalışmak isteyipte iş aramayanları kısmen ya

52 Tanım farklılıkları ve istatistiklere yansımaları konusunda detaylı bilgi, Üçüncü Bölüm 3.4 nolu alt başlıkta yer almaktadır.

da tamamen işsiz tanımına dahil etmektedirler. Çalışmak isteyipte iş aramayanların potansiyel bir işgücü arzı olduğu, zaman içinde bu gruptan istihdama geçişlerin izlenmesi gerektiğinden hareketle, bir çok ülkede geniş kapsamlı yeni işsizlik tanımları yapılabilmektedir. Bu ülkelerden biri olan ABD’de, çalışmak isteyipte iş aramayanlar ile yarı-zamanlı çalışanlar da dikkate alınarak alternatif işsizlik tanımları yapılmakta ve istatistik ofisi (The US Bureau of Labor Statistics) tarafından düzenli olarak yayınlanmaktadır.

İşgücü piyasasındaki gelişmeleri daha yakından izleyebilmek ve gerçekçi değerlendirmeler yapabilmek için, Türkiye’de de alternatif işsizlik tanımlarının yapılması ve bunların yayınlanmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Çalışmak isteyipte iş aramayanlar dikkate alınarak ABD benzeri alternatif işsizlik tanımları yapıldığında, Türkiye’de 2006 yılı için yüzde 9,9 olan resmi işsizlik oranının yüzde 16.9’a yükseldiği görülmektedir (Bkz. Tablo.34). Dikkat edilmesi gereken önemli husus, resmi işsizlik oranı ile alternatif işsizlik oranları arasında ABD’de benzer bir eğilim izlenmesine rağmen, Türkiye’de 2004 sonrası dönemde ciddi bir eğilim farklılaşması olmasıdır. Bu eğilim farklılığı, Türkiye’de işgücü piyasasındaki sorunlara alternatif tanımlarla bakılması zorunluluğunu diğer ülkelere nazaran artırmaktadır.

Gelir türü ve dağılımı açısından hanehalkı

Kullanılabilir hane gelirinin hanelere dağılımına bakıldığında, anket sonuçlarına göre gelir dağılımı düzenli bir iyileşme eğilimi göstermektedir. Nitekim, 2002 yılında 0,44 olan Gini katsayısı, 2005 yılında 0,38’e gerilemiştir. 2005 yılında, hane gelirinin yüzde 6’sı birinci yüzde 20’lik gelir grubundaki haneler tarafından paylaşılırken, beşinci yüzde 20’lik gelir grubundaki haneler toplam gelirin yüzde 44,4’ünü elde etmektedirler. Beşinci ve birinci yüzde 20’lik gruplar arasındaki gelir farkı, 2002 yılında 9,46 kat iken, 2005 yılında 7,35 kata gerilemiştir.

Gelir dağılımındaki iyileşmenin kaynakları araştırıldığında iki husus ön plana çıkmaktadır;

- Hangi gelir dilimi gruplandırmasına bakılırsa bakılsın (%20, %10 ve %5), en üst gelir dilimindeki hanehalklarının gelir paylarındaki kayıplar, gelir dağılımındaki iyileşmede belirgin rol oynamaktadır (Bkz. Tablo.10).

- Anket sonuçlarına yansıyan hanehalkı gelirlerinin türlerine bakıldığında, ücret ve karşılıksız transfer (emekli maaşı, yaşlılık maaşı, işsizlik maaşı, burslar, yardımlar vb.) gelirlerinin ağırlığının arttığı, buna karşılık müteşebbis, gayrimenkul ve menkul kıymet gelirlerinin payının gerilediği görülmektedir (Bkz. Tablo.11 ve Grafik.1). 2002 yılında, ücret ve karşılıksız transferlerin payı yüzde 56.3 iken, bu pay 2005 yılında yüzde 65.6'ya yükselmiş, bu dönemde sermaye gelirlerinin payı ise 9.3 puan azalarak yüzde 34.4'e gerilemiştir. 2004 yılında asgari ücrete yapılan yüksek reel artışın da etkisiyle ücret ve emekli maaşlarının anketten elde edilen toplam gelir içinde ön plana çıkmasının, gelir dağılımının iyileşmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, anket sonuçlarına tam olarak yansıtılamayan faiz gelirlerinin, son yıllarda nominal faiz oranındaki gerileme nedeniyle, toplam gelir içindeki nispi payının azaldığı, bunun da üst gelir dilimleri aleyhine sonuçlar verdiği anlaşılmaktadır.

Uluslararası uygulamalar incelendiğinde, hanehalkı gelir anketlerinin temel sorunu, hanelerin gelirlerini gizlemeleri ve yüksek gelirlili hanelerin cevap vermekten kaçınmalarıdır. Buna ilave olarak, mali piyasalarda araçların çeşitlenmesi ve bu araçlara hanehalkının daha kolay erişilebilmesine karşın, menkul kıymet gelirlerinin anketlerde tam olarak kapsanamaması da anketlerin açıklama gücünü zayıflatmaktadır. Nitekim, Türkiye'de de menkul kıymet gelirlerinin anketlerde tam olarak kapsanamadığı görülmektedir. Sadece hanehalkının sahip olduğu mevduat ve DİBS stoku dikkate alınarak bunların tahmini getirileri hesaplandığında, gelir dağılımı anketlerindeki menkul kıymet gelirleri ile, seviye ve eğilim olarak çok belirgin farklılıklar gözlenmektedir. Anketlerde kapsanan menkul kıymet gelirleri tutarı ile hanehalkının menkul kıymet stoklarından hareket edilerek tahmin edilen menkul kıymet gelirleri arasında 3,5 kat fark bulunması, anketlerin bu tür gelirleri kapsama konusunda zorlukları olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Bkz. Tablo.43).

2002-2005 döneminde, gelir dilimleri itibarıyla hane ve fert başına kullanılabilir gelir ile fert başına GSYİH ve yıllık net asgari ücret karşılaştırılması yapılmıştır. Hane ve fert başına gelirin, fert başına GSYİH'ya oranları incelendiğinde, 2002-2005 döneminde, en üst gelir grubu hariç, genel olarak bir iyileşme gözlenmektedir (Bkz. Grafik 3 ve 5). Ancak, hane ve fert başına gelirin, net asgari ücrete oranları incelendiğinde ise göreceli olarak bir kötüleşme ortaya çıkmaktadır. 2002 yılında hane başına ortalama gelir net asgari ücretin 4,2 katı iken, bu oran 2005 yılında 3,5 kata gerilemiştir (Bkz. Grafik 2 ve 4).

Harcama yapısı açısından hanehalkı

Hanehalkı tüketim harcamalarının yapısı, zaman içinde tüketim kalıplarındaki değişim ve hanehalkı harcama ve tercihlerinin gelir dilimleri itibarıyla nasıl farklılaştığı incelendiğinde aşağıdaki hususlar dikkati çekmektedir;

- Son beş yılda hanehalkının mal ağırlıklı tüketimlerini azaltırken, hizmet ağırlıklı harcamalara yöneldiği görülmektedir. Mal ağırlıklı harcamalar içinde payı azalan en önemli harcama kalemi gıda ve alkolsüz içki tüketimi iken, hizmet ağırlıklı harcamalar içinde ulaştırma giderlerinin payı önemli ölçüde artmıştır. Motorlu taşıt satın alımı ile ilgili harcamaların da yer aldığı ulaştırma grubunun toplam tüketim içindeki payı 2002 yılında yüzde 8.7 iken, bu pay 2006 yılında yüzde 13.1'e çıkmıştır.
- Hanehalkının gelir düzeyi arttıkça, başta gıda olmak üzere zorunlu harcamaların (gıda+giyim+konut) payı düzenli bir şekilde azalmaktadır. 2006 yılında, en düşük gelir diliminde zorunlu harcamaların payı yüzde 70.1 iken, bu pay en üst gelir diliminde yüzde 49.2'dir.
- AB-25 ülkeleri ile karşılaştırıldığında, Türkiye'de zorunlu tüketim harcamalarının payının yüksek, hizmet ağırlıklı harcama gruplarının payının ise önemli ölçüde düşük olduğu görülmektedir. Bu yapısal farklılık, Türkiye'de en düşük gelir grubunda çok daha belirginleşirken, en yüksek gelir grubunda azalmakta, ancak önemini korumaktadır (Bkz. Tablo.24).
- Gelir dilimleri itibarıyla tüketim harcamalarının dağılımına bakıldığında, tüketimin gelire göre daha adil dağıldığı görülmektedir (Bkz. Tablo.21). Bu, özellikle düşük gelir gruplarındaki hanelerin gelirleri olmasa da borçlanarak tüketimlerini finanse etmelerinden kaynaklanmaktadır.
- Gelir dilimleri itibarıyla hane başına tüketim harcaması net asgari ücretle karşılaştırıldığında, hanelerin nispi pozisyonunda bir bozulma görülmektedir. Ancak, fert başına tüketim harcaması ile fert başına özel nihai tüketim harcaması karşılaştırıldığında, en düşük gelir dilimi hariç, genelde bir iyileşme gözlenmektedir (Bkz.Grafik.6 ve 7).

Hanehalkının tasarruf eğilimi

Hanehalkı kullanılabilir gelir ve tüketim harcamalarından yararlanılarak, hanehalkının tasarruf eğilimi incelendiğinde, 2002-2004 döneminde ortalama tasarruf eğiliminin yüzde 16.8 olduğu görülmektedir. Ancak, 2005 yılında tüketim harcamalarındaki hızlı artışın etkisiyle, bu oran yüzde 10 seviyesine gerilemiştir.

Gelir dilimleri itibarıyla bakıldığında, birinci ve ikinci yüzde 20'lik gelir dilimlerindeki hanelerde “negatif tasarruf” eğiliminin olduğu ve bu eğilimin 2005 yılında güçlendiği görülmektedir. Hanehalkı tasarruflarının belirleyicisi olan en üst gelir grubunda da ortalama tasarruf oranı yüzde 33'lerden 2005 yılında yüzde 24 civarına gerilemiştir (Bkz. Tablo.25).

Yoksulluk açısından hanehalkı

2002-2006 döneminde, Türkiye’de gıda ve gıda+gıda dışı yoksulluk oranları düzenli olarak gerilemiştir. 2006 yılı itibarıyla, açlık sınırı (gıda yoksulu) kapsamında olan fert ve hane sayısı kısıtlı olmasına karşın, fertlerin yüzde 17.8’i, hanelerin yüzde 14’ü yoksulluk sınırında (gıda+gıda dışı) bulunmaktadır. Görelî yoksul fert oranı ise yüzde 14.5’dir. En düşük yoksulluk oranı, ücretli ve işveren olarak çalışanlarda gözükürken, en yüksek yoksulluk oranı ücretsiz aile işçilerinde, işsizlerde ve çalışma çağında olmayan nüfusta görülmektedir. Çalışmakta olan kişilerde yoksulluk oranı, tarım sektöründe yüzde 34, sanayi sektöründe yüzde 10 ve hizmetler sektöründe ise yüzde 7 civarındadır. İktisaden faal olmayan nüfusta yoksulluk oranının yüzde 14 civarında olmasının, Türkiye’de sosyal sorunların yönetilebilir kalmasını sağladığı anlaşılmaktadır.

Yoksulluk hesaplamaları, hanehalkı tüketim harcamaları esas alınarak, standart bir tüketim kalıbı ve günlük kalori ihtiyacına göre yapılmaktadır. Düşük gelir gruplarındaki negatif tasarruf oranları, yoksulluk oranının tüketimin yanısıra, gelir seviyesini de dikkate alarak hesaplanması gerektiğine işaret etmektedir. Türkiye’de en düşük gelir dilimindeki hanelerin tüketim harcamalarını finanse edecek bir gelir seviyesine sahip olmadıkları görülmektedir. Nitekim, 2005 yılında birinci yüzde 20'lik gelir diliminde ortalama hane geliri yoksulluk sınırının altında kalmasına rağmen, aynı yılda yoksulluk oranı hızlı bir şekilde gerileyebilmiş-

tir. Borçlanarak veya mevcut varlıkların azaltılarak tüketim harcamalarının finanse edilmesi ve böylece yoksulluk oranının gerilemesi gerçekçi görünmemektedir. Bu nedenle, diğer ülke uygulamaları da dikkate alınarak tüketim bazlı yoksulluk oranlarının yanısıra, gelir bazlı yoksulluk oranlarının da hesaplanarak kamuoyu ile paylaşılması yararlı olacaktır.

Yaşam memnuniyeti açısından hanehalkı

Hanehalkının yukarıda özetlenen işgücü, gelir, tüketim ve yoksulluk yapısı, hanehalkının refah ve mutluluk düzeyi hakkında büyük resmin görülebilmesini kolaylaştırmaktadır. Hanehalkının, içinde bulunduğu mevcut yapı ve bu yapıdaki değişim hakkında kendi öz değerlendirmesinin ne olduğu, yine TÜİK tarafından 2003 yılından beri yapılmakta olan “Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları”ndan elde edilebilmektedir.

Yaşam memnuniyeti araştırma sonuçlarına göre, 2003-2006 döneminde, hanehalkının sahip olduğu gelir seviyesinden ve gelirleri ile ihtiyaçlarını karşılama gücünden duyduğu memnuniyet seviyesinde sınırlı bir iyileşme gözlenmiştir. Buna karşılık, işsizlik ve yoksulluğun etkisiyle, düzenli ayni-nakdi yardım alan ve yardım yapan hane oranlarında çok belirgin artışlar gözlenmektedir. Hanehalkının aldığı yardımların temel kaynağının akraba-komşu dayanışması olduğu görülmekle birlikte, belediyeler ve valilikler kanalıyla yapılan yakacak, kira ve yiyecek yardımları belirgin bir ivme kazanmıştır.

Anket sonuçlarının milli muhasebe ile uyum derecesi

Hanehalkı bütçe anketleri, sadece hanehalkının gelir ve harcama yapısı hakkında bilgi verme amaçlı değil, aynı zamanda milli muhasebe hesap sistemi için de önemli bir girdi sağlamak için yapılmaktadır. Bu nedenle, milli muhasebe hesap sisteminden elde edilen GSYİH, harcanabilir gelir ve özel nihai tüketim harcamaları ile anketlerden elde edilen bulgular arasında, belirli bir uyumun olması beklenmektedir. Bu konudaki tespitler şunlardır;

- Anketlerden elde edilen hanehalkı kullanılabilir gelirin, 2002-2005 döneminde GSYİH'ya oranı ortalama yüzde 51,3, harcanabilir gelire oranı ise ortalama yüzde 76,8 olarak hesaplanmaktadır (Bkz. Tablo.41).

- Anketlerde kullanılabilir fert gelirleri içinde yer alan net maaş ve ücret gelirleri, milli muhasebe verilerinden elde edilen net işgücü ödemelerinden daha yüksektir. İncelenen dönemde, net işgücü ödemeleri / GSYİH oranı yüzde 18 civarında sabit kalırken, anketlerden elde edilen maaş-ücret ödemeleri / GSYİH oranınının 1,3 puan artarak 2005 yılında yüzde 19,9'a yükseldiği görülmektedir.
- İşgücü ödemelerindeki bu uyumsuzluğun yanısıra, sermaye gelirlerinde de bir ölçme sorunu olduğu görülmektedir. Ankette yer alan menkul kıymet gelirlerinin seviyesi ile menkul kıymet stoklarından hareket edilerek tahmin edilen menkul kıymet gelirleri arasında 3,5 kat fark bulunmaktadır (Bkz. Tablo.43).
- Anketlerden elde edilen hanehalkı tüketim harcamalarının, milli muhasebe sisteminde elde edilen özel nihai tüketim harcamalarına oranı, mal gruplarına göre değişmekle birlikte, 2002-2006 döneminde ortalama yüzde 65,9 olarak hesaplanmaktadır.
- Yıllar itibarıyla, hanehalkı tüketim harcamalarındaki artış oranı ile özel nihai tüketim harcamaları artışı arasında ciddi uyumsuzluklar gözlenmektedir. Nitekim, 2005 yılında özel nihai tüketim harcamaları yüzde 15 artarken, bu oran ankette elde edilen hanehalkı tüketim harcamalarında yüzde 26 olarak gerçekleşmiştir.

Kapsam ve yöntem farklılıklarının yanısıra veri kaynaklarının da farklı olması, milli muhasebe verileri ile anket sonuçları arasında bire bir uyumu mümkün kılmamaktadır. Ancak, istatistiki bilgiyi üreten ve kullananlar açısından önemli olan, uyumsuzlukların gelir ve harcama türleri itibarıyla boyutlarının bilinmesi, olası nedenlerinin düzenli olarak analiz edilmesidir. Bunun, anketlerin iyileştirilmesi ve anket sonuçlarının kullanım kalitesini artırması açısından gerekli olduğu düşünülmektedir.

Maliye politikası etkisi

Ekonomide kamu kesiminin temel fonksiyonlarından birisi, toplumun tüm kesimlerinin yararlandığı ortak hizmetleri yürütmek ve gelirin ikincil dağılımını etkilemektir. Piyasa mekanizmasının ortaya çıkardığı gelir ve bu gelirin dağılımı, maliye politikası araçlarıyla yeniden dağıtımına tabi tutulmaktadır. Gelir vergisi ve transferler aracılığıyla gelir dağılımı doğrudan etkilenirken, eğitim, sağlık ve alt yapının geliştirilmesine yönelik kamu harcamaları ile bunların finansmanı için toplanan kamu gelirleri aracılığıyla da gelir dağılımı dolaylı yoldan etkilenmektedir.

Gerek vergi yükünün değişik gelir grupları ve toplumsal kesimler için farklılaştırılması, gerek kamu harcamalarından bu grup ve kesimlerin farklı ölçüde yararlanması, gelir dağılımı üzerine önemli etkide bulunmaktadır. Kamu kesiminin maliye politikası aracılığıyla gelir dağılımı üzerinde yaptığı sözkonusu etkiye “net mali yansıma” adı verilmektedir. Türkiye’de net mali yansıma konusunda 1994 ve 2002 yılları için yapılan bir çalışmada, vergi politikasının, dolaylı vergi ağırlıklı bir yapıda olması nedeniyle, gelir dağılımını düzeltici etkisinin sınırlı olduğu, buna karşılık kamu harcamalarının düşük gelir grupları lehine düzeltici etkisinin daha önemli olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Kamu kesimi vergi gelirleri ve sosyal harcamalarının GSYİH’ya oranları incelendiğinde, 2003-2006 döneminde vergi ve sosyal güvenlik primlerinin payı artmakla birlikte, kamu sosyal harcamalarında da belirgin artışlar olduğu görülmektedir. Vergi ve primlerin GSYİH’ya oranı 3.4 puan artarken, kamu sosyal harcamalarından eğitim harcamalarının payı 0,3 puan gerilemiş, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının payı ise 2,1 puan artış göstermiştir. Bu oranlar 2002 sonrası dönemde, maliye politikasının gelir dağılımını düzeltici etkisinin sınırlı kaldığına işaret etmektedir.

Gelir dağılımının düzeltilmesi ve yoksullukla mücadele edilmesinde en etkin yöntemlerin başında, sosyal koruma programları gelmektedir. Türkiye’de de, son yıllarda, bu tür programlar AB seviyesinde olmasa bile uygulanmaktadır. Ancak, uygulama etkinliğinin AB-25 ülkelerine göre sınırlı kaldığı görülmektedir. Nitekim, 2003 yılında AB-25 ülkelerinde sosyal transferlerin yoksulluğu iyileştirme etkisi yüzde 40 olarak hesaplanırken, bu oranın Türkiye için yüzde 16 civarında kaldığı hesaplanmaktadır.

Sonuç olarak, hanehalkının ekonomik ve sosyal hayattaki konumunun belirlenmesi için TÜİK tarafından yapılan düzenli anketlerin, Türkiye’de önemli bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Önümüzdeki dönemde, TÜİK tarafından bu çalışmaların geliştirilerek, anketler arasındaki uyumun güçlendirilmesi, milli muhasebe verileri ile farklılıkların değerlendirilmesi, zaman içinde anketlerde yapılan yöntem değişikliklerinin sonuçlar üzerine etkilerinin raporlanması ve anketlerden daha kapsamlı ve ayrıntılı veri elde edilmesi yönündeki çabaların artırılması ihtiyacı bulunmaktadır. Anketlerde, AB normları ve diğer uluslararası kuruluşların standartlarına uyum çabaları sürdürülürken, Türkiye’nin sahip olduğu farklı ekonomik ve sosyal yapının gerektirdiği bilgileri temin

ihtiyacı da gözardı edilmemelidir. Ancak, bu çabalar sayesinde Türkiye’de hanehalkının gerçek durumu ve gelişme süreci daha gerçekçi bir şekilde ortaya konulabilecek, işsizlik, gelir dağılımı adaletsizliği ve yoksullukla mücadele politikalarının etkin bir şekilde uygulanması sağlanabilecektir.

Kaynakça

Banca D'Italia, “*Household Income and Wealth in 2004*”, Year XVI-Number 7, January 2006.

BDDK, “*Finansal Piyasalar Raporu*”, Mart-Haziran 2006.

Bhalla, S., “*Imagine There’s No Country: Poverty, Inequality; and Growth in the Era of Globalization*”, Institute for International Economics, October 2002.

Bradbury, K., “*Measurement of Unemployment*”, Public Policy Briefs, No.06-2, Federal Reserve Bank of Boston.

Brandolini, A., Cipollone, P., and Viviano E., “*Does the ILO Definition Capture All Unemployment?*”, Working Paper No.22/2003, Centre For Household, Income, Labour and Demographic Economics.

Devlet Planlama Teşkilatı, “*2007 Yılı Programı*”, Ekim-2006.

Doğanoğlu, F., Gülcü, A., “*Gelir Eşitsizliği Ölçümünde Kullanılan Yöntemler*”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt.2, Sayı.1, 2001.

Eurostat, “*Living Conditions and Welfare*”, Eurostat Yearbook, 2006-07.

Hardorson, O., “*People Outside the Labour Force: Declining Inactivity Rates*”, Statistics in Focus, No.2/2006, Eurostat.

Hardorson, O., “*People Outside the Labour Force: Female Inactivity Rates Down*”, Statistics in Focus, No.18/2006, Eurostat.

International Labour Organization, “*Household Income and Expenditure Statistics*”, Seventeenth International Conference of Labour Statisticians, 24 November-3 December,2003, Geneva.

Jones, S. R.G. and Riddell,W.C., “*The Measurement of Unemployment: An Empirical Approach*”, *Econometrica* 67: 1, 1999.

Kavonius,I.K., and Törmaletho,V.M., “*Contrasting Factor Income of Income Distribution Survey to National Accounts Primary Income in Finland*”, 27th Conference of the International Association for Research in Income and Wealth, Sweden, 18-24 August 2002.

Kodrzycki, Y. K., “*Discouraged and Other Marginally Attached Workers: Evidence on Their Role in the Labor Market*”, New England Economic Review, May/June 2000.

Lequiller, F., and Blades D., “*Understanding National Accounts*”, OECD 2006.

Pınar, A., “*Vergileri Kim Ödüyor ve Kamu Harcamalarından Kimler Yararlanıyor?*”, TESEV, Kasım 2004.

Ravallion, M., “*Measuring Aggregate Welfare in Developing Countries: How Well Do National Accounts and Surveys Agree?*”, The Review of Economics and Statistics, August 2003.

T.C. Merkez Bankası, “*Üçer Aylık Bülten*”, Çeşitli Sayılar.

The U.S. Bureau of Labor Statistics, “*Employment Situation*”, www.lbs.gov.

Türkan, E., “*Türkiye’de İşgücünün Yapı ve Nitelikleri: Gelişme ve Değerlendirmeler*”, TCMB İnternet sayfası, Aralık 2005.

Türk-İş, “*Açlık ve Yoksulluk Sınırına İlişkin Açıklama*”, <http://www.turkis.org.tr>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), www.tuik.gov.tr

“*Hanehalkı İşgücü İstatistikleri-2004*”, Eylül-2006.

“*Hanehalkı Bütçe Araştırması, Gelir Dağılımı-2002*”, Mayıs 2006.

“*Hanehalkı Bütçe Araştırması, Hanehalkı Tüketim Harcamaları-2002*”

“*Hanehalkı Bütçe Araştırması, Hanehalkı Tüketim Harcamaları-2003*”, Kasım-2006.

“*Hanehalkı İşgücü İstatistikleri: Coğrafi Bölgeler-2003*” Ekim-2005.

“*Hanehalkı İşgücü Anketi Soru Kağıtları, 2004 ve 2005*”

“Gayri Safi Milli Hasıla, Kavram, Yöntem ve Kaynaklar”, Kasım 1994.

“Hanehalkı Bütçe Anketi - Tüketim Harcamaları Sonuçları”

“Hanehalkı Bütçe Anketi - Gelir Dağılımı Sonuçları”

“Hanehalkı İşgücü Anketleri”

“Yoksulluk Çalışması”

“Yaşam Memnuniyeti Araştırmaları”

“İmalat Sanayi Üretimde Çalışan Kişi Başına Kısmi Verimlilik Endeksi”

“Gayri Safi Milli Hasıla ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İstatistikleri”

TÜSİAD, *“Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”*, Aralık 2000.

United Nations, *WIDER, World Income Inequality Database*, www.wider.unu.edu.

Yükseler, Z., *“1994, 2002 ve 2003 Yılları Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri: Anket Sonuçlarına Farklı Bir Bakış”*, TCMB İnternet sayfası, Aralık 2004; Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Tebliği 2004/23 ve İşletme ve Finans Dergisi, Mayıs 2005.

Yükseler, Z., *“2001-2003 Döneminde İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler (İstihdam ve İşsizlik Sorunu)”*, Nisan 2004, www.tek.org.tr.

Zenginobuz, Ü., Özertan, G., vd., *“Yurttaşların Cebinden Devletin Kasasına: Türkiye’de Kim Ne Kadar Vergi Ödüyor?”*, Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Raporu, 31 Mayıs 2006.

